Victor Hugo

Notre-Dame de Paris

Traducere de GELLU NAUM

Colecţia Biblioteca pentru toţi

Editura MINERVA

Bucureşti, 1970

CARTEA ÎNTÂI

I – Sala mare

Se împlinesc astăzi trei sute patruzeci şi opt de ani, şase luni şi nouăsprezece zile de când parizienii se treziră în zgomotul tuturor clopotelor care sunau din răsputeri în tripla incintă formată de Cité, de Universitate şi de Oraş.

Şi totuşi, 6 ianuarie 1482 nu e o zi căreia istoria să-i fi păstrat amintirea. În evenimentul care punea astfel în mişcare, de cu zori, clopotele şi pe cetăţenii Parisului, nu era nimic de seamă: nici vreun atac al picarzilor sau al burgunzilor, nici procesiunea vreunei racle cu moaşte, nici vreo răzmeriţă de-a studenţilor în oraşul Laas, nici vreo intrare a *numitului nostru preatemut senior, măria sa regele*, nici măcar o spânzurare mai de soi a tâlharilor sau a tâlhăriţelor la Tribunalul Parisului. Nu era nici măcar sosirea neaşteptată, întâlnită atât de des în secolul al cincisprezecelea, a vreunei solii gătite cu zorzoane şi pene. Trecuseră abia două zile de când ultima cavalcadă de felul acesta, alaiul solilor flamanzi însărcinaţi să încheie căsătoria prinţului moştenitor cu Marguerite de Flandre, îşi făcuse intrarea în Paris, spre marele plictis al domnului cardinal de Bourbon, care, ca să-i fie pe plac regelui, trebuise să primească bine toată şleahta aceasta rustică de burgmeisteri flamanzi şi să-i distreze, la locuinţa sa de Bourbon, cu o *prea frumoasă moralitate,*[1] *satiră şi farsă*, pe când o ploaie cu băşici îi uda, la poartă, măreţele tapiserii.

În ziua de 6 ianuarie, ceea ce *făcea să tresalte inimile întregului norod al Parisului*, cum spune Jean de Troyes, era dubla solemnitate, împerecheată din vremuri imemorabile, a zilei Regilor şi a Sărbătorii Nebunilor.

În ziua aceea trebuia să fie aprins focul de sărbătoare în Piaţa Grève, să fie plantat arborele de mai la capela Braque şi să se

[1] Lucrare dramatică medievală în versuri.

joace un mister la Palatul Justiţiei. Strigarea fusese făcută din ajun, cu sunet de trâmbiţă pe la răspântii, de către oamenii domnului *prévôt*[2], înveşmântaţi în frumoase tunici de lână violetă, cu ţesătură rară, şi având cruci mari albe pe piept.

Mulţimea de cetăţeni şi de cetăţene se îndrepta deci din toate părţile, de cu zori, lăsându-şi casele şi prăvăliile încuiate, spre unul din cele trei locuri mai sus amintite. Fiecare se hotărâse fie pentru focul de sărbătoare, fie pentru arborele de mai, fie pentru mister. Şi trebuie spus, spre lauda străvechiului bun simţ al mulţimii de cască-gură, că cei mai mulţi se îndreptau spre focul de sărbătoare, care era cât se poate de potrivit cu anotimpul, sau spre mister, care urma să fie reprezentat în Sala Mare a palatului, bine acoperită şi bine închisă, şi că mai toţi curioşii păreau înţeleşi să lase bietul arbore de mai neînflorit să dârdâie singur sub cerul de ianuarie, în cimitirul capelei Braque.

Mulţimea se îndesa mai ales pe aleile Palatului Justiţiei, pentru că se ştia că solii flamanzi, sosiţi cu două zile înainte, aveau de gând să asiste la reprezentarea misterului şi la alegerea papei nebunilor, care trebuia să aibă loc tot în Sala Mare.

În ziua aceea nu era lesne să pătrunzi în Sala Mare, cunoscută totuşi pe atunci drept cea mai spaţioasă încăpere acoperită din lume. (E adevărat că Sauval nu măsurase încă sala mare a castelului din Montargis.) Piaţa Palatului, ticsită de lume, oferea curioşilor de la ferestre aspectul unei mări în care cinci sau şase străzi, ca tot atâtea guri de fluvii, revărsau clipă de clipă noi valuri de capete. Valurile mulţimii, sporind neîncetat, se ciocneau de colţurile caselor care ieşeau ici-colo în afară, ca nişte promontorii, în bazinul neregulat al pieţei. În centrul înaltei faţade gotice a palatului, scara cea mare, urcată şi coborâtă necontenit de un dublu curent care, după ce se spărgea de peronul intermediar, se împrăştia în valuri largi pe cele două pante laterale, scara cea mai mare deci şiroia neîncetat în piaţă ca o cascadă într-un lac. Strigătele, râsetele, tropăitul miilor de picioare făceau mare zarvă şi mare vuiet. Din timp în timp vuietul şi zarva se dublau, curentul care împingea mulţimea spre scara cea mare dădea înapoi, se tulbura, se învârteja. De vină erau loviturile vreunui arcaş sau calul vreunui jandarm care lovea cu copitele ca să restabilească ordinea; admirabilă tradiţie

[2] Mare magistrat feudal, cu felurite atribuţii: în text îl vom denumi uneori după funcţiile îndeplinite.

pe care poterele vechi au lăsat-o ca moştenire poterelor din vremea conetabililor, iar acestea – trupelor de jandarmi călări, care, la rândul lor, au transmis-o jandarmeriei noastre din Paris.

La uşi, la ferestre, la lucarnele podurilor, pe acoperişuri, mişunau mii de feţe de oameni cumsecade, calme şi cinstite, privind palatul, privind gloata şi mulţumindu-se cu atât; căci mulţi dintre locuitorii Parisului se mulţumesc să privească spectatorii, iar un zid în dosul căruia se petrece ceva e de ajuns ca să ne stârnească curiozitatea.

Dacă nouă, celor din 1830, ne-ar fi cu putinţă să ne amestecăm în gând cu parizienii din secolul al cincisprezecelea şi să intrăm odată cu ei, smuciţi, înghiontiţi, răsturnaţi, în sala imensă a palatului, atât de neîncăpătoare la 6 ianuarie 1482, spectacolul nu ni s-ar părea nici lipsit de interes, nici lipsit de farmec, şi am avea în jurul nostru numai lucruri atât de vechi, încât ni s-ar părea cu totul noi.

Dacă cititorul îngăduie, vom încerca să regăsim cu gândul impresia pe care ar fi încercat-o odată cu noi, păşind pragul Sălii Mari, în mijlocul mulţimii în sumane, în pieptare şi în rochii scurte.

Mai întâi, zumzet în urechi, ochi orbiţi. Deasupra capetelor, o dublă boltă în ogivă, căptuşită cu sculpturi în lemn, vopsită în culoarea cerului, presărată cu flori de crin aurite; sub picioare, un pavaj de marmură albă şi neagră. La câţiva paşi de noi, un stâlp uriaş, apoi încă unu, şi încă unu; cu totul, şapte stâlpi în lungul sălii sprijinind, la mijlocul ei, coborâşurile dublei bolţi. În jurul primilor patru stâlpi, tarabele negustorilor, sclipind de giuvaeruri din sticlă şi de tinichele poleite; în jurul ultimilor trei, bănci din lemn de stejar, roase şi lustruite de nădragii pricinaşilor şi de robele procurorilor. De jur împrejurul sălii, de-a lungul zidului înalt, între uşi, între ferestre, între stâlpi, nesfârşitul şir al statuilor tuturor regilor Franţei începând de la Pharamond; regi trândavi, cu braţele atârnate şi cu ochii plecaţi; regi viteji şi bătăioşi, cu capetele şi mâinile îndrăzneţ ridicate spre cer. Apoi, în lungul ferestrelor ogivale, vitralii în o mie de culori; la ieşirile largi ale sălii, uşi bogate, sculptate fin; şi totul, bolţile, stâlpii, zidurile, pervazurile, îmbrăcămintea pereţilor, uşile, statuile, acoperite de sus până jos cu o splendidă culoare albastră şi aurie, care, puţin întunecată încă de pe vremea când o privim, pierise aproape cu totul sub praf şi sub pânzele de

păianjeni în anul Domnului 1549, când du Breul o mai admira încă, din obişnuinţă.

Să ne închipuim acum sala aceasta imensă şi lungă luminată de razele plumburii ale unei zile de ianuarie, năpădită de o mulţime pestriţă şi zgomotoasă care se scurge de-a valma de-a lungul pereţilor şi se învârteşte în jurul celor şapte stâlpi, şi vom avea o idee generală despre întregul tablou căruia vom încerca să-i arătăm mai precis ciudatele amănunte.

E sigur că, dacă Ravaillac nu l-ar fi asasinat pe Henric al IV-lea, n-ar fi existat piesele procesului Ravaillac depuse la grefa Palatului Justiţiei; n-ar fi existat complici interesaţi să facă să dispară suspomenitele piese; aşadar, n-ar fi existat incendiatori, nevoiţi, din lipsa altor mijloace, să dea foc grefei ca să ardă piesele, şi să ardă Palatul Justiţiei ca să ardă grefa; prin urmare, n-ar fi existat incendiul din 1618. Vechiul palat ar mai fi încă în picioare, cu vechea lui Sală Mare; şi i-am putea spune cititorului: „Du-te de-o vezi”, şi am fi astfel amândoi scutiţi, eu de a face, el de a citi o simplă descriere. Iată o dovadă a noului adevăr că marile evenimente au urmări incalculabile.

E adevărat că s-ar putea, în primul rând, ca Ravaillac să nu fi avut complici; apoi, ca aceşti complici, dacă din întâmplare ar fi existat, să nu fi avut niciun amestec în incendiul din 1618. În privinţa incendiului există două explicaţii foarte plauzibile. Prima explicaţie e marea stea, lată de-un picior, înaltă de-un cot, care căzu din cer, după cum fiecare ştie, peste palat, la 7 martie, după miezul nopţii. A doua, e catrenul lui Theophile:

N-a fost plăcut sinistrul joc,
Când la Paris doamna Dreptate,
Luând bacşiş pe săturate
Palatul şi l-a pus pe foc.

Oricum ar fi privită tripla explicaţie politică, fizică, poetică a incendiului Palatului Justiţiei din 1618, neîndoielnic, din nefericire, e incendiul. Astăzi, datorită catastrofei de atunci, datorită mai ales diverselor restaurări succesive care au dat gata ce cruţase ea, n-a mai rămas aproape nimic din prima locuinţă a regilor Franţei, n-a mai rămas aproape nimic din palatul acesta, frate mai mare al Luvrului, atât de vechi, încât încă de pe vremea lui Filip cel Frumos se căutau în el urmele măreţelor clădiri ridicate de regele Robert şi descrise de Helgaldus.

Aproape totul a dispărut. Ce s-a ales din camera cancelariei în care Sfântul Ludovic *săvârşitu-şi-a cununia?* Ce s-a ales din grădina în care el, „împreună cu Joinville, împărţea dreptatea, lungit pe covoare, şi îmbrăcat în veşmânt miţos, cu suman de lână fără mâneci şi, pe deasupra, cu o mantie de santal negru veneţian”? Unde e odaia împăratului Sigismond, odaia lui Carol al VI-lea, odaia lui Ioan fără Ţară? Unde e scara pe care Carol al VI-lea şi-a promulgat edictul de graţie? Unde e lespedea pe care Marcel, de faţă cu delfinul, le-a tăiat beregăţile lui Robert de Clermont şi mareşalului de Champagne? Unde e uşa în faţa căreia au fost rupte în bucăţi bulele antipapei Benedict, uşa de la care au plecat înapoi cei ce le adunaseră, îmbrăcaţi în derâdere cu veşminte bisericeşti, având tiare pe cap şi mărturisindu-şi păcatele în tot Parisul? Şi unde e Sala Mare, cu aurul, azurul, ogivele, statuile, stâlpii şi imensa ei boltă, ticsită toată de sculpturi? Şi unde e camera aurită? Unde e leul de piatră care stătea la uşă, în genunchi, cu capul plecat, cu coada între picioare, ca leii tronului lui Solomon, în atitudinea de umilinţă potrivită puterii când se află în faţa dreptăţii? Unde sunt frumoasele uşi, frumoasele vitralii şi ferecăturile cizelate care o descurajau pe Biscornette? Unde sunt delicatele lucrări de tâmplărie ale lui Du Hancy?… Ce-a făcut timpul, ce-au făcut oamenii din minunile acestea? Ce ni s-a dat în schimb pentru toată istoria galică, pentru toată arta gotică? Pentru artă, ni s-au dat bolţile supraaplecate ale domnului de Brosse, nepriceputul arhitect al portalului de la Saint-Gervais; cât despre istorie, mai avem amintirile guralive ale stâlpului cel mare, răsunând încă de trăncănelile unor oameni ca Patrus.

Ce avem, nu e mare lucru. Să revenim la veritabila Sală Mare a veritabilului Palat Vechi.

Cele două extremităţi ale giganticului paralelogram erau ocupate, una de faimoasa masă de marmură, atât de lungă, de largă şi de groasă, încât niciodată nu s-a mai văzut, spun vechile hrisoave, într-un stil care i-ar fi aţâţat pofta lui Gargantua, *asemenea felie de marmură pe lume*; cealaltă, de capela unde Ludovic al XI-lea a pus să fie sculptat în genunchi dinaintea Fecioarei şi unde a poruncit să fie aşezate, fără să-i pese că lasă două firide goale în şirul statuilor regeşti, statuile lui Carol cel Mare şi a Sfântului Ludovic, doi sfinţi pe oare îi bănuia foarte bine văzuţi în cer, ca regi ai Franţei. Capela aceasta, încă nouă,

clădită abia de vreo şase ani, era toată făcută cu acel gust fermecător al arhitecturii gingaşe, al sculpturii minunate, al cizelării fine şi profunde, care marchează la noi sfârşitul erei gotice şi se perpetuează spre mijlocul secolului al şaisprezecelea în fanteziile feerice ale Renaşterii. Îndeosebi, mica fereastră în formă de roză, ajurată, scobită deasupra portalului, era o capodoperă de fineţe şi de graţie; ai fi zis că e o stea de dantelă.

În mijlocul sălii, faţă în faţă cu intrarea principală, fusese ridicată pentru solii flamanzi şi pentru celelalte personaje de vază invitate la reprezentaţia misterului, o estradă din brocart de aur, rezemată de zid şi cu o intrare particulară printr-o fereastră a culoarului camerei aurite.

Pe masa de marmură trebuia, după datină, să fie jucat misterul. Ea fusese pregătită pentru asta încă de cu zori; bogata tăblie de marmură, zgâriată de călcâiele grefierilor, avea instalată pe ea o cuşcă de scândură destul de înaltă, a cărei faţă superioară, accesibilă privirilor din întreaga sală, trebuia să servească drept scenă şi al cărei interior, mascat de tapiserii, trebuia să ţină loc de vestiar pentru personajele piesei. O scară, naiv plasată în afară, trebuia să stabilească legătura între scenă şi vestiar şi să-şi împrumute treptele ei verticale atât pentru intrări cât şi pentru ieşiri. Nu exista personaj, oricât de neprevăzut, şi nici întâmplare scenică sau surpriză care să nu trebuiască să urce pe scara aceasta. Nevinovată şi venerabilă copilărie a artei şi a mecanismelor teatrale!

Patru sergenţi din trupele palatului, păzitori nelipsiţi ai tuturor distracţiilor poporului, atât în zilele de sărbătoare cât şi în zilele de execuţie, stăteau în picioare la cele patru colţuri ale mesei de marmură.

Piesa urma să înceapă abia când marele orologiu al palatului avea să bată ultima din cele douăsprezece lovituri ale amiezii. Nici vorbă că era târziu pentru o reprezentaţie teatrală, însă trebuiseră să potrivească timpul după dorinţa solilor.

Dar întregul norod aştepta încă dis-de-dimineaţă. Mulţi dintre preacinstiţii curioşi dârdâiau de la ivirea zorilor în faţa scării mari a palatului; câţiva spuneau chiar că-şi petrecuseră noaptea culcaţi de-a curmezişul uşii principale, ca să fie siguri că intră primii. Mulţimea se îndesea din ce în ce şi, ca o apă care îşi depăşeşte albia, începea să urce de-a lungul pereţilor, să se umfle în jurul stâlpilor, să se reverse pe antabulamente, pe

cornişe, pe pervazurile ferestrelor, pe toate ieşiturile arhitecturii, pe toate reliefurile sculpturii. De aceea îmbulzeala, nerăbdarea, plictisul, libertatea unei zile de cinism şi de nebunie, certurile izbucnite din te miri ce, pentru un cot ascuţit sau pentru un pantof cu ţinte, oboseala unei lungi aşteptări şi începuseră să dea, cu mult înaintea orei când trebuiau să sosească solii, un ton acru şi amar vuietului mulţimii acesteia închise, încleştate, înghesuite, strivite, sufocate. Nu se auzeau decât vaiete şi blesteme împotriva flamanzilor, a starostelui negustorilor, a cardinalului de Bourbon, a *bailli*[3]-ului palatului, a doamnei Margareta de Austria, a sergenţilor de pază, a frigului, a zăpuşelii, a vremii urâte, a episcopului Parisului, a papei nebunilor, a stâlpilor, a statuilor, a unei uşi închise, a unei ferestre deschise; toate, spre marea distracţie a cetelor de studenţi şi de slugi împrăştiate prin mulţime, care amestecau în nemulţumirea aceasta răutăţile şi tachinările lor şi înţepau, ca să zicem aşa, cu acul proasta dispoziţie generală.

Printre alţii se afla şi un grup de diavoli veseli care, după ce spărseseră geamul unei ferestre, se aşezaseră cu îndrăzneală deasupra ei, sub acoperiş, şi de acolo îşi aruncau pe rând privirile şi batjocurile când înăuntru, când afară, spre mulţimea din sală şi spre mulţimea din piaţă. După gesturile lor de parodie, după râsetele lor răsunătoare, după chemările ironice pe care le schimbau cu prietenii de la un capăt la altul al sălii, era uşor de ghicit că învăţăceii aceştia tineri nu resimţeau deloc plictiseala şi oboseala restului spectatorilor şi că se pricepeau foarte bine, pentru propria lor plăcere, să scoată din ce aveau sub ochi un spectacol care îi făcea să-i aştepte răbdători pe celălalt.

— Pe sufletul meu, dacă nu eşti *Joannes Frollo de Molendino!* îi strigă unul dintre ei unui soi de drăcuşor blond, şiret şi frumuşel la chip, agăţat de frunzele unui capitel. Eşti chiar Jehan du Moulin, căci cele două braţe şi două picioare ale tale par a fi patru aripi mişcate de vânt. De cât timp te afli aici?

— Pe milostenia diavolului, răspunse Joannes Frollo, sunt aici de peste patru ore şi trag nădejde că ele vor fi scăzute din timpul pe care îl voi petrece în purgatoriu. I-am auzit pe cei opt

[3] Ofiţer de spadă sau de robă, care împărţea dreptatea în numele regelui sau a unui senior. Ca şi în cazul prévôt-ului îl vom denumi uneori după funcţiile îndeplinite.

cântăreţi ai regelui Siciliei intonând primul verset din marea liturghie de la ora şapte, în Sfânta Capelă.

— Buni cântăreţi, spuse celălalt, şi au glasurile mai ascuţite decât bonetele. Înainte de a-i închina o liturghie Sfântului Ioan cel Mare, regele ar fi trebuit să se intereseze dacă Sfântului Ioan cel Mare îi place latina psalmodiată cu accent provensal.

— Numai ca să-i poată folosi pe afurisiţii de cântăreţi ai regelui Siciliei a făcut asta! strigă cu glas acru o bătrână din gloata de sub fereastră. Gândiţi-vă numai! O mie de livre pariziene pentru o liturghie! Şi încă garantate de magaziile cu peşte de mare din halele Parisului!

— Lasă, babo! se amestecă un personaj gras şi grav, care se ţinea de nas lângă negustoreasa de peşte. Trebuia făcută o slujbă! Ai fi vrut ca regele să cadă iar bolnav?

— Straşnic ai glăsuit, jupâne Gilles Lecornu, maestru pielar şi blănar al garderobei regelui! strigă studentul cel mărunt, agăţat de capitel.

Un hohot de râs al tuturor studenţilor, întâmpină nefericitul nume[4] al bietului pielar-blănar al garderobei regelui.

— Lecornu! Gilles Lecornu! spuneau unii.

— *Cornutus et hirsutus*[5], răspundeau alţii.

— Nu, zău! continuă micul diavol de pe capitel. De ce-or fi râzând? E preacinstitul Gilles Lecornu, frate al jupânului Jehan Lecornu, mare judecător al proceselor criminale, fiu al jupânului Mahiet Lecornu, şef al pazei pădurii din Vincennes, toţi orăşeni din Paris, toţi însuraţi, din tată în fiu!

Veselia spori şi mai mult. Fără să răspundă o vorbă, grăsanul pielar-blănar se căznea să scape de privirile aţintite asupra lui de pretutindeni, dar transpira şi gâfâia zadarnic; ca un ac înfipt într-un butuc, eforturile nu-l ajutau decât pentru a-şi împinge şi mai tare în umerii vecinilor faţa lată şi apoplectică, roşie de ciudă şi de mânie.

În sfârşit, un vecin gras, scurt şi venerabil ca şi el, îi sări în ajutor:

— Nelegiuire! Nişte studenţi care-i vorbesc aşa unui cinstit orăşean! Pe vremea mea ar fi fost bătuţi cu nuiele şi apoi arşi odată cu ele.

Întreaga ceată izbucni:

---

[4] Lecornu, adică Încornoratul.

[5] Încornorat şi păros (lat.).

— Hei! Cine cântă melodia asta? Cine-i huhurezul care cobeşte?

— Zău, îl recunosc, spuse unul. E jupân Andry Musnier.

— Fiindcă e unul din cei patru bibliotecari-oficiali ai Universităţii! spuse altul.

— Toate-s câte patru în şandramaua aia, strigă un al treilea, patru naţiuni, patru facultăţi, patru sărbători, patru procurori, patru electori, patru bibliotecari.

— Ei bine, se amestecă iar Jehan Frollo, să-i facem să-l vadă pe dracu în patru!

— Musnier, o să-ţi ardem cărţile!

— Musnier, o să-ţi batem sluga!

— Musnier, o să-ţi înghesuim nevasta!

— Pe dolofana jupâniţă Oudarde!

— Care e proaspătă şi veselă de parcă ar fi văduvă.

— Să vă ia dracu! bombăni Andry Musnier.

— Jupân Andry, continuă Jehan, tot de pe capitel, dacă nu taci, îţi cad în cap!

Jupân Andry ridică ochii, păru că măsoară o clipă înălţimea stâlpului şi greutatea netrebnicului, înmulţi în gând greutatea cu pătratul vitezei şi tăcu.

Jehan, stăpân pe câmpul de luptă, urmă triumfător:

— Aş face-o, deşi sunt fratele unui arhidiacon.

— Grozavi, boierii noştri de la Universitate! N-au făcut nici măcar să ne fie respectate privilegiile într-o zi ca asta! O să fie, în sfârşit, arbore de mai şi foc de sărbătoare în oraş, o să fie mister, papă al nebunilor şi soli flamanzi la Cité; iar la Universitate, nimic!

— Şi doar Piaţa Maubert e destul de încăpătoare! spuse unul din studenţii cocoţaţi pe marginea ferestrei.

— Jos rectorul, electorii şi procurorii! strigă Joannes.

— Ar trebui să facem diseară un foc de sărbătoare cu cărţile lui jupân Andry, pe Champ-Gaillard, continuă altul.

— Şi cu pupitrele scribilor! spuse vecinul său.

— Şi cu scuipătorile decanilor!

— Şi cu vergile paracliserilor!

— Şi cu dulapurile procurorilor!

— Şi cu copăile de făcut pâine ale electorilor?

— Şi cu scăunelele rectorului!

— Jos! începu iar micul Jehan, cu voce bisericească. Jos cu

jupân Andry, jos cu ţârcovnicii şi cu scribii, jos cu teologii, cu medicii şi cu legiuitorii! Jos procurorii, electorii şi rectorul!

— Vasăzică e sfârşitul lumii! şopti jupânul Andry, astupându-şi urechile.

— L-ai pomenit pe rector, şi iată-l că trece prin piaţă! strigă unul din cei de la fereastră.

Toţi se grăbiră să se întoarcă spre piaţă.

— E chiar venerabilul nostru rector, maestrul Thibaut? întrebă Jehan Frollo du Moulin, care, fiind agăţat de-un stâlp din interior, nu putea să vadă ce se petrecea afară.

— Da. Da, răspunseră toţi ceilalţi, e el, e chiar el, maestrul Thibaut, rectorul.

Era într-adevăr rectorul, împreună cu toţi demnitarii Universităţii, care mergeau în alai să întâmpine solia şi traversau în clipa aceea Piaţa Palatului. Studenţii, înghesuiţi la fereastră, îi primiră în trecere cu ocări şi cu aplauze ironice. Rectorul, care mergea în fruntea alaiului, avu de îndurat prima salvă. Ea fu aspră.

— Bună ziua, domnule rector. Hei, bună ziua, n-auzi?

— Cum se face de-i aici bătrânul jucător? Vasăzică şi-a lăsat zarurile?

— Merge la trap, pe catârcă! Ea are urechile mai lungi decât el.

— Hei, bună ziua, domnule rector Thibaut! *Tybalde aleator*[6]! Dobitoc bătrân! Jucător ramolit!

— Domnul să te aibă în pază! Ai dat mulţi de şase-şase azi-noapte?

— Oh, ce mutră de ramolit, plumburie, trasă şi cercănată din pricina jocului de cărţi şi de zaruri!

— Unde mergi aşa, *Tybalde ad dados*[7], cu dosul spre Universitate, la trap spre Oraş?

— Nici vorbă că se duce să-şi caute odaie pe strada Thibautodé[8], strigă Jehan du Moulin.

Toată şleahta repetă porecla cu glas de tunet şi cu bătăi furtunoase din palme.

— Te duci să-ţi cauţi odaie pe strada Thibautodé, nu-i aşa, domnule rector, jucător al partidei diavolului?

---

[6] Tybalde jucătorul (de jocuri de noroc) (lat).

[7] Joc de cuvinte: Tybalde la zaruri (lat.).

[8] Acelaşi joc de cuvinte, de asta dată în limba franceză.

Apoi veni rândul celorlalţi demnitari:

— Jos ţârcovnicii! Jos diriginţii!

— Ascultă, Robin Poussepain, cine-o mai fi şi ăla?

— E Gilbert de Suilly. *Gilbertus de Soliaco*, cancelarul colegiului din Autun.

— Na papucul meu: îţi e mai la îndemână decât mie, aruncă-i-l în cap!

— *Saturnalitias mittimus ecce nuces*.[9]

— Jos cei şase teologi cu stiharele lor albe!

— Ăia sunt teologii? Credeam că sunt şase gâşte albe dăruite oraşului de Sfânta Genoveva, pentru fieful Roogny.

— Jos medicii!

— Jos tratatele cardinale şi quodlibetare[10].

— Îţi dau pălăria mea, cancelare de Sainte-Geneviève! Mi-ai făcut un pocinog! Asta-i adevărat! A dat locul meu în naţiunea Normandiei micului Ascanio Falzaspada, care e din ţinutul Bourges, fiindcă e italian.

— Asta e o nedreptate, spuseră toţi studenţii. Jos cancelarul de Sainte-Geneviève!

— Hei, maestre Joachim de Ladehors! Hei, hei! Louis Dahuille! Hei, hei! Lambert Hoctement!

— Dracu să-l sugrume pe procurorul naţiunii din Germania!

— Şi pe capelanii Sfintei Capele, cu blăniţele lor gri: *cum tunicis grisis!*

— *Seu de pellibus grisis fourratis*.[11]

— Hei, hei, iată maeştrii *es arts*: toate frumoasele cape negre! Toate frumoasele cape roşii!

— Aleasă coadă îl fac rectorului!

— Parcă ar fi ducele Veneţiei când merge să se cunune cu marea.

— Ia te uită, Jehan! Canonicii de la Sainte-Geneviève!

— Dracu să-i ia pe canonici!

— Abate Claude Choart! Doctore Claude Choart! O cauţi pe Marie Bucălata?

— O găseşti pe uliţa Glatigny.

— Îi face patul regelui desfrânaţilor.

— Îşi plăteşte cei patru dinari ai ei: *quatuor denarios*.

---

[9] Iată, trimitem nucile Saturnalelor (lat.).

[10] Joc de cuvinte de la latinescul *quod libet* (ceea ce place).

[11] Sau împodobiţi cu blănuri cenuşii (lat.).

— *Aut unum bombum*.

— Vrei să-ţi plătească la nas?

— Colegi! Trece maestrul Simon Sanguin, elector de Picardia, cu nevastă-sa, călare, la spatele lui.

— *Post equitem sedet atra cura*.[12]

— Dă-i înainte, maestre Simon!

— Bună ziua, domnule elector!

— Noapte bună, doamnă electoare!

— Ce fericiţi sunt că văd toate astea, spuse oftând *Joannes de Molendino*, cocoţat în frunzişul capitelului său.

În acest timp, bibliotecarul-oficial al Universităţii, jupân Andry Musnier, se pleca spre urechea pielarului-blănar al garderobei regelui, jupân Gilles Lecornu.

— Îţi spun, domnule, că e sfârşitul lumii. Asemenea desfrânare a studenţimii nu s-a mai pomenit. Blestematele invenţii ale secolului duc totul la pierzanie. Artileriile, serpentinele, bombardele şi, mai ales, tiparitul, ciuma asta venită tot din Germania. Nu mai există manuscrise, nu mai există cărţi! Tipăritul ucide biblioteca. Vine sfârşitul lumii!

— Îmi dau şi eu seama, după avântul luat de stofele de velur, spuse negustorul blănar.

În clipa aceea bătu amiaza.

— Ha! făcu întreaga mulţime într-un glas.

Studenţii tăcură. Apoi urmă o imensă harababură, o mişcare nemaipomenită de picioare şi de capete, un tunet general de tuse şi de suflat nasul; fiecare se aranjă, se postă, se înălţă, se grupă, după care urmă o tăcere adâncă; toate gâturile rămaseră întinse, toate gurile căscate, toate privirile întoarse spre masa de marmură. Dar acolo nu se ivi nimic. Cei patru sergenţi de pază stăteau la locurile lor, ţepeni şi neclintiţi ca nişte statui pictate. Toţi ochii se întoarseră spre estrada rezervată solilor flamanzi. Uşa rămânea închisă şi estrada goală. Mulţimea aştepta de cu zori trei lucruri: amiaza, solia Flandrei, misterul. Şi numai amiaza sosise la vremea cuvenită.

Lucrul acesta întrecea măsura.

Oamenii mai aşteptară un minut, două, trei, cinci, un sfert de oră; nimic. Estrada rămânea pustie, teatrul mut. Între timp, după nerăbdare urmase mânia. Cuvintele pline de enervare circulau, pe şoptite încă, e drept.

---

[12] În spatele cavalerului şade grija cea neagră (lat.).

„Misterul! Misterul!” spuneau glasurile înăbuşite.

Capetele se înfierbântau. O furtună, care deocamdată bubuia încet, plutea pe deasupra mulţimii. Jehan du Moulin aprinse prima scânteie.

— Misterul, şi să-i ia dracu pe flamanzi! strigă el din adâncul bojocilor, răsucindu-se ca un şarpe în jurul capitelului.

Mulţimea bătu din palme.

— Misterul, repetă ea, şi să se ducă la toţi dracii Flandra!

— Ne trebuie misterul, imediat! continuă studentul. Dacă nu, propun să-l spânzurăm pe *bailli*-ul palatului, în loc de comedie şi de moralitate.

— Bine zis! strigă mulţimea. Să începem spânzurarea cu sergenţii lui.

Urmară aclamaţii puternice. Cei patru nefericiţi prinseră să pălească şi să se privească unul pe altul. Mulţimea se urni spre ei; bieţii sergenţi şi începuseră să vadă şubreda balustradă de lemn care îi despărţea de spectatori îndoindu-se şi cedând sub presiunea gloatei.

Momentul era critic.

— La ştreang! La ştreang! strigau glasuri din toate părţile.

În clipa aceea, tapiseria vestiarului descris mai sus se ridică şi făcu loc unui personaj la a cărui vedere mulţimea se opri subit, şi care, ca prin farmec, preschimbă mânia oamenilor în curiozitate.

— Linişte! Linişte! răsună de pretutindeni.

Personajul, speriat şi tremurând din tot trupul, veni până la marginea mesei de marmură, făcând plecăciuni adânci care, pe măsură ce el se apropia, aduceau tot mai mult a îngenuncheri.

Între timp, calmul se mai restabili puţin. Nu mai stăruia decât uşorul zumzet ce se desprinde totdeauna din tăcerea mulţimii.

— Preacinstiţi jupâni şi preacinstite jupâniţe, nouă ne revine onoarea de a declama şi a juca în faţa eminenţei sale domnul cardinal o foarte frumoasă moralitate, care se numeşte: *Dreapta judecată a doamnei Fecioare Maria*. Eu sunt cel care îl joc pe Jupiter. Eminenţa sa însoţeşte în momentul de faţă preaonorabila solie a domnului duce de Austria, care zăboveşte acum ca să asculte cuvântarea domnului rector al Universităţii la Poarta Baudets. De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, noi vom şi începe.

Nici vorbă că fusese nevoie cel puţin de intervenţia lui Jupiter ca să-i salveze pe cei patru nenorociţi de sergenţi ai palatului.

Dacă am fi avut fericirea să fi inventat noi această preaadevărală poveste şi să răspundem deci faţă de Sfânta Critică, nu s-ar putea invoca împotriva noastră, în momentul acesta, preceptul clasic: *Nec deus intersit*[13]. Altminteri, costumul seniorului Jupiter era foarte frumos şi contribui şi el destul de mult la potolirea mulţimii, atrăgându-i întreaga atenţie. Jupiter era înveşmântat într-o tunică scurtă de zale, acoperită cu catifea neagră şi ţintuită cu aur; pe cap purta un fel de bonetă împodobită cu nasturi de argint aurit; dacă n-ar fi avut fardul şi barba cât toate zilele, care îi acopereau fiecare câte o jumătate de obraz, dacă n-ar fi ţinut în mână sulul de carton poleit, presărat cu paiete aurii şi cu ţepi metalice şi lucioase, în care ochii cunoscătorului recunoşteau lesne fulgerul, dacă n-ar fi avut picioarele goale şi înfăşurate cu panglici, ca la greci, l-am fi putut asemui foarte bine, pentru severitatea ţinutei, cu un arcaş breton din trupele domnului de Berry.

II – Pierre Gringoire

Dar, pe când Jupiter vorbea, satisfacţia, admiraţia unanim stârnite de costumul său se risipea odată cu vorbele rostite; iar când ajunse la nefericita încheiere: „De îndată ce va sosi eminentissimul cardinal, noi vom şi începe”, glasul i se pierdu într-un vuiet de huiduieli.

— Începeţi imediat! Misterul! Misterul, imediat! striga mulţimea.

Şi pe deasupra tuturor vocilor se auzea glasul lui *Joannes de Molendino*, care străpungea vacarmul ca fluierul într-o muzică discordantă de la Nîmes.

— Începeţi imediat! chelălăia studentul.

— Jos Jupiter şi cardinalul de Bourbon! urlau Robin Poussepain şi ceilalţi învăţăcei cocoţaţi la fereastră.

— Moralitatea, imediat! repeta mulţimea. Chiar acum! Imediat! La spânzurătoare cu actorii şi cu cardinalul!

Bietul Jupiter, buimăcit, înspăimântat, îngălbenindu-se sub rumeneala de pe obraji, lăsă să-i scape fulgerul din mână şi-şi apucă boneta, apoi salută tremurând şi bâiguind:

— Eminenţa sa… solii… doamna Marguerite de Flandre…

---

[13] Să nu fie un zeu de faţă (lat.).

Nu mai ştia ce să spună. De fapt, se temea să nu fie spânzurat: spânzurat de mulţime fiindcă aşteaptă, spânzurat de cardinal dacă nu aşteaptă; bietul actor nu vedea de ambele părţi decât prăpastia, adică spânzurătoarea.

Din fericire se ivi cineva să-l scoată din încurcătură şi să-şi ia răspunderea asupra lui.

Noul ivit era un bărbat care stătuse dincoace de balustradă, în spaţiul liber din jurul mesei de marmură; pe bărbatul acesta nu-l observase nimeni până atunci; într-atât îi era de ferită de orice privire lunga şi subţirea lui fiinţă, graţie grosimii stâlpului de care stătea rezemat; înalt, slab, foarte palid, blond, tânăr încă, deşi cu fruntea şi cu obrajii zbârciţi, bărbatul acesta cu ochi strălucitori şi cu gură surâzătoare, îmbrăcat într-un costum negru de lână, ros şi lustruit de vechi ce era, se apropie de masa de marmură şi-i făcu un semn bietului actor chinuit. Dar acesta, năucit, nu mai vedea nimic.

Noul ivit mai făcut un pas.

— Jupiter! spuse el. Dragă Jupiter!

Celălalt nu-l auzi.

În sfârşit, pierzându-şi răbdarea, lunganul cel blond îi strigă aproape în urechi:

— Michel Giborne!

— Cine mă cheamă? întrebă Jupiter ca trezit pe neaşteptate.

— Eu, îi răspunse personajul înveşmântat în negru.

— Ah, făcu Jupiter.

— Începeţi imediat, continuă celălalt. Faceţi pe plac mulţimii. Am eu grijă să-i potolesc pe domnul bailli, care îl va potoli pe domnul cardinal.

Jupiter răsuflă uşurat.

— Cinstiţi spectatori! răcni el din adâncul plămânilor către mulţimea care continua să-i huiduiască. Vom începe imediat!

— *Evohe, Jupiter! Plaudite, cives!*[14] strigară studenţii.

— Bravo! Bravo! strigă mulţimea.

Urmă un ropot asurzitor de aplauze; Jupiter dispăru după draperie pe când sala tremura încă de aclamaţii.

Între timp, personajul necunoscut care, ca printr-o vrajă, schimbase *furtuna în ploiţă*, cum spune bătrânul şi dragul nostru Corneille, se retrăsese modest în penumbra stâlpului; şi ar fi rămas fără doar şi poate la adăpostul lui, nevăzut, – neclintit şi

[14] Evohe, Jupiter! Cetăţeni, aplaudaţi (lat.).

mut ca mai înainte, dacă n-ar fi fost tras de acolo de două tinere femei care, aşezate în primul rând al spectatorilor, îi surprinseseră dialogul cu Michel Giborne-Jupiter.

— Maestre, spuse una dintre ele, făcându-i semn să se apropie.

— Taci, dragă Liénarde, i se adresă vecina, o femeie frumoasă, rumenă şi îndrăzneaţă datorită gătelii ei de sărbătoare. Nu-i cleric, e laic; nu trebuie să-i spui *maestre*, ci *messire*.

— *Messire!* spuse Liénarde.

Necunoscutul se apropie de balustradă.

— Ce doriţi, domniţelor? întrebă el, zelos.

— Oh, nimic! zise Liénarde, ruşinată. Vecina mea Gisquette la Gencienne vrea să vă vorbească.

— Nu, nu, răspunse Gisquette, roşindu-se toată. Liénarde v-a spus maestre şi eu i-am spus că se zice messire.

Cele două fete îşi plecară ochii. Bărbatul, care nu dorea decât să intre în vorbă cu ele, le privi zâmbind:

— Deci n-aveţi nimic să-mi spuneţi, domniţelor?

— Absolut nimic, răspunse Gisquette.

— Nimic, adăugă Liénarde.

Tânărul blond făcu un pas înapoi, vrând să se retragă. Dar cele două curioase nu ţineau deloc să-i dea drumul.

— Messire, rosti plină de însufleţire Gisquette, cu impetuozitatea unui stăvilar care se deschide sau a unei femei care ia o hotărâre, vasăzică îl cunoaşteţi pe ostaşul care o să joace rolul Maicii Domnului în mister?

— Vreţi să spuneţi rolul lui Jupiter? întrebă necunoscutul.

— Da, da, se amestecă Liénarde. Ce toantă e! Îl cunoaşteţi, vasăzică, pe Jupiter?

— Pe Michel Giborne? făcu necunoscutul. Da, doamnă.

— Frumoasă barbă mai are! spuse Liénarde.

— Şi-o să fie frumos ce-au să spună acolo sus? întrebă Gisquette, timidă.

— Foarte frumos, domniţă! răspunse fără pic de şovăire necunoscutul.

— Ce-o să se joace?

— *Dreapta judecată a Maicii Fecioare*, moralitate, dacă nu vă supăraţi, domniţă.

— A! Atunci e altceva, spuse Liénarde.

Urmă o clipă de tăcere. Necunoscutul îi puse capăt:

— E o moralitate nouă de tot şi care n-a mai fost folosită.

— Deci, zise Gisquette, nu e tot aia care s-a dat acum doi ani, în ziua venirii domnului legat al papei, şi în care erau trei fete frumoase care jucau roluri…

— De sirene, continuă Liénarde.

— Goale puşcă, adăugă tânărul.

Liénarde îşi plecă, pudică, ochii. Gisquette o privi şi făcu la fel. Tânărul urmă zâmbind:

— Era ceva foarte plăcut de privit. Astăzi e o moralitate făcută anume pentru doamna prinţesă de Flandra.

— Şi-o să auzim cântece păstoreşti? întrebă Gisquette.

— Vai de mine! exclamă necunoscutul. Într-o moralitate?! Nu trebuie să confundaţi genurile. Dacă ar fi fost o piesă comică, aş mai zice…

— Păcat! continuă Gisquette. În ziua aceea, la fântâna Ponceau erau bărbaţi şi femei sălbatice care se băteau şi făceau tot felul de figuri, cântând mici motete şi cântece păstoreşti.

— Ce i se cuvine unui legat al papei, nu i se cuvine unei prinţese, spuse necunoscutul, destul de sec.

— Şi lângă ei, interveni Liénarde, erau mai multe instrumente care cântau melodii grozave.

— Iar ca să-i răcorească pe trecători, continuă Gisquette, fântâna arunca, prin trei guri, vin, lapte şi hypocras[15], din care bea cine voia.

— Iar ceva mai sus de Ponceau, la Trinité, spuse Liénarde, se juca o pasiune, cu personaje şi fără cuvinte.

— Da, da, mai ţin minte! exclamă Gisquette. Domnul pe cruce, iar cei doi tâlhari, la dreapta şi la stânga.

Aici, cele două tinere cumetre, încălzindu-se la amintirea intrării legatului papal, începură să vorbească amândouă odată.

— Şi mai încolo, la Porte-aux-Peintres, erau alte persoane, bogat înveşmântate.

— Iar la fântâna Saint-Innocent era vânătorul care hăituia căprioara, cu mare zarvă de câini şi cornuri de vânătoare!

— Şi la măcelăria Parisului erau schelele care închipuiau fortăreaţa Dieppe-ului!

— Iar când a trecut legatul ştii, Gisquette, s-a pornit atacul. Toţi englezii s-au ales cu beregata tăiată.

---

[15] Băutură tonică, făcută din vin îndulcit şi scorţişoară.

— Şi în faţa porţii de la Châtelet erau personaje foarte frumoase!

— Şi pe Pont-au-Change, care era tot acoperit pe deasupra.

— Şi când a trecut legatul papei, li s-au dat drumul să zboare pe pod la peste două sute de duzini de păsări de toate soiurile. Tare frumos era, Liénarde!

— Astăzi o să fie şi mai frumos, izbuti să spună, în sfârşit, necunoscutul, care părea că le ascultă cu nerăbdare.

— Ne făgăduiţi că misterul de azi o să fie frumos? întrebă Gisquette.

— Sigur că da, răspunse el; apoi adăugă cu oarecare emfază: Domniţelor, eu sunt autorul lui.

— Adevărat?! rostiră cele două fete, încremenite de uimire.

— Adevărat! răspunse poetul, umflându-se niţeluş în pene. Adică suntem doi autori: Jehan Marchand, care a tăiat scândurile, a ridicat schelăria teatrului şi toată lemnăria, şi eu, care am făcut piesa. Numele meu e Pierre Gringoire.

Nici autorul *Cidului* n-ar fi spus cu mai multă mândrie: *Pierre Corneille*.

Cititorii şi-au dat seama că se scursese oarecare timp de când Jupiter dispăruse după draperie şi până când autorul noii moralităţi se dezvăluise atât de brusc admiraţiei naive a tinerelor Gisquette şi Liénarde. Mai trebuie remarcat că întreaga mulţime, atât de zgomotoasă cu câteva minute mai înainte, aştepta acum răbdătoare, convinsă de cuvântul actorului: ceea ce dovedeşte adevărul veşnic, şi dovedit încă zilnic în teatrele noastre, că metoda cea mai bună ca să faci publicul să aştepte e să-i spui că piesa începe imediat.

Totuşi studentul Joannes nu se lăsa pe tânjală.

— Hei, strigă el deodată în mijlocul paşnicei aşteptări care urmase după clipele de tulburare, ascultă, Jupiter, şi tu Maică Fecioară, şi voi, măscăricii dracului! Vă bateţi joc? Piesa, piesa! Începeţi, dacă nu vreţi să reîncepem noi!

Şi n-a fost nevoie de mai mult.

O muzică bogată în instrumente se făcu auzită din interiorul eşafodului, draperia se ridică, patru personaje cu veşminte pestriţe şi cu obrajii sulemeniţi ieşiră după ea, urcară scara verticală a scenei şi, ajunşi pe platforma de sus, se aşezară la rând în faţa publicului, pe care îl salutară cu ploconeli adânci; atunci muzica se opri. Începea misterul.

După ce culeseră din plin aplauzele care însemnau răsplata ploconelilor, cele patru personaje începură, în mijlocul unei tăceri desăvârşite, un prolog de care îi scutim bucuroşi pe cititori. De altfel, cum se mai întâmplă şi în zilele noastre, publicul se interesa mai mult de costumele actorilor decât de rolul rostit de ei; şi făcea asta, pe bună dreptate. Toate patru personajele purtau un fel de rochii jumătate galbene, jumătate albe, care nu se deosebeau între ele decât prin materialul din care erau croite; prima era din brocart, aur şi argint, a doua din mătase, a treia din lână, a patra din pânză. Primul personaj ţinea în mâna dreaptă o spadă, al doilea două chei de aur, al treilea o cumpănă, al patrulea o sapă; şi, ca să fie mai uşor înţelese de minţile leneşe, care n-ar fi văzut clar prin transparenţa acestor simboluri, se putea citi, brodat cu litere mari, negre, pe poalele rochiei de brocart: *Mă numesc Nobilimea;* pe poalele rochiei de mătase: *Mă numesc Clerul;* pe poalele rochiei de lână: *Mă numesc Marfa;* pe poalele rochiei de pânză: *Mă numesc Aratul*. Sexul celor două alegorii-bărbaţi era limpede indicat spectatorilor capabili să judece, prin faptul că rochiile lor erau mai scurte şi că purtau pe cap nişte toci cu borurile ridicate, pe când cele două alegorii-femei aveau rochii mai lungi şi purtau pe cap scufe.

Ar fi trebuit, de asemenea, destulă rea voinţă ca să nu se înţeleagă din versurile prologului că Aratul era însurat cu Marfa, iar Clerul cu Nobilimea, şi că ambele perechi posedau împreună un minunat delfin de aur, pe care pretindeau că nu-l vor dărui decât celei mai frumoase. Perechile colindau deci lumea, căutând şi umblând după frumuseţea aceasta şi, după ce le refuzaseră rând pe rând pe regina Golconda, pe prinţesa de Trebizonda, pe fiica Marelui Han al Tartariei etc., etc., Aratul şi Clerul, Nobilimea şi Marfa veniseră să se odihnească pe masa de marmură a Palatului de Justiţie, debitând în faţa preacinstitului auditoriu tot atâtea sentinţe şi maxime câte se puteau rosti pe atunci la facultate, cu prilejul examenelor. Sofisme, determinante, figuri şi acte cu care licenţiaţii îşi căpătau bonetele.

Toate acestea erau într-adevăr foarte frumoase.

Totuşi, în mulţimea peste care cele patru figuri alegorice îşi revărsau pe întrecute valurile de metafore, nu exista ureche mai atentă, inimă care să palpite mai mult, ochi mai rătăcit, gât mai

întins, decât ochii, urechea, gâtul şi inima autorului, poetului, bravului Pierre Gringoire, care, mai adineauri, nu se putuse stăpâni să nu-şi spună numele în faţa celor două frumoase fete. Gringoire se înapoiase în dosul stâlpului, la câţiva paşi de ele şi, de-acolo, asculta, privea, savura. Aplauzele binevoitoare de la începutul prologului mai răsunau încă înăuntrul lui; poetul era cu totul absorbit de contemplarea aceea extatică cu care un autor îşi vede ideile picând una câte una din gura actorului, în liniştea unui vast auditoriu. Bietul Pierre Gringoire!

Ne pare rău că trebuie să spunem, dar acest prim extaz fu repede tulburat.

Abia apucase Gringoire să-şi apropie buzele de cupa ameţitoare a bucuriei şi a triumfului, când o picătură amară veni să i se amestece în ea.

Un cerşetor zdrenţăros, neputând să-şi primească pomenile, pierdut cum era în mijlocul mulţimii, şi negăsind pesemne cu ce să se despăgubească prin buzunarele vecinilor, se gândise să se cocoaţe la loc mai vizibil, ca să atragă privirile şi pomenile. El se ridicase deci în timpul primelor versuri ale prologului, folosind stâlpul estradei rezervate, până la cornişa care mărginea partea de jos a balustradei, şi se aşezase acolo solicitând atenţia şi mila mulţimii cu zdrenţele lui şi cu o plagă hidoasă care îi acoperea braţul drept. Altminteri, nu rostea un cuvânt.

Tăcerea pe care o păstra lăsa prologul să se desfăşoare nestingherit, şi nu s-ar fi produs nicio tulburare mai deosebită dacă nenorocirea n-ar fi vrut ca studentul Joannes să-l zărească, de la înălţimea stâlpului său, pe cerşetor şi strâmbăturile lui. Un râs nestăvilit puse stăpânire pe tânărul poznaş, care, fără să-i pese că întrerupe spectacolul şi că tulbură liniştea, strigă voiniceşte:

— Ia uitaţi-vă la prăpăditul ăla care cere de pomană!

Cine a aruncat o piatră într-o baltă cu broaşte sau a tras un cartuş într-un stol de păsări îşi poate închipui efectul făcut de cuvintele acestea nepotrivite, în mijlocul atenţiei generale. Gringoire tresări ca electrizat. Prologul rămase în aer şi toate capetele se întoarseră de-a valma spre cerşetorul care, departe de a se zăpăci, văzu în întâmplarea aceasta un bun prilej de agoniseală şi începu să rostească tânguitor, închizând ochii pe jumătate:

— Faceţi-vă pomană, oameni buni!

— Pe sufletul meu, continuă Joannes, păi ăsta-i Clopin Trouillefou. Ascultă amice, nu-ţi mai plăcea rana de la picior de-ai mutat-o la braţ?

Vorbind astfel, studentul aruncă cu o îndemânare de maimuţă un gologan în pălăria soioasă pe care cerşetorul o întindea cu mâna bolnavă. Cerşetorul primi fără să se clintească şi pomana, şi batjocura, şi continuă cu glas jalnic:

— Faceţi-vă pomană, oameni buni!

Episodul acesta distră grozav publicul, şi numeroşi spectatori, în cap cu Robin Poussepain şi cu toţi învăţăceii, aplaudau voioşi ciudatul duo, improvizat în mijlocul prologului de către student, cu vocea lui ţipătoare, şi de cerşetor, cu netulburata lui psalmodie.

Gringoire era cât se poate de nemulţumit. Revenindu-şi din prima uimire, se căznea să le strige celor patru personaje din scenă: „Continuaţi, ce naiba! Continuaţi!”, fără să le arunce măcar o privire de dispreţ celor doi care îi întrerupseră piesa.

În clipa aceea, poetul se simţi tras de poala hainei; se întoarse, destul de supărat, şi izbuti cu greu să zâmbească. Trebuia totuşi s-o facă. Frumosul braţ al Gisquettei, vârât prin balustradă, îi solicita în felul acesta atenţia.

— Domnule, îl întrebă fata, au să mai joace?

— Fără îndoială, răspunse Gringoire, neplăcut surprins de întrebare.

— Atunci, messire, continuă ea, fiţi drăguţ şi-mi explicaţi…

— Ce-au să spună mai departe? o întrerupse Gringoire. Ei bine, iată!

— Nu, zise Gisquette, aş vrea să-mi explici ce-au spus până acum.

Gringoire tresări ca şi cum l-ar fi lovit pe o rană.

— Să te ia ciuma de fetiţă toantă şi încuiată! şopti el printre dinţi.

Din clipa aceea, Gisquette i se şterse din minte.

Între timp, actorii se supuseseră poruncii poetului, şi publicul, crezând că au să reînceapă, se pregăti să asculte, nu fără a pierde o mulţime de frumuseţi din sudura făcută între cele două părţi ale piesei atât de brusc tăiată. La asta se gândea cu amărăciune Gringoire. Totuşi liniştea se restabili încetul cu încetul, studentul tăcea, cerşetorul îşi număra mărunţişul din pălărie, şi piesa îşi reluase firul.

Piesa era într-adevăr o lucrare foarte frumoasă, şi credem că, aranjată pe ici pe colo, ar putea fi folosită foarte bine şi astăzi. Expunerea, cam lungă şi cam seacă, adică aşa cum se cerea pe-atunci, era simplă, iar Gringoire, în nevinovatul sanctuar al forului său interior, îi admira claritatea. După cum ne putem lesne închipui, cele patru personaje alegorice erau cam obosite de călătoria făcută în trei părţi ale lumii, fără să găsească frumuseţea căreia i se cuvenea delfinul de aur. Urma apoi elogiul peştelui minunat, cu o sumedenie de aluzii gingaşe la adresa tânărului logodnic al Margueritei de Flandra, închis atunci în mod foarte trist la Ambroise şi neavând habar că Aratul şi Clerul, Nobilimea şi Marfa tocmai făcuseră ocolul lumii pentru el. Susnumitul delfin era deci tânăr, frumos, puternic şi, mai ales (măreaţă obârşie a tuturor virtuţilor regeşti!), era fiul leului Franţei. Vă asigur că metafora aceasta îndrăzneaţă e admirabilă şi că istoria naturală a teatrului, într-o zi de alegorie şi de epitalam regal, nu se sperie de-un delfin născut dintr-un leu. Totuşi, ca să dăm şi criticii ce i se cuvine, credem că poetul ar fi putut să-şi desfăşoare frumoasa idee în mai puţin de două sute de versuri. E adevărat că misterul urma să dureze de la amiază şi până la orele patru, după porunca domnului prévôt şi că timpul trebuia să fie umplut cu ceva. De altfel, publicul asculta răbdător.

Deodată, la mijlocul unei certe dintre domnişoara Marfă şi doamna Nobilime, tocmai când jupân Arat rostea minunatul vers: *„Nicicând n-am văzut în pădure animal mai trufaş!”* uşa estradei rezervate, care până atunci rămăsese atât de necuviincios închisă, se deschise şi mai necuviincios încă, iar vocea răsunătoare a uşierului anunţă deodată:

— *Eminenţa sa monseniorul cardinal de Bourbon*.

III – Domnul cardinal

Bietul Gringoire! Zgomotul asurzitor al tuturor petardelor mari şi duble de la Saint-Jean, descărcarea a douăzeci de archebuze, bubuitul faimosului tunuleţ din Turnul Billy, care, pe vremea asedierii Parisului, duminică, 29 septembrie 1465, ucisese şapte burghezi dintr-o lovitură, explozia întregii pulberi de tun înmagazinată la Porte-du-Temple i-ar fi sfâşiat cu mai puţină cruzime urechile, în acest moment solemn şi dramatic, decât

cele câteva cuvinte picate din gura uşierului: *Eminenţa sa monseniorul cardinal ele Bourbon*.

Şi nu fiindcă Pierre Gringoire s-ar fi temut de domnul cardinal sau l-ar fi dispreţuit. El n-avea nici slăbiciunea şi nici trufia aceasta. Ca un adevărat eclectic, cum s-ar spune astăzi, Gringoire era unul din spiritele acelea luminate şi ferme, moderate şi calme, care ştiu totdeauna să facă faţă tuturor împrejurărilor, *stare in dimidio rerum*[16], şi care sunt pline de raţiune şi de largă filozofie, dar ţin seama şi de cardinali. El făcea parte din şirul preţios şi veşnic neîntrerupt al filozofilor, cărora înţelepciunea, ca o altă Ariadnă, pare că le-a dat un ghem al cărui fir ei îl deapănă de la începutul lumii, mergând prin labirintul lucrurilor omeneşti. Pe ei îi regăseşti în toate vremurile, totdeauna aceiaşi, adică totdeauna după vremuri. Şi fără să-l mai socotim pe Pierre Gringoire al nostru, care i-ar reprezenta în secolul al cincisprezecelea, dacă am izbuti să-i redăm înfăţişarea pe care o merită, cu siguranţă că spiritul lor e acela care îl însufleţea pe părintele du Breul când scria, în al şaisprezecelea secol, cuvintele naiv de sublime, demne de toate veacurile: „Eu sunt parizian după naţie şi parrhisian după grai, căci *parrhisia* înseamnă pe elineşte libertatea de a grăi; de care libertate folositu-m-am chiar dinaintea monseniorilor cardinali, unchi şi frate ai monseniorului prinţ de Conty: pasămite, cu închinăciune faţă de măria lor şi fără să jignesc pe nimeni din suita lor, carele e numeroasă”.

Nu exista deci nici ură faţă de cardinal, nici silă pentru prezenţa sa, în neplăcuta impresie pe care ea o făcu asupra lui Pierre Gringoire. Dimpotrivă, poetul nostru avea prea mult bun simţ şi veşminte prea jerpelite ca să nu ţină în mod deosebit ca unele aluzii ale prologului său, şi în special glorificarea delfinului, fiu al leului Franţei, să nu fie culeasă de-o ureche eminentissimă. Dar nu interesul e cel care domină nobila fire a poeţilor. Dacă presupun entitatea poetului ca fiind reprezentată de numărul zece, e sigur că un chimist, analizând-o şi farmacopelizând-o, cum zice Rabelais, ar găsi-o compusă dintr-o parte de interes şi nouă părţi de amor propriu. Or, în clipa în care uşa se deschise pentru cardinal, cele nouă părţi de amor propriu ale lui Gringoire, umflate şi tumefiate la suflul admiraţiei populare, se aflau într-o stare de creştere prodigioasă, sub care dispărea ca înăbuşită

[16] A sta la mijloc (lat.).

imperceptibila moleculă de interes pomenită mai adineauri în constituţia poeţilor; ingredient preţios, altminteri, lest al realităţii şi omeniei, fără de care ei n-ar mai atinge pământul. Gringoire se bucura din plin simţind, văzând, pipăind, ca să zicem aşa o întreagă adunare – de calici, e drept, dar ce importanţă are! – uluită, împietrită şi sufocată parcă în faţa nesfârşitelor tirade care ţâşneau clipă de clipă din toate versurile epitalamului său. Afirm chiar că împărtăşea, el însuşi încântarea generală şi că, invers decât La Fontaine, care, la reprezentarea comediei sale *Florentin*, întreba: *„Cine e mitocanul care a scris ghiveciul ăsta?”* Gringoire şi-ar fi întrebat bucuros vecinul: *„De cine e capodopera asta?”* Putem înţelege acum ce efect făcu asupra lui brusca şi nelalocul ei sosire a cardinalului.

Lucrul de care se temea poetul se împlini cu prisosinţă. Intrarea eminenţei sale tulbură cu desăvârşire publicul. Toate capetele se întoarseră spre estradă. Larma umplu sala.

„Cardinalul! Cardinalul!” repetau toate gurile.

Nefericitul prolog rămase în aer pentru a doua oară.

Cardinalul se opri o clipă în pragul estradei. Pe când îşi plimba privirea destul de nepăsătoare asupra publicului, zarva spori mai mult. Fiecare voia să-l vadă mai bine. Şi se întorceau care mai de care să-şi pună capul pe umărul vecinului.

Cardinalul era într-adevăr un înalt personaj, a cărui vedere preţuia cât oricare alt spectacol. Charles, cardinalul de Bourbon, arhiepiscop şi conte de Lyon, primat al Galilor, era totodată înrudit cu Ludovic al XI-lea prin fratele său, Pierre, senior de Beaujeu, care se însurase cu fiica mai mare a regelui, şi rudă cu Carol Temerarul prin Agnés de Bourgogne, care îi era mamă. Iar trăsătura dominantă, trăsătura caracteristică şi distinctivă a caracterului primatului Galilor, era spiritul de curtean şi dăruirea faţă de cei mari. Se pot lesne judeca nenumăratele încurcături pricinuite de această dublă înrudire, şi toate stâncile lumeşti între care luntrea lui spirituală trebuie să plutească pentru a nu se fărâma ciocnindu-se nici de Ludovic, nici de Carol, această Caribdă şi Scilă care îl înghiţise pe ducele de Nemours şi pe conetabilul de Saint-Pol. Har cerului, cardinalul dusese cu bine traversarea la capăt şi sosise la Roma nestingherit. Dar, deşi se afla în port, şi tocmai fiindcă se afla în port, îşi amintea mereu cu nelinişte diversele păţanii ale vieţii sale politice, atât de multă vreme frământată şi anevoioasă. De aceea obişnuia să spună că

anul 1476 fusese pentru el *negru* şi *alb*, înţelegând prin aceasta că-şi pierduse în acelaşi an şi mama, ducesa de Bourbonnais, şi vărul, ducele de Bourgogne, şi că un doliu îl consolase pentru celălalt doliu.

Altminteri, era un om de treabă. Ducea viaţă voioasă de cardinal, se înveselea voios cu vin regesc de Challuau, nu se dădea în lături să chefuiască cu Richarde Mincinoasa şi cu Thomasse Săltăreaţa, era mai degrabă milostiv cu fetele tinere şi frumoase decât cu bătrânele şi, pentru aceste motive, era foarte pe placul gloatei din Paris. Cardinalul umbla totdeauna cu un mic alai de episcopi şi de abaţi de neam mare, galanţi, slobozi la gură şi cheflii la nevoie; şi nu o dată cinstitele cuvioase din Saint-Germain d'Auxerre, trecând seara pe sub ferestrele luminate ale locuinţei cardinalului, se scandalizaseră auzind aceleaşi glasuri care le cântaseră în ziua aceea liturghia de seară, psalmodiind în clinchetul paharelor proverbul bahic al lui Benedict al XII-lea, papa care adăugase o a treia coroană la tiară: *Bibamus papaliter*[17].

Fără îndoială că popularitatea aceasta, pe drept dobândită, fu aceea care îl feri, la intrare, de orice fel de proastă primire din partea gloatei, atât de nemulţumită cu o clipă mai înainte şi foarte puţin dispusă la respect faţă de un cardinal tocmai în ziua când ea avea să-şi aleagă un papă. Dar parizienii nu păstrează multă vreme ciuda; şi-apoi, silind începerea reprezentaţiei, bravii cetăţeni i-o luaseră înainte cardinalului şi se mulţumeau cu această biruinţă. De altfel, domnul cardinal de Bourbon era un bărbat chipeş, purta o foarte frumoasă robă roşie care îi venea grozav de bine; cu alte cuvinte avea de partea sa toate femeile şi, prin urmare, jumătatea cea mai de preţ a spectatorilor. Fără îndoială că ar fi fost o nedreptate şi o dovadă de prost gust să huiduieşti un cardinal, fiindcă s-a lăsat aşteptat la spectacol, când e bărbat atât de chipeş şi când roba roşie îi vine atât de bine.

El intră deci, salută asistenţa, cu zâmbetul ereditar pe care îl au cei mari faţă de popor, şi se îndreptă agale spre fotoliul său de catifea stacojie, având aerul că se gândeşte la cu totul altceva. Alaiul, cel pe care noi l-am numi astăzi statul-major de episcopi şi de abaţi, năvăli în urma lui pe estradă, făcând să sporească zarva şi curiozitatea publicului. Spectatorii se

---

[17] Să bem ca un papă (lat.).

întorceau care mai de care să şi-i arate, să şi-i numească, să dea dovadă fiecare că-l cunoaşte măcar pe unul dintre ei; unul pe domnul episcop de Marsilia, Alaudet, dacă nu mă înşel, altul pe abatele primat de Saint-Denis; altul pe Robert de Lespinasse, abate de Saint-Germain-des-Prés, frate desfrânat al unei amante a lui Ludovic al XI-lea; totul cu foarte multe greşeli şi scandal. Cât despre studenţi, ei înjurau. Era ziua lor, Sărbătoarea Nebunilor, saturnala lor, orgia anuală a breslei viitorilor avocaţi şi a studenţilor. În ziua aceea nu exista ticăloşie care să nu fie îndreptăţită şi socotită lucru sfinţit. Şi-apoi, în mulţime se aflau nişte cumetre deocheate, Simone Patru-livre, Agnèe Căpriţa, Robine Picior-de-ţap. Nu se cuvenea oare măcar să înjuri cât pofteşti şi să iei un pic în derâdere numele lui Dumnezeu, într-o zi atât de plăcută şi în societatea atât de aleasă a feţelor bisericeşti şi a târfelor? De aceea toţi făceau asta; şi, în mijlocul zarvei, se auzea înfricoşătorul tărăboi al blestemelor şi al grozăviilor slobozit de toate aceste guri, de toate aceste limbi de învăţăcei şi de studenţi, stăpânite tot restul anului de frica fierului roşu al Sfântului Ludovic. Bietul Sfânt Ludovic, ce-l mai batjocoreau în propriul lui Palat al Justiţiei! Fiecare dintre ei luase în primire, dintre noii sosiţi pe estradă, câte o sutană neagră sau cenuşie, albă sau violetă. Cât despre Joannes Frollo de Molendino, el, în calitate de frate al unui arhidiacon, îşi alesese, mai îndrăzneţ, sutana roşie şi cânta cât îl ţinea gura, aţintindu-şi ochii obraznici asupra cardinalului: *Cappa repleta mero!*[18]

Toate amănuntele pe care le dezvăluim aici pentru edificarea cititorului erau atât de înecate în zarva generală, încât se pierdeau în ea înainte de a ajunge la estrada rezervată. De altfel, cardinalului puţin i-ar fi păsat de ele, într-atât intraseră în tradiţie libertăţile acelei zile. În plus, el mai avea – şi aceasta părea că-l preocupă cu totul – o altă grijă, care nu-l slăbea deloc şi care pătrunsese aproape odată cu el pe estradă: solii Flandrei.

Şi nu fiindcă domnul cardinal ar fi fost cine ştie ce politician profund sau fiindcă l-ar fi interesat prea mult urmările posibile ale căsătoriei verişoarei sale prinţesa Marguerite de Bourgogne cu vărul său, domnul prinţ Charles, moştenitor al casei de Austria; puţin îi păsa cât avea să dureze prefăcuta bună înţelegere a ducelui de Austria cu regele Franţei; puţin îi păsa de felul cum avea să primească regele Angliei dispreţuirea fiicei

[18] Gluga plină cu vin (lat.).

sale. El chefuia seară de seară cu vin din regeasca vie de Chaillot, fără să-i dea prin minte că într-o bună zi câteva butelii din vinul acesta (e drept, un pic revăzute şi corectate de medicul Coictier) oferite din inimă lui Eduard al IV-lea de Ludovic al XI-lea, aveau să-l scape pe Ludovic al XI-lea de Eduard al IV-lea. Preacinstita solie a domnului duce de Austria nu-i pricinuia cardinalului niciuna din aceste griji dar îl plictisea dintr-un alt motiv. Îi venea într-adevăr cam greu, şi despre asta am mai pomenit la începutul cărţii de faţă, ca el, Charles de Bourbon, să fie obligat să se bucure şi să facă o primire aleasă unor burghezi oarecare, el, cardinalul unor simpli edili, el, francez şi om de chefuri, unor flamanzi băutori de bere; şi asta, în public. Iată, fără doar şi poate, una dintre cele mai plicticoase maimuţăreli pe care o făcuse vreodată pentru bunul plac al regelui.

Cardinalul se întoarse deci spre uşă, în aparenţă cu cea mai mare plăcere (într-atât se studia), când uşierul anunţă cu glas sonor:

— *Domnii soli ai Domnului duce de Austria*.

E inutil să mai spunem că întreaga sală făcu acelaşi lucru.

Atunci sosiră, doi câte doi, cu o gravitate care nu se potrivea deloc în mijlocul voiosului alai ecleziastic al lui Charles de Bourbon, cei patruzeci şi opt de soli ai lui Maximilian de Austria, în frunte cu preacucernicul întru Domnul părintele Jehan, abate de Saint-Bertin, cancelar al Lânii de Aur, şi cu Jacques de Goy, senior Dauby, mare bailli al oraşului Gand. Peste adunare se lăsă o tăcere adâncă, însoţită de râsete înfundate, ca să se poată auzi toate numele caraghioase şi toate titlurile lipsite de nobleţe, pe care noii sosiţi le transmiteau imperturbabili uşierului, care, amestecând de-a valma numele şi titlurile şi schimonosindu-le cumplit, le striga spre mulţime. Se aflau printre soli jupân Loys Roelof, consilier al oraşului Louvain; messire Clays d’Etuelde, consilier al Bruxellesului; messire Paul de Baeust, senior de Voirmizelle, prezident al Flandrei; jupân Jehan Coleghens, burgmaistru al oraşului Anvers; jupân George de la Moere, consilier-prim al *kuerei* oraşului Gand: jupân Gheldolf van der Hage, consilier-prim al drepturilor de moştenire din numitul oraş; şi jupân de Bierbecque, şi Jehan Pinnock, şi Jehan Dymaerzelle etc., etc., juzi, consilieri, burgmaisteri; burgmaisteri, consilieri, juzi; toţi ţepeni, băţoşi, scrobiţi, gătiţi în catifele şi damascuri, purtând toci de catifea neagră cu boruri ridicate şi cu ciucuri

mari din fir de aur de Cipru; adevărate capete flamande la urma urmei, figuri demne şi severe din familia celor pe care Rembrandt le-a făcut să iasă în relief, atât de puternic şi de grav, pe fondul negru al *Rondului de noapte*; personaje care purtau scris pe frunte că Maximilian de Austria avusese dreptate *să se încreadă pe deplin*, cum spunea proclamaţia sa, în înţelepciunea, vitejia, experienţa, buna-credinţă şi cinstea lor desăvârşită.

Unul dintre ei făcea totuşi excepţie. Era un personaj cu o faţă fină, inteligentă, vicleană, un fel de mutră de maimuţă şi de diplomat, dinaintea căruia cardinalul făcu trei paşi şi o adâncă plecăciune şi care nu se numea totuşi decât Guillaume Rym, *consilier şi pensionar*[19] *al oraşului Gand*.

Pe atunci, puţini ştiau ce era de fapt Guillaume Rym. Un geniu rar care, într-o epocă de revoluţie, ar fi ieşit cu strălucire la suprafaţa evenimentelor, dar care, în secolul al cincisprezecelea, era silit să se reducă la uneltiri din umbră şi să trăiască stăpân pe unul şi pe altul, cum spune ducele de Saint-Simon. Altminteri, Rym era apreciat de primul săpător al Europei: el uneltea îndeaproape cu Ludovic al XI-lea şi punea adesea umărul la treburile tainice ale regelui. Lucruri cu totul necunoscute de mulţimea aceasta care se minuna de politeţea cardinalului faţă de figura ştearsă a acestui edil flamand.

III – Jupân Jacques Coppenole

Pe când pensionarul Gandului şi eminenţa sa schimbau o plecăciune cât se poate de adâncă şi câteva cuvinte cu o voce cât se poate de şoptită, un bărbat înalt, cu faţa lată, cu umeri puternici, încerca să intre odată cu Guillaume Rym; ai fi zis că e un dog lângă o vulpe. Boneta lui de fetru şi haina lui de piele nu se potriveau deloc cu mătăsurile şi catifelele care îl înconjurau. Socotind că trebuie să fie vreun rândaş rătăcit pe-acolo, uşierul îl opri.

— Hei, amice, nu-i voie.

Omul cu haina de piele îl îmbrânci cu umărul.

— Ce-are cu mine netrebnicul ăsta? întrebă el cu glas atât de puternic, încât întreaga sală deveni atentă la ciudata discuţie. Nu vezi că fac parte din solie?

— Numele dumneavoastră? întrebă uşierul.

---

[19] Şef al puterii executive în vremea aceea.

— Jacques Coppenole.

— Titlurile dumneavoastră?

— Ciorăpar la prăvălia „Trei lănţişoare” din Gand.

Uşierul se dădu înapoi. Să anunţe edili şi burgmaisteri, mai treacă-meargă, dar un ciorăpar, era prea de tot! Cardinalul stătea ca pe ghimpi. Întreaga mulţime asculta şi privea. De două zile eminenţa sa se căznea să-i cioplească pe urşii ăştia flamanzi, ca să-i facă ceva mai prezentabili în public, dar întâmplarea de faţă întrecea orice măsură. Între timp, Guillaume Rym, cu zâmbetul lui fin, se apropie de uşier.

— Anunţă-l pe jupân Jacques Coppenole, slujbaş al consilierilor oraşului Gand, îi şopti el.

— Uşier, spuse cardinalul cu glas tare, anunţă-l pe jupânul Jacques Coppenole, slujbaş al consilierilor ilustrului oraş Gand.

Aceasta a fost o greşeală. Singur Guillaume Rym ar fi înlăturat piedica, dar Coppenole îl auzise pe cardinal.

— Pe crucea mea, nu! strigă el cu glas de tunet. Jacques Coppenole, ciorăpar. Auzi, uşierule? Nici mai mult, nici mai puţin. Pe crucea mea, ciorăpar e destul de frumos! Domnul arhiduce şi-a căutat nu o dată mănuşile între ciorapii mei.

Râsetele şi aplauzele izbucniră. O vorbă de duh e pe dată înţeleasă la Paris, şi deci totdeauna aplaudată.

Să mai adăugăm că Jacques Coppenole era un om din popor şi că publicul care îl înconjura era şi el din popor. De aceea legătura fusese promptă, electrică şi, ca să zicem aşa, la acelaşi nivel. Ieşirea trufaşă a ciorăparului flamand, umilindu-i pe nobili, stârni în toate sufletele plebee nu ştiu ce simţământ al demnităţii, vag încă şi nedesluşit în secolul al cincisprezecelea. Era egalul lor ciorăparul ăsta care îl înfruntase pe domnul cardinal! Iată un gând plăcut pentru sărăcimea obişnuită la respect şi supunere faţă de slugile sergenţilor bailli-ului abatelui de Sainte-Geneviève, ţiitor de trenă al cardinalului.

Coppenole făcu un salut semeţ către eminenţa sa, care răspunse salutându-l pe atotputernicul cetăţean al Gandului, temut de Ludovic al XI-lea. Apoi, pe când Guillaume Rym, bărbat înţelept şi viclean, cum spune Philippe de Commines[20], îi urma pe amândoi cu un zâmbet plin de ironie şi de superioritate, ei îşi

---

[20] *Philippe de Commines* (1447–1511) – cronicar, autor al „Memoriilor” cu privire la domnia lui Ludovic al XI-lea şi a lui Carol al VIII-lea.

ocupară locurile: cardinalul – încurcat şi îngrijorat, Coppenole – liniştit şi mândru, gândindu-se fără îndoială că, la urma urmelor, titlul său de ciorăpar preţuia la fel ca oricare altul şi că Marie de Bourgogne, mama acestei Marguerite pe care Coppenole o mărita astăzi, s-ar fi temut mai puţin de el dacă ar fi fost cardinal şi nu ciorăpar: căci nu un cardinal ar fi fost în stare să-i aţâţe pe locuitorii din Gand împotriva favoriţilor fiicei lui Carol Temerarul; un cardinal n-ar fi fost în stare să fortifice cu un cuvânt mulţimea împotriva lacrimilor şi rugăminţilor domnişoarei de Flandra, când ea a venit să-şi roage cu lacrimi în ochi poporul, pentru ei, până la picioarele eşafodului, pe când ciorăparului i-a fost de ajuns să-şi ridice doar cotul de piele pentru a face să pice capetele amândurora ilustrissimii seniori Guy d'Hymbercourt şi cancelar Guillaume Hugonet!

Dar nu se sfârşise încă totul pentru bietul cardinal, care trebuia să bea până la fund cupa nenorocirii de a se afla în tovărăşie atât de proastă.

Poate că cititorul nu l-a uitat pe neobrăzatul cerşetor care, la începutul prologului, se agăţase de franjurile estradei principale. Sosirea iluştrilor oaspeţi nu-l făcuse deloc să-şi dea drumul de-acolo; şi pe când prelaţii şi solii se îndesau ca nişte adevărate scrumbii flamande în stalurile tribunei, el se aşezase cât putuse mai bine şi-şi încrucişase curajos picioarele pe arhitravă. Obrăznicia era nemaipomenită, dar nimeni n-o observase din prima clipă, atenţia tuturor fiind îndreptată altundeva.

La rândul său, cerşetorul nu lua în seamă nimic din ce se petrecea în sală; îşi legăna capul cu o nepăsare de napolitan, repetând din când în când, în zarvă, ca dintr-o veche obişnuinţă:

„Faceţi-vă pomană, oameni buni!”

Şi, fireşte, era probabil singurul om din întreaga asistenţă care nu se ostenise să-şi întoarcă privirea la cearta dintre Coppenole şi uşier. Întâmplarea vru însă ca jupânul ciorăpar din Gand, pe care mulţimea îl şi găsise pe placul ei şi asupra căruia erau aţintiţi toţi ochii, să se aşeze în primul rând al estradei, exact deasupra cerşetorului; şi nu mică fu mirarea tuturor când îl văzură pe solul flamand cercetându-l bine pe netrebnicul instalat sub ochii lui, apoi bătându-l prieteneşte pe umărul acoperit de zdrenţe. Cerşetorul se întoarse; şi pe feţele amândurora se zugravi surpriza, recunoaşterea, încântarea etc.; apoi, fără să le pese cât de cât de spectatori, ciorăparul şi cerşetorul începură

să-şi vorbească pe şoptite, ţinându-şi mâinile strâns înlănţuite, pe când zdrenţele lui Clopin Trouillefou aşternute pe ţesătura de aur a estradei făceau efectul unei omizi pe o portocală.

Noutatea acestei scene ciudate stârni o asemenea larmă nebunească şi plină de veselie în sală, încât cardinalul nu întârzie să-şi dea seama ce se petrecea; plecându-se pe jumătate şi, de la locul unde se afla, neputând decât să zărească foarte vag bluza păcătoasă a lui Trouillefou, îşi închipui, cum era şi firesc, că cerşetorul cerea de pomană; şi, revoltat de îndrăzneala lui, strigă:

— Domnule bailli al palatului, aruncă-mi-l în apă pe ticălosul ăsta!

— Pe crucea mea, monseniore cardinal! spuse Coppenole, fără să dea drumul mâinii lui Clopin. E un prieten de-al meu.

— Bravo! Bravo! strigă gloata.

Şi din clipa aceea, jupân Coppenole se bucură la Paris, ca şi la Gand, de mare preţuire din partea poporului, *căci asemenea oameni*, spune Philippe de Commines, *se bucură de mare preţuire când nu se poartă după canoanele obişnuite*.

Cardinalul îşi muşcă buzele, se plecă spre vecinul său, abatele de Sainte-Geneviève, şi-i spuse cu jumătate glas:

— Plăcuţi ambasadori ne mai trimite domnul arhiduce, ca să ne-o anunţe pe prinţesa Marguerite.

— Eminenţa voastră se poartă degeaba politicos faţă de râturile astea flamande, răspunse abatele. *Margaritas ante porcos*[21].

— Spune mai degrabă: *Porcos ante Margaritam*[22], zise cardinalul, zâmbind.

Tot alaiul în sutane se extazie auzindu-i jocul de cuvinte. Cardinalul se simţi parcă mai uşurat; era chit cu Coppenole, căci îşi avusese şi el vorba lui de duh aplaudată.

Şi acum, – acei dintre cititori care au puterea de a generaliza o imagine şi o idee, cum se spune în stilul de astăzi, să ne îngăduie să-i întrebăm dacă văd clar priveliştea oferită de vastul paralelogram al Sălii Mari a palatului, în momentul când le atragem atenţia. În mijlocul sălii, rezemată de peretele dinspre apus, se află o largă şi măreaţă estradă din brocart de aur, în care pătrunde, printr-o mică uşă în ogivă, alaiul personajelor

---

[21] Mărgăritare înaintea porcilor (lat.).

[22] Porci înaintea Margueritei (lat.).

grave, anunţate rând pe rând de vocea ascuţită a uşierului. În primele bănci s-au şi aşezat câteva preavenerabile figuri îmbrobodite în hermină, catifele şi stofă roşie. În jurul estradei, care se menţine tăcută şi demnă, jos, în faţă, pretutindeni, mare mulţime şi mare larmă. Pe chipul fiecărui personaj de pe estradă sunt aţintite numeroase priviri ale publicului, fiecare nume stârneşte o mie de şuşoteli. Sigur, priveliştea e neobişnuită şi merită atenţia spectatorilor. Dar ce-o fi oare colo, tocmai la capăt, scena aceea de bâlci, cu patru paiaţe împestriţate deasupra ei şi cu alte patru dedesubt? Iar lângă scenă, cine e omul acela palid, cu haina lui de pânză grosolană şi neagră? Vai, iubite cititor, acolo se află Pierre Gringoire şi prologul său.

L-am uitat de tot.

Şi el tocmai de asta se temea.

Din clipa intrării cardinalului, Gringoire se agitase într-una ca să-şi salveze prologul. Mai întâi le poruncise actorilor, care se opriseră, să continue şi să ridice glasul; apoi, văzând că nimeni nu asculta, îi oprise şi, de vreun sfert de ceas de când dura întreruperea, nu încetase o clipă să bată din picior, să dea din mâini, să le strige pe Gisquette şi pe Liénarde, să-şi încurajeze vecinii la urmărirea prologului; totul zadarnic. Nimeni nu-şi lua ochii de la cardinal, de la soli şi de la estradă, unicul centru al acestui vast cerc de raze vizuale. Pesemne că, şi spunem asta cu părere de rău, prologul începea să-i plictisească pe auditori în momentul când eminenţa sa venise să le distragă atenţia într-un mod atât de necruţător. La urma urmei, pe estradă ca şi pe masa de marmură era acelaşi spectacol: conflictul dintre Arat şi Cler, Nobilime şi Marfă. Şi mulţi preferau să-i vadă, pur şi simplu, vii, respirând, mişcându-se, atingându-se cu coatele, în carne şi oase, în solia flamandă, în alaiul episcopal, sub sutana cardinalului, sub vesta lui Coppenole, decât sulemeniţi, împopoţonaţi, vorbind în versuri şi, ca să zicem aşa, împăiaţi în tunicile galbene şi albe cu care îi gătise Gringoire.

Totuşi, când poetul nostru văzu că zarva începe să se mai potolească, închipui un şiretlic care ar fi putut salva totul.

— Domnule, spuse el, întorcându-se spre unul din vecini, un grăsan de treabă, cu o figură răbdătoare. Ce-ar fi să reîncepem?

— Ce? întrebă vecinul.

— Ei! Misterul! făcu Gringoire.

— Cum vrei, răspunse vecinul.

Această semiaprobare îi fu suficientă lui Gringoire, care, dorind să-şi rezolve singur treburile, începu să strige, ascunzându-se cât putea în mulţime:

— Reîncepeţi misterul! Reîncepeţi!

— Drace! exclamă Joannes de Molendino. Ce tot zbiară ăia, colo, la capăt? (Căci Gringoire făcea zarvă cât patru.) Ia spuneţi, băieţi, nu s-a mai terminat odată misterul? Aia vor să-l ia de la capăt şi nu e drept.

— Nu, nu! strigară toţi studenţii. Jos cu misterul! Jos!

Dar Gringoire nu se dădea bătut şi striga din ce în ce mai tare:

— Reîncepeţi! Reîncepeţi!

Strigătele lui atraseră atenţia cardinalului.

— Domnule bailli al palatului, îi spuse el unui bărbat înalt şi înveşmântat în negru, aflat la câţiva paşi de el, sunt oare diavoli în mânăstire de fac atâta scandal?

Bailli-ul palatului era un fel de magistrat amfibie, un fel de liliac al tagmei judecătoreşti, semănând totodată şi a şoarece şi a pasăre, şi a judecător şi a oştean.

Apropiindu-se de eminenţa sa, înfricoşat de nemulţumirea acestuia, el îi explică bâlbâindu-se neghiobia săvârşită de gloată: amiaza sosise înaintea eminenţei sale, iar actorii fuseseră siliţi să înceapă fără să-i aştepte pe eminenţa sa.

Cardinalul izbucni în râs.

— Pe legea mea, şi domnul rector al Universităţii ar fi trebuit să facă la fel. Ce părere ai, jupâne Guillaume Rym?

— Monseniore, răspunse Guillaume Rym, să fim mulţumiţi că am scăpat de jumătate din piesă. E un câştig.

— Netrebnicii ăia pot să continue farsa? întrebă bailli-ul.

— Continuaţi, continuaţi, spuse cardinalul. Mi-e egal. Cât au să joace, eu îmi voi citi cartea de rugăciuni.

Bailli-ul înaintă până la marginea estradei şi strigă, după ce făcuse linişte, cu un gest al mâinii:

— Orăşeni, oameni de rând şi locuitori, ca să-i mulţumească şi pe cei ce vor să se reînceapă, şi pe cei ce vor să se isprăvească, eminenţa sa porunceşte să se continue.

Şi unii, şi alţii trebuiră să se supună. Totuşi, atât publicul cât şi autorul îi păstrară multă vreme pică venerabilului cardinal.

Personajele de pe scenă îşi reluară deci trăncăneala, şi Gringoire nădăjduia că măcar restul operei va fi ascultat. Dar speranţa aceasta nu întârzie să i se spulbere, ca şi celelalte iluzii;

de bine de rău, liniştea se statornicise iar în public; Gringoire nu observase însă că, în clipa când cardinalul dăduse porunca să se continue, estrada nu se umpluse încă şi că, după solii flamanzi, se iveau alte personaje din alai, ale căror nume şi titluri, aruncate din timp în timp peste dialogul actorilor de glasul uşierului, stricau enorm bietei lui piese. Într-adevăr, închipuiţi-vă, în mijlocul unei piese de teatru, lătratul unui uşier zvârlind între două rime şi adesea între două emistihuri paranteze de felul acestora:

— Maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii!

— Jehan de Harlay, scutar, comandant al gărzii de noapte a oraşului Paris.

— Messire Galiot de Genoilhac, cavaler, senior de Brussac, comandant al artileriei regelui!

— Jupân Dreux-Raguier, şeful pazei la apele şi pădurile regelui, stăpânul nostru peste ţările Franţa, Champagne şi Brie!

— Messire Louis de Graville, cavaler, consilier şi şambelan al regelui, amiral al Franţei, mare paznic al pădurii Vincennes!

— Jupân Denis Le Mercier, conducătorul casei orbilor din Paris! Etc., etc., etc.

Strigătele lui deveneau de nesuportat.

Ciudatul acompaniament, care făcea ca piesa să fie greu de urmărit, îl indigna pe Gringoire cu atât mai mult, cu cât el nu putea să-şi ascundă faptul că interesul sporea din ce în ce şi că piesei nu-i lipsea decât să fie ascultată. Într-adevăr, cu greu s-ar fi putut imagina o ţesătură a intrigii mai ingenioasă şi mai dramatică. Cele patru personaje ale prologului tocmai se văitau, aflate în cumplită încurcătură, când Venus în persoană, *vera incessu patuit dea*[23], li se înfăţişă înveşmântată într-o frumoasă hăinuţă scurtă împodobită cu corabia-stemă a oraşului Paris. Ea venea să-l ceară pe delfinul făgăduit celei mai frumoase. Jupiter, al cărui fulger se auzea bubuind în vestiar, o sprijinea, şi zeiţa era gata să biruie, adică, vorbind mai simplu, să se mărite cu domnul delfin, când o tânără copilă înveşmântată în damasc alb şi ţinând în mână o margaretă (gingaşă personificare a principesei de Flandra) veni să se lupte cu Venus. Lovitură de teatru şi episod neprevăzut. După discuţii aprige, Venus, Marguerite şi cei din culise căzură de acord să se supună dreptei

[23] Prin mers se arată a fi cu adevărat zeiţă (lat.).

judecăţi a Sfintei Fecioare. Mai exista un rol frumos, cel al lui don Pedro, rege al Mesopotamiei. Dar, printre atâtea întreruperi, era greu să-ţi dai seama ce rost avea el. Toate personajele se căţăraseră pe scară.

Zadarnic însă. Niciuna din frumuseţile piesei nu era nici simţită şi nici înţeleasă. La intrarea cardinalului s-ar fi zis că un fir invizibil şi magic trăsese brusc toate privirile de la masa de marmură spre estradă, de la capătul sudic al sălii spre capătul apusean. Nimic nu putea să alunge vraja care cuprinsese publicul. Toţi ochii rămâneau aţintiţi într-acolo; iar noii sosiţi, cu numele lor afurisite, cu feţele şi cu veşmintele lor, constituiau un necontenit motiv de a distrage atenţia de la piesă. Era jalnic. În afară de Gisquette şi de Liénarde, care se mai întorceau câteodată când Gringoire le trăgea de mânecă, în afară de vecinul cel gras şi răbdător, nimeni nu asculta, nimeni nu privea spre biata moralitate părăsită. Gringoire nu vedea decât profiluri.

Cu câtă amărăciune vedea poetul cum i se prăbuşea, bucată cu bucată, întregul eşafodaj de glorie şi de poezie! Şi când te gândeşti că mulţimea aceasta, până mai adineauri nerăbdătoare să-i audă opera, fusese cât pe-aci să se răzvrătească împotriva domnului bailli! Iar acum, când o auzea, puţin îi păsa de ea. Şi doar era tot spectacolul pe care îl începuse în aplauzele însufleţite ale întregului public! Veşnicul flux şi reflux al favoarei populare! Când te gândeşti că mulţimea fusese cât pe-aci să-i spânzure pe cei patru sergenţi de pază! Ce n-ar fi dat el să se mai afle încă în ceasul acela de miere!

Brutalul monolog al uşierului încetă totuşi. Sosiseră toţi oaspeţii şi Gringoire respiră uşurat. Actorii continuau vitejeşte. Şi iată că jupân Coppenole, ciorăparul, se ridică pe neaşteptate, iar poetul îl auzi rostind, în mijlocul atenţiei generale, cuvintele acestea infernale:

— Domnilor orăşeni şi boieri din Paris, pe crucea mea că habar n-am ce facem aici. Văd eu colo în colţ, pe schelăria aia, nişte oameni care parcă ar vrea să se bată. Nu ştiu dacă asta numiţi voi un *mister*, dar n-are niciun haz. Ăia se ceartă din gură, şi-atâta tot. Aştept de-un sfert de ceas să se pocnească odată. Degeaba însă. Ei sunt nişte laşi, care doar se zgârie cu ocări. Ar fi trebuit aduşi luptători de la Londra sau de la Rotterdam; şi-atunci, ehei, aţi fi avut parte să vedeţi nişte lovituri de pumni care s-ar fi auzit din piaţă. Dar ăştia sunt jalnici! Ar trebui să ne

joace măcar un dans arăbesc sau vreo altă drăcie. Nu asta mi se spusese că o să văd aici. Mi se făgăduise o sărbătoare a nebunilor, cu alegere de papă. Avem şi noi, la Gand, un papă al nebunilor; în privinţa asta nu suntem deloc mai prejos, pe crucea mea! Dar iată cum facem noi. Se adună mulţime mare, ca aici. Pe urmă fiecare, pe rând, îşi vâră capul printr-o gaură şi face o strâmbătură spre ceilalţi. Cel care se strâmbă cel mai urât e ales papă prin aclamaţii. Asta e. Şi-i foarte distractiv. Vreţi să-l alegem şi pe papa al vostru după moda de la noi? Ne-am plictisi mai puţin decât ascultându-i pe flecarii ăştia. Dacă vor să vină şi ei să se strâmbe la fereastră, îi primim. Ce ziceţi, domnilor orăşeni? Sunt aici destule mutre caraghioase de ambele sexe, ca să râdem ca în Flandra, şi suntem destul de pociţi, ca să tragem nădejde că vom vedea o strâmbătură ca lumea.

Gringoire ar fi vrut să răspundă, dar uimirea, mânia, indignarea îi luaseră graiul. De altfel, propunerea ciorăparului popular fu întâmpinată cu atâta entuziasm de orăşenii ăştia de rând, măguliţi că li se spune boieri, încât orice împotrivire ar fi fost de prisos. Nu se mai putea decât să te laşi dus de torent. Şi Gringoire îşi ascunse faţa în palme, neavând fericirea să aibă o mantie ca să-şi acopere capul, ca Agamemnonul lui Timanthe.

V – Quasimodo

Cât ai clipi, totul fu gata pentru ducerea la îndeplinire a ideii lui Coppenole. Orăşeni, studenţi şi slujbaşi mărunţi se puseseră pe lucru. Capela cea mică, situată în faţa mesei de marmură, fu aleasă drept teatru al strâmbăturilor. Un ochi de geam spart din frumoasa fereastră în formă de roză de deasupra uşii lăsa un cerc de piatră prin care se căzu de acord ca fiecare concurent să-şi vâre capul. Ca să ajungi până acolo, era de ajuns să te cocoţi pe două butoaie, luate nu se ştie de unde şi puse, de bine de rău, unul peste altul. Ca să se păstreze nepătată şi deplină impresia făcută de strâmbătură, se hotărî ca fiecare candidat, bărbat sau femeie (căci se putea alege şi o papesă), să-şi acopere faţa şi să stea ascuns în capelă până în momentul apariţiei. În mai puţin de-o clipă, capela se umplu de concurenţi, în urma cărora se închise uşa.

De la locul său, Coppenole poruncea, conducea, aranja totul. În timpul zarvei acesteia, cardinalul, la fel de încurcat ca şi

Gringoire, pretextă că are nişte treburi şi că e ora vecerniei şi se retrase împreună cu suita, fără ca mulţimea, care la venirea lui se însufleţise atâta, să-i dea vreo importanţă. Guillaume Rym fu singurul care băgă de seamă cât de stânjenită se simţea eminenţa sa. Atenţia mulţimii, ca şi soarele, îşi urma crugul ei; pornită de la un capăt al sălii, ea ajunsese la celălalt capăt, după ce zăbovise un timp la mijloc. Masa de marmură, estrada de brocart îşi avuseseră momentul lor; acum era rândul capelei lui Ludovic al XI-lea. Terenul se afla liber pentru orice fel de nebunie. În sală nu mai rămăseseră decât flamanzii şi gloata.

Strâmbăturile începură. Prima figură care se ivi la lucarnă, cu pleoapele întoarse pe dos, cu gura făcută bot şi cu fruntea încreţită ca cizmele noastre, după moda husarilor imperiului, stârni un râs atât de nestăvilit, încât Homer i-ar fi luat drept zei pe toţi oamenii aceştia de rând. Şi totuşi, Sala cea Mare nu era deloc un Olimp, iar bietul Jupiter al lui Gringoire ştia asta mai bine decât oricine. Urmă a doua, a treia strâmbătură, apoi încă una, şi încă una, iar râsetele şi tropăitul vesel din picioare sporiră şi mai mult. Spectacolul avea în el nu ştiu ce rătăcire neobişnuită a minţii; nu ştiu ce putere de a îmbăta şi de a fascina, despre care cu greu i s-ar putea da o idee cititorului din zilele şi din saloanele noastre. Închipuiţi-vă o serie de feţe prezentând rând pe rând toate formele geometrice, de la triunghi până la trapez, de la con până la poliedru; toate expresiile omeneşti, de la mânie până la desfrânare; toate vârstele, de la cutişoarele de pe obrajii pruncului nou-născut până la zbârciturile bătrânei în agonie; toate fantasmagoriile religioase, de la Faun la Belzebut; toate profilurile capetelor de animale, de la căpăţână până la cioc, de la rât până la bot. Închipuiţi-vă toate măştile sculptate de pe Pont-Neuf, coşmarurile acestea pietrificate sub dalta lui Germain Pilon, prinzând viaţă şi suflu şi venin una câte una să vă privească în faţă cu ochii lor arzători; toate măştile carnavalului de la Veneţia trecându-vă pe rând prin lornietă: într-un cuvânt, un caleidoscop uman.

Orgia devenea din ce în ce mai flamandă. Teniers n-ar fi putut să dea decât o slabă idee despre ea. Închipuiţi-vă, redată sub formă de bacanală, bătălia lui Salvator Rosa. Nu mai existau acolo nici studenţi, nici soli, nici orăşeni, nici bărbaţi, nici femei; nu mai existau nici Clopin Trouillefou, nici Gilles Lecornu, nici Simone Patru-livre, nici Robin Poussepain. Totul se contopea într-

un desfrâu general. Sala Mare nu mai era decât un uriaş cuptor al neruşinării şi al veseliei. În care fiecare gură era un ţipăt, fiecare ochi un fulger, fiecare faţă o strâmbătură, fiecare ins o poziţie. Totul striga şi urla. Feţele ciudate care veneau rând pe rând să scrâşnească din dinţi la fereastra în formă de roză păreau tot atâtea torţe aprinse, aruncate peste jeraticul încins. Şi din mulţimea aceasta clocotitoare scăpa, ca aburul din cuptor, un vuiet aspru, ascuţit, tăios, şuierător, ca bâzâitul unei musculiţe.

— Ho, ho! Blestemăţie!

— Ia te uită la mutra asta!

— Nu face doi bani!

— Alta!

— Guillemette Maugerepuis, ia te uită la căpăţână asta de taur: nu-i lipsesc decât coarnele! Nu e bărbatu-tău?

— Alta!

— Pe burta papei! Ce-i cu strâmbătură asta?

— Hei, vreţi să ne duceţi! Să nu-şi arate decât faţa.

— E afurisita de Pierrette Callebotte! Ea e în stare să facă una ca asta.

— Bravo! Bravo!

— Mă sufoc!

— Uite unu căruia nu-i încap urechile!

Etc., etc.

Trebuie totuşi să nu-l nedreptăţim pe prietenul nostru Jehan. În mijlocul acestui sabat, el putea fi văzut încă sus, pe stâlpul său, ca un ucenic-marinar în vârful catargului. Şi se zvârcolea acolo cu o furie de necrezut. Gura îi era larg deschisă şi din ea ieşea un strigăt care nu se auzea, nu fiindcă ar fi fost acoperit de larma generală, oricât de puternică ar fi fost ea, ci pentru că atingea fără îndoială limita sunetelor ascuţite care poate fi percepută, adică cele douăsprezece mii de vibraţii ale lui Sauveur sau opt mii ale lui Biot.

După trecerea primului val de mâhnire, Gringoire îşi reveni. Mai întâi se încrâncenase împotriva nenorocirii abătute asupra piesei.

„Continuaţi!” le spusese el pentru a treia oară maşinilor vorbitoare, care erau actorii.

Apoi, plimbându-se cu paşi mari prin faţa mesei de marmură, se simţi cuprins de dorinţa de a se duce şi el să scoată capul prin

lucarna capelei, măcar să aibă plăcerea de a se strâmba la mulţimea asta ingrată.

„Nu, nu! N-ar fi demn de mine. Fără răzbunare! Să luptăm până la capăt, îşi repeta el. Puterea poeziei asupra mulţimii e mare; am să-i readuc la ea. O să vedem cine va învinge; strâmbăturile sau literatura?”

Dar, vai! poetul rămăsese singurul spectator al piesei sale.

Acum era cu mult mai rău decât adineauri. Nu mai vedea decât oameni întorşi cu spatele la el.

Dar mă înşel. Grăsunul răbdător, pe care îl mai consultase într-un moment critic, sta eu faţa spre scenă. Cât despre Gisquette şi Liénarde, ele dezertaseră de mult.

Gringoire fu mişcat până în adâncul sufletului de fidelitatea unicului său spectator. Se apropie de el şi-i vorbi, scuturându-i uşurel braţul; căci bietul om se rezemase de balustradă şi cam aţipise!

— Domnule, îi spuse Gringoire, îţi mulţumesc.

— Pentru ce, domnule? întrebă grăsunul, căscând.

— Vad că te plictiseşti, continuă poetul, fiindcă zarva asta te împiedică să asculţi în voie. Dar fii liniştit! Numele dumitale va trece în posteritate. Cum te numeşti, rogu-te?

— Renault Château, paznic al sigiliului închisorii Châtelet din Paris, la ordinele dumitale.

— Domnule, eşti aici singurul reprezentant al muzelor, spuse Gringoire.

— Mă măguleşti prea mult, domnule, răspunse paznicul sigiliului de la Châtelet.

— Eşti singurul care ai ascultat cum se cuvine piesa, urmă Gringoire. Cum o găseşti?

— Ehei! făcu grăsunul pe jumătate trezit. E destul de deocheată.

Gringoire trebui să se mulţumească cu lauda aceasta, căci un tunet de aplauze, amestecat cu aclamaţii asurzitoare, veni să le întrerupă discuţia. Papa nebunilor fusese ales.

— Bravo! Bravo! Bravo! striga mulţimea de pretutindeni.

Într-adevăr, strâmbătura care strălucea în momentul acela în lucarnă era minunată. După toate pentagoanele, hexagoanele şi figurile heteroclite care se succedaseră în golul ochiului de geam fără să realizeze idealul de grotesc făurit în imaginaţiile exaltate de orgie, trebuia, ca să primească aprobarea generală, tocmai

strâmbătura sublimă care uluise în clipa aceea mulţimea. Însuşi jupân Coppenole o aplaudă, iar Clopin Trouillefou, care concurase şi el, şi Dumnezeu ştie ce intensitate de urâţenie putea să atingă faţa lui, se declară învins. Noi vom face la fel. Nu vom încerca să dăm cititorilor o idee despre nasul acela tetraedral, despre gura în formă de potcoavă, despre ochiul stâng, mic şi astupat de o sprânceană roşcată şi stufoasă, pe când ochiul drept dispărea cu totul sub un neg imens, despre dinţii crescuţi alandala, ştirbi pe alocuri, ca zidurile crenelate ale unei fortăreţe, despre buza aceea învârtoşată peste care unul din dinţi se întindea ca un colţ de elefant, despre bărbia aceea despicată ca o copită şi, mai ales, despre expresia răspândită peste toate acestea, amestec de răutate, de mirare şi de tristeţe.

Publicul aclamă fără excepţie. Toţi cei de faţă se năpustiră spre capelă. Şi, de acolo, îl scoaseră în triumf pe preafericitul papă al nebunilor. Dar abia atunci surpriza şi admiraţia atinseră culmea. Strâmbătura era însăşi faţa învingătorului.

Sau, mai degrabă, toată fiinţa lui era o strâmbătură. Un cap mare şi zburlit, acoperit cu păr roşu; între umeri o ghebă enormă a cărei pereche se făcea simţită şi pe piept; o alcătuire de coapse şi de picioare atât de ciudat deviate de la normal, încât nu se puteau atinge decât la genunchi, iar văzute din faţă, semănau cu două lame de seceră care s-ar întâlni la mâner; tălpi late, palme monstruoase; şi, peste toată diformitatea aceasta, nu ştiu ce aer înfricoşător care vădea vigoare, agilitate şi curaj. Ciudată excepţie de la legea eternă, care cere ca forţa, ca şi frumuseţea, să reiasă din armonie. Aşa arăta papa pe care nebunii tocmai şi-i aleseseră.

Ai fi zis că e un uriaş spart în bucăţi şi prost reconstituit.

Când soiul acesta de ciclop se ivi în pragul capelei, neclintit, îndesat şi aproape la fel de lat pe cât era de înalt, *pătrat la temelie*, cum spune un mare om, gloata îl recunoscu imediat după surtucul său jumătate roşu, jumătate violet, presărat cu clopoţei de argint, şi mai ales după sluţenia lui desăvârşită, şi strigă într-un glas:

— E Quasimodo, clopotarul! E Quasimodo, cocoşatul de la Notre-Dame! Quasimodo, chiorul! Quasimodo, şchiopul! Bravo! Bravo!

E lesne de văzut că bietul om avea porecle din belşug.

— Feriţi-vă, femei gravide! strigară studenţii.

— Sau femei care vreţi să rămâneţi gravide! adăugă Joannes.

Femeile, într-adevăr, îşi acopereau faţa.

— Oh, maimuţoi pocit! exclama una.

— E la fel de rău pe cât e de slut, spunea alta.

— E diavolul, adăuga o a treia.

— Eu am ghinionul să locuiesc lângă Notre-Dame; şi toată noaptea îl aud umblând pe streaşină.

— Ca pisicile.

— Când îl cauţi, e pe acoperişurile noastre.

— Face farmece şi ni le-aruncă pe coş.

— Ieri seară a venit să se strâmbe la gura podului meu. Credeam că e un om. Şi mi-a fost o frică!

— Sunt sigură că se duce la sabat. Odată a lăsat o mătură pe acoperişul meu.

— Oh, pocită mutră de cocoşat!

— Oh, suflet ticălos!

— Brrr!

Bărbaţii, dimpotrivă, erau încântaţi şi aplaudau.

Quasimodo, motivul zarvei, stătea neclintit în uşa capelei, în picioare, sumbru şi grav, lăsându-se admirat.

Un student – Robin Poussepain, cred – se duse să-i râdă în nas, şi prea de aproape. Quasimodo se mulţumi să-l apuce de brâu şi să-l arunce cât colo prin mulţime. Totul, fără să spună un cuvânt.

Jupân Coppenole, încântat la culme, se apropie de el.

— Pe crucea mea! Sfinte Petre! Ai cea mai frumoasă sluţenie pe care am văzut-o de când sunt. Meritai să fii papă şi la Roma, ca şi la Paris. Vorbind astfel, îi puse mâna pe umăr. Quasimodo nu se clinti. Coppenole continuă: Eşti un pehlivan cu care am poftă să trag un chef chiar dacă m-ar costa o groază de bani. Ce zici?

Quasimodo nu-i răspunse.

— Pe crucea mea! urmă ciorăparul. N-oi fi cumva surd?

Quasimodo era, într-adevăr, surd. Şi, cum între timp începuse să-l enerveze felul de a se purta al lui Coppenole, se întoarse brusc spre el, scrâşnind din dinţi atât de tare, încât uriaşul flamand se dădu înapoi, ca un buldog în faţa unei pisici.

Atunci se formă în jurul ciudatului personaj un cerc de spaimă şi de respect cu o rază de cel puţin cincisprezece paşi geometrici. O bătrână îi explică lui jupân Coppenole că

Quasimodo era surd.

— Surd! spuse ciorăparul, hohotind ca un adevărat flamand. Pe crucea mea, e un papă desăvârşit!

— Hei, îl recunosc! strigă Jehan, care se coborâse în sfârşit de pe stâlp ca să-l vadă mai de aproape pe Quasimodo. El trage clopotele la frate-meu, arhidiaconul. Bună ziua, Quasimodo!

— Afurisit om! făcu Robin Poussepain, încă năucit de cădere. Când îl vezi: e cocoşat. Când umblă: e şchiop. Când te priveşte: e chior. Când îi vorbeşti: e surd. Nu zău, la ce şi-o fi folosind limba, Polifemul ăsta?

— Vorbeşte când vrea el, spuse bătrâna. A surzit tot trăgând clopotele. Dar nu e mut.

— Asta-i mai lipsea, observă Jehan.

— Şi are un ochi în plus, adăugă Robin Poussepain.

— Da de unde! vorbi chibzuit Jehan. Un chior e mult mai incomplet decât un orb, fiindcă ştie ce-i lipseşte.

Între timp, toţi cerşetorii, toate slugile, toţi pungaşii, laolaltă cu studenţii, se duseseră în alai să caute în dulapul slujbaşilor mărunţi ai palatului tiara de carton şi veşmântul caraghios al papei nebunilor. Quasimodo se lăsă îmbrăcat fără să clipească măcar şi cu un fel de supunere trufaşă. Apoi fu aşezat pe o targă multicoloră. Doisprezece ofiţeri ai confreriei nebunilor îl ridicară pe umerii lor; şi un soi de veselie amară şi dispreţuitoare înflori pe faţa mohorâtă a ciclopului când văzu la picioarele lui diforme toate capetele acestea de oameni frumoşi, drepţi şi bine făcuţi. Apoi procesiunea gălăgioasă şi zdrenţăroasă se puse în mişcare, ca să facă, după datină, ocolul galeriilor dinlăuntrul palatului, înainte de plimbarea pe străzi şi pe la răspântii.

VI – Esmeralda

Pentru noi e o plăcere să aducem la cunoştinţă cititorilor că, în timp ce se petreceau toate acestea, Gringoire şi piesa lui nu se lăsaseră bătuţi. Actorii, îmboldiţi de poet, îi declamaseră fără întrerupere versurile, iar el îi ascultase fără întrerupere. Gringoire se împăcase cu vacarmul şi era hotărât să meargă până la capăt, sperând încă într-o revenire a atenţiei publicului. Licărirea aceasta de speranţă se reînsufleţi când poetul îl văzu pe Quasimodo, pe Coppenole şi alaiul asurzitor al papei nebunilor ieşind cu mare zgomot din sală. Mulţimea se repezi

lacomă pe urmele lor.

„Bun, îşi spuse Gringoire, se duc toţi gălăgioşii”.

Din nefericire, toţi gălăgioşii erau publicul. Cât ai clipi, Sala cea Mare se goli de tot.

La drept vorbind mai rămaseră vreo câţiva spectatori, unii risipiţi, alţii grupaţi în jurul stâlpilor, femei, bătrâni sau copii, sătui de învălmăşeală şi de larmă. Câţiva studenţi stăteau călare pe ferestre şi priveau spre piaţă.

„Ei bine, gândi Gringoire. Tot mai sunt destui ca să asculte sfârşitul misterului meu. Sunt puţini, dar alcătuiesc un public ales, un public de cărturari”.

Peste o clipă nu se auzi bucata pe care muzica trebuia s-o cânte cu cel mai mare efect la sosirea Sfintei Fecioare. Gringoire observă atunci că muzicanţii îi fuseseră luaţi de alaiul papei nebunilor.

„Să trecem mai departe”, îşi spuse el cu stoicism.

Apoi Gringoire se apropie de-un grup de cetăţeni care păreau că discută despre piesa lui. Iată frântura de conversaţie pe care o auzi:

— Ştii, jupâne Cheneteau, casa familiei de Navarre, care era a domnului de Nemours?

— Da, e peste drum de capela Braque.

— Ei bine, fiscul a închiriat-o lui Guillaume Alixandre, miniaturist, cu şase livre şi opt franci parizieni pe an.

— Cum se mai scumpesc chiriile!

„Eh! îşi spuse Gringoire oftând. Ceilalţi ascultă”.

— Oameni buni! strigă deodată una din tinerele puşlamale cocoţate pe ferestre. *Esmeralda! Esmeralda*, în piaţă!

Cuvântul acesta avu un efect magic. Toţi câţi mai rămăseseră în sală se repeziră la ferestre, căţărându-se pe pereţi ca să vadă şi repetând: Esmeralda! Esmeralda!

În acelaşi timp, de afară se auzi un ropot asurzitor de aplauze.

— Ce-o mai fi asta, Esmeralda? întrebă Gringoire, împreunându-şi mâinile, deznădăjduit. Ah! Doamne! Ai zice că acum e rândul ferestrelor.

Poetul întoarse capul spre masa de marmură şi văzu că spectacolul se întrerupse. Era tocmai momentul în care Jupiter trebuia să apară cu fulgerul său. Dar Jupiter stătea nemişcat în josul scenei.

— Michel Giborne! strigă poetul, mâniat. Ce faci acolo? Ăsta ţi-

e rolul? Urcă odată!

— Vai, zise Jupiter, un student mi-a luat scara!

Gringoire se uită. Spusele lui Jupiter erau întru totul adevărate. Orice comunicaţie între nodul şi deznodământul piesei fusese tăiată.

— Tâlharul! bombăni el. Şi de ce a luat scara?

— Ca să se ducă s-o vadă pe Esmeralda, răspunse jalnic Jupiter. A zis: „Uite o scară nefolosită”, şi a luat-o.

Era lovitura de graţie. Gringoire o primi cu resemnare.

— Să vă ia dracu! le spuse el actorilor. O să fiţi plătiţi când mi s-o plăti mie.

Apoi bătu în retragere, cu capul plecat, dar ultimul, ca un general care s-a luptat cum se cuvine.

Şi, pe când cobora scările întortocheate ale palatului, poetul bombănea printre dinţi:

— Frumoasă şleahtă de nepricepuţi şi de bădărani, parizienii ăştia! Vin să asculte un mister şi n-ascultă nimic din el! S-au ocupat de toată lumea, de Clopin Trouillefou, de cardinal, de Coppenole, de Quasimodo, de dracu! Dar de maica Fecioară Maria puţin le-a păsat. Dacă ştiam, vă dădeam eu Fecioare Marii, haimanalelor! Şi eu?! Am venit să văd feţe şi n-am văzut decât dosuri! Sa fii poet şi să ai parte de succesul unui spiţer! E adevărat că Homerus a cerşit prin târguşoarele greceşti şi că Nason a murit în exil, la moscoviţi. Dar să mă jupoaie diavolul dacă înţeleg ce vor să spună cu Esmeralda lor! Ce cuvânt e ăsta, mai întâi? E în limba egipţienilor!

CARTEA A DOUA

I – De la Caribda la Scila

În ianuarie, noaptea se lasă devreme. Când Gringoire ieşi din palat, uliţele se şi întunecaseră. Lui, întunericul acesta îi plăcu; dorea mai întâi să se abată în vreo ulicioară întunecoasă şi pustie, să cugete acolo în voie, iar filozoful din el să pună primul balsam pe rana poetului. De altfel, filozofia îi era singurul adăpost, căci nu ştia unde să se ducă. După răsunătoarea cădere a încercării lui teatrale, nu mai îndrăznea să se întoarcă la locuinţa de pe strada Grenier-sur-l'Eau, peste drum de Port-au-Foin, căci se bizuise pe ceea ce trebuia să-i dea domnul prévôt pentru epitalam, ca să-i plătească lui jupân Guillaume Doulx-Sire, strângător al birului pe vite din oraşul Paris, chiria datorată pe şase luni, adică doisprezece soli parizieni; de douăsprezece ori preţul a tot ce avea pe lume, socotind şi nădragii, şi cămaşa, şi pălăria. După ce, adăpostit provizoriu sub intrarea cea mică a închisorii vistieriei de la Sainte-Chapelle, cugetă o clipă la culcuşul pe care să şi-i aleagă pentru noapte, având la dispoziţie toate pavajele Parisului, îşi aminti că zărise cu o săptămână înainte, pe strada Savaterie, la poarta unui consilier al parlamentului, o treaptă pentru încălecat pe catâri şi că-şi spusese atunci că piatra aceea ar putea fi, la nevoie, o pernă cât se poate de bună pentru un cerşetor sau pentru un poet. Gringoire îi mulţumi deci Providenţei că-i trimisese ideea aceasta grozavă; dar, pe când se pregătea să traverseze Piaţa Palatului ca să ajungă în labirintul încâlcit din Cité, unde şerpuiesc toate uliţele acestea vechi şi înfrăţite, străzile Barillerie, Vieille-Draperie, Savaterie, Juiverie etc., şi astăzi încă în picioare cu casele lor numărând nouă etaje, văzu alaiul papei nebunilor ce ieşea şi el din palat şi i se năpustea în cale, cu strigăte puternice, cu lumini de torţe aprinse şi cu muzica lui, a lui Gringoire.

Priveliştea aceasta îi zgândări rănile orgoliului şi-l sili să fugă. În amarul dramaticei sale păţanii, tot ce-i amintea de sărbătoarea zilei aceleia îl necăjea şi mai mult şi făcea să-i sângereze rana.

Poetul vru să apuce pe podul Saint-Michel, dar şi pe-acolo alergau copiii cu aruncătoare de foc şi artificii.

— Să le ia naiba de artificii! spuse Gringoire şi se abătu pe Pont-au-Change.

La casele din capătul podului fuseseră prinse trei drapele cu chipul regelui, al delfinului şi al Margueritei de Flandre, şi alte şase mai mici pe care erau zugrăviţi ducele de Austria, cardinalul de Bourbon, domnul de Beaujeu, doamna Jeanne de France, domnul bastard de Bourbon, şi nu mai ştiu cine, totul luminat de făclii. Gloata le admira.

— Fericit pictor Jehan Fourbault! exclamă Gringoire, oftând din rărunchi, şi se întoarse cu spatele spre drapelele mari şi mici.

În faţa lui se deschidea o uliţă; poetului i se păru că e atât de întunecată şi de pustie, încât nădăjdui să scape pe-acolo de toată zarva şi de toate luminile sărbătorii. Şi se înfundă pe uliţa aceea. Dar după câteva clipe, piciorul lui întâlni o piedică; poetul se poticni şi căzu. Era arborele de mai, pe care slujbaşii mărunţi îl aşezaseră în dimineaţa aceea la poarta unui preşedinte al parlamentului, în cinstea solemnităţii zilei. Gringoire suportă eroic această nouă întâlnire. Se ridică şi porni spre marginea apei. După ce lăsă în urmă turnişorul justiţiei civile şi turnul justiţiei criminale şi merse de-a lungul zidului grădinilor regelui, pe malul nepavat, unde noroiul îi ajungea până la glezne, sosi la capătul dinspre apus al cartierului Cité şi privi câtva timp ostrovul Podarului Vacilor, care a dispărut mai apoi sub calul de bronz şi Pont-Neuf. Ostrovul se mai zărea în întuneric ca un imens morman negru dincolo de firul îngust al apei albicioase care îl despărţea de rest. După licărirea unei luminiţe abia vizibile puteai ghici acolo coliba, ca un stup, în care luntraşul-podar se adăpostea la vreme de noapte.

— Fericit podar al Vacilor! oftă Gringoire. Tu nu te gândeşti la glorie şi nu scrii epitalamuri! Puţin îţi pasă de regii care se însoară şi de ducesele de Bourgogne! Tu nu cunoşti alte margarete decât cele pe care le dă pajiştea ta, în aprilie, vacilor la păscut! Pe când eu, poetul, sunt huiduit şi-mi clănţăne dinţii de frig, şi sunt dator doisprezece soli, iar pingeaua mi-e atât de străvezie, încât ai putea s-o foloseşti ca geam la felinar. Îţi

mulţumesc, podar al Vacilor! Coliba ta îmi odihneşte ochii şi mă face să uit Parisul!

Poetul fu smuls din extazul său aproape liric de bubuitul unei duble pocnituri ce ţâşni din preafericita colibă. Podarul Vacilor îşi lua şi el partea din bucuriile zilei, drept care îşi aprinsese un foc de artificii.

Zgomotul acesta făcu să i se încreţească pielea lui Gringoire.

— Blestemată sărbătoare, strigă el, ai să mă urmăreşti oare pretutindeni? Of, Doamne! Până şi la podarul Vacilor!

Apoi privi Sena, care curgea la picioarele lui, şi simţi ispita unui gând cumplit.

„Oh, îşi spuse el, ce bucuros m-aş îneca dacă n-ar fi apa atât de rece!”

Apoi luă o hotărâre disperată: dacă tot nu era chip să scape de papa nebunilor, de drapelele lui Jehan Fourbault, de arborii de mai, de artificii şi de pocnituri, să pătrundă măcar în inima serbării şi să meargă în Piaţa Grève.

„Acolo, se gândi el, poate că o să am măcar un tăciune din focul de sărbătoare, ca să mă încălzesc, şi o să mănânc vreo fărâmă din cele trei mari steme regeşti, făcute din zahăr, care pesemne că au fost puse pe bufetul public al oraşului”.

II – Piaţa Grève

Din Piaţa Grève, aşa cum era pe-atunci, n-a mai rămas astăzi decât o urmă aproape invizibilă: fermecătorul foişor din colţul nordic al pieţei; ascuns azi sub josnica spoială care îi mânjeşte părţile ieşite în afară ale sculpturilor, el va dispare poate curând, înecat în revărsarea de case noi pornită să înghită atât de repede toate vechile faţade ale Parisului.

Cei care, ca mine, nu trec niciodată prin Piaţa Grève fără să se uite cu milă şi simpatie la bietul foişor sugrumat între două cocioabe de pe vremea lui Ludovic al XV-lea pot reconstitui uşor în minte ansamblul clădirilor din care el făcea parte, şi regăsi astfel vechea piaţă gotică din secolul al cincisprezecelea.

Ca şi azi, piaţa era un trapez neregulat, mărginit pe-o latură de chei, şi pe celelalte trei laturi de un şir de case înalte, înguste şi întunecate. Ziua, puteai să admiri varietatea clădirilor, sculptate toate în piatră sau în lemn şi înfăţişând încă de pe atunci mostre complete ale diverselor arhitecturi casnice din

evul mediu, mergând înapoi din veacul al cincisprezecelea până la al unsprezecelea, de la fereastra care începea să detroneze ogiva, până la bolta semicirculară romană care fusese înlocuită de ogivă şi mai ocupa încă, deasupra ei, primul etaj al acestor vechi case de pe Tour-Roland, colţ al pieţei spre Sena, în partea dinspre strada Tannerie. Noaptea, din grămada aceasta uriaşă de clădiri nu se desluşea decât dantelăria neagră a acoperişurilor desfăşurându-şi în jurul pieţei lanţul lor de unghiuri ascuţite. Căci una din deosebirile radicale dintre oraşele de pe atunci şi cele de acum e faptul că astăzi faţadele, iar pe atunci crestele zidurilor, priveau spre pieţe şi străzi. De două secole casele s-au întors cu spatele spre partea unde îşi aveau faţa.

În centru, spre latura estică a pieţei, se înălţa o clădire greoaie şi hibridă alcătuită din trei corpuri suprapuse. Clădirea purta trei nume, care îi explică istoria, destinaţia şi arhitectura: *Casa Delfinului*, pentru că Carol al V-lea, pe când fusese delfin, locuise în ea; *Casa Mărfurilor*, pentru că ea servea drept Primărie; *Casa cu Stâlpi* (domus ad piloria) din pricina unui şir de stâlpi groşi care îi susţineau cele trei etaje. Oraşul găsea acolo tot ce-i trebuie unui oraş înstărit ca Parisul: o capelă, ca să se roage lui Dumnezeu, o sală de judecată pentru ascultarea pricinilor şi unde, la nevoie, erau puşi la locul lor oamenii regelui, iar sub acoperiş, un arsenal plin cu arme de foc. Căci locuitorii Parisului ştiu că nu-i de ajuns în orice împrejurare să te rogi doar şi să pledezi pentru drepturile cetăţii, şi ţin totdeauna ca rezervă, într-un pod al Primăriei, vreo archebuză zdravănă şi ruginită.

Piaţa Grève avea de pe atunci aspectul acesta sinistru pe care i-l mai păstrează şi astăzi ideea dezgustătoare trezită şi de sumbra Primărie a lui Dominique Bocador, care a înlocuit Casa cu Stâlpi. Trebuie spus că o spânzurătoare şi un stâlp al infamiei, permanente, o justiţie şi o scară, cum se spunea pe-atunci, ridicate una lângă alta în mijlocul pavajului, contribuiau şi ele îndeajuns ca să-i facă pe oameni să-şi întoarcă ochii de la locul acesta funest, unde atâtea fiinţe pline de sănătate şi de viaţă şi-au aflat sfârşitul; unde avea să se nască, cincizeci de ani mai târziu, febra Sfântului Vallier, boala spaimei şi a eşafodului, cea mai monstruoasă dintre toate bolile, pentru ca nu vine de la Dumnezeu, ci de la oameni.

În treacăt fie spus, e o alinare gândul că pedeapsa cu moartea, care, acum trei sute de ani, umplea încă cu roţile ei de

fier, cu spânzurătorile ei de piatră, cu toate uneltele ei de supliciu permanente şi înţepenite în pavaj Piaţa Grève, Halele, Piaţa Dauphine, Crucea Trahoir, Târgul de Purcei, hidosul Montfaucon, Bariera Sergenţilor, Piaţa Pisicilor, Poarta Saint-Denis, Champeaux, Poarta Măgarilor, Poarta Saint-Jacques, fără să mai socotim nenumăratele instrumente de supliciu ale starostilor, ale episcopului, ale canonicilor, ale abaţilor, ale stareţilor cu drept de justiţie; fără să mai socotim înecările juridice în apa Senei; e o alinare, zic, gândul că astăzi, după ce şi-a pierdut rând pe rând toate piesele armurii, sumedenia de suplicii, pedepsirea după imaginaţie şi fantezie, tortura pentru care era refăcut la fiecare cinci ani un pat de piele la închisoarea Grand-Châtelet, pedeapsa cu moartea, această bătrână suzerană a societăţii feudale, aproape scoasă din legile şi din oraşele noastre, alungată din cod în cod, gonită din piaţă în piaţă, nu mai posedă în imensul nostru Paris, decât un colţ dezonorat al Pieţei Grève, o nenorocită ghilotină, ascunsă, neliniştită, ruşinată, care pare că se teme veşnic să nu fie prinsă asupra faptului, atât de repede dispare după ce şi-a făcut treaba!

III – Besos para golpes

Când Pierre Gringoire ajunse în Piaţa Grève, frigul îl pătrunsese până la os. Ca să ocolească mulţimea de pe Pont-au-Change şi steguleţele lui Jehan Fourbault, o luase prin Pont-aux-Meuniers; în trecere, roţile tuturor morilor episcopului îl umpluseră de glod, şi haina lui roasă era udă leoarcă. În afară de asta, căderea piesei i se părea că-l face şi mai friguros. De aceea se grăbi să se apropie de focul de sărbătoare care ardea măreţ în mijlocul pieţei. Dar în jurul focului se afla o mulţime imensă.

„Parizieni afurisiţi! îşi spuse Gringoire, care, ca un adevărat poet dramatic ce era, avea obicei să vorbească singur. Îmi acoperă focul! Şi totuşi am mare nevoie de-un colţ de vatră. Încălţămintea mea suge apa, şi toate blestematele de mori au plâns peste mine. Lua-l-ar dracu pe episcopul Parisului, cu morile lui cu tot! Tare aş vrea să ştiu ce poate face un episcop cu o moară! Se aşteaptă oare să devină morar, după ce a fost episcop? Dacă nu-i trebuie decât afurisenia mea pentru asta, o dau, şi catedralei, şi morilor lui! Iar gură-cască ăştia, nici gând să

se dea un pic mai la o parte! Parcă ar avea cine ştie ce treabă aici! Se încălzesc: frumoasă distracţie! Se uită cum arde un maldăr de crengi: frumos spectacol!”

Examinându-i mai de aproape, Gringoire observă că cercul era mult mai larg decât ar fi trebuit ca să se încălzească la focul regelui şi că îmbulzeala aceasta a spectatorilor nu se datora numai frumuseţii maldărului de crengi care ardeau.

În vastul spaţiu rămas liber între mulţime şi foc dansa o fată.

Cât era el de filozof sceptic, cât era el de poet ironic, Gringoire tot nu putu să hotărască din prima clipă dacă fata aceea era fiinţă omenească, zână sau înger, într-atât îl fascinase orbitoarea ei apariţie.

Fata nu era înaltă, dar părea că este, într-atât de fină îi era linia taliei. Era brună, dar se putea ghici că, la lumina zilei, pielea ei avea desigur frumosul luciu auriu al andaluzelor şi al romanelor. Şi piciorul îi era andaluz, căci se simţea totodată şi strâmtorat, şi la largul lui în graţioasa-i încălţăminte. Fata dansa, se răsucea şi se învârtea pe un vechi covor persan, aruncat cu neglijenţă sub picioarele ei; şi de fiecare dată când, întorcându-se, i se vedea faţa strălucitoare, ochii ei mari şi negri aruncau fulgere.

În jurul fetei, toate privirile erau fixe, toate gurile deschise; şi, într-adevăr, pe când ea dansa astfel în freamătul tamburei cu clopoţei, pe care braţele ei rotunde şi pure o ridicau deasupra capului, subţire, plăpândă şi vie ca o viespe, cu ilicul de fir strâns peste piept, cu rochia împestriţată care se umfla, cu umerii goi, cu picioarele subţiri pe care fusta i le descoperea uneori, cu părul negru, cu ochii înflăcăraţi, părea o fiinţă supranaturală.

„Da, gândi Gringoire, e o salamandră, o nimfă, o zeiţă, o bacantă de pe muntele Menalean.”

În clipa aceea, una din şuviţele „salamandrei” se desprinse de la locul ei şi o monedă de aramă galbenă, care fusese prinsă acolo, căzu pe pământ.

„Ba nu! îşi spuse Gringoire. E o ţigancă.”

Orice iluzie dispăruse.

Ea reîncepu să danseze. Luă de jos două spade, al căror vârf şi-l sprijini pe frunte, şi le făcu să se învârtească într-un sens, pe când ea se învârtea în alt sens. Era într-adevăr o ţigancă, pur şi simplu. Dar oricât de fără iluzii ar fi fost Gringoire, ansamblul acestui tablou avea şi farmec, şi vrajă; rugul lumina cu pâlpâiri

crude şi roşii ce tremurau vii pe feţele mulţimii, pe fruntea oacheşă a fetei şi aruncau pe fundalul pieţei o palidă răsfrângere amestecată cu jocul clătinător al umbrelor, de o parte pe vechea faţadă neagră şi zbârcită a Casei cu Stâlpi, de altă parte pe braţul de piatră al spânzurătorii.

Printre miile de chipuri colorate în roşu de lumina aceasta se afla unul care părea absorbit mai mult decât toate în contemplarea dansatoarei. Era un chip de bărbat, auster, calm şi sumbru. Bărbatul, al cărui costum era ascuns de mulţimea din preajmă, nu părea să aibă mai mult de treizeci şi cinci de ani; totuşi era chel; abia dacă mai avea la tâmple câteva smocuri de păr rar şi gata încărunţit; fruntea largă şi înaltă începuse să-i fie brăzdată de riduri, dar în ochii lui înfundaţi strălucea o tinereţe neobişnuită, o viaţă înflăcărată, o pasiune profundă. El şi-i ţinea mereu aţintiţi asupra ţigăncii, şi pe când nebunatica aceasta de şaisprezece ani dansa şi zburda spre bucuria tuturor, gândurile lui păreau că devin tot mai întunecate. Din timp în timp, un zâmbet şi un suspin i se întâlneau pe buze, dar zâmbetul era şi mai dureros decât suspinul.

Gâfâind ostenită, fata se opri, în sfârşit, şi mulţimea o aplaudă cu dragoste.

— Djali, spuse ţiganca.

Atunci Gringoire văzu venind o frumoasă căpriţă albă, sprintenă, vioaie şi lucioasă, cu coarnele aurite, cu copitele aurite, cu o zgardă aurită. Gringoire n-o văzuse până atunci, căci stătea ghemuită pe-un colţ al covorului, privindu-şi stăpâna care dansa.

— Djali, spuse dansatoarea, e rândul tău.

Şi, aşezându-se, îi arătă graţioasă tambura.

— Djali, continuă ea, în ce lună suntem?

Căpriţa ridică un picior din faţă şi lovi cu el o dată în tambură. Într-adevăr, era luna ianuarie. Mulţimea aplaudă.

— Djali, continuă fata, întorcând tambura pe cealaltă parte, în ce zi a lunii suntem?

Căpriţa ridică piciorul cu copita poleită şi lovi de şase ori în tambură.

— Djali, continuă ţiganca, mişcând din nou tambura, cât e ceasul?

Djali lovi de şapte ori. În aceeaşi clipă, orologiul de la Casa cu Stâlpi bătu ora şapte.

Mulţimea era uimită.

— E o vrăjitorie la mijloc, rosti o voce sinistră din gloată.

Era vocea bărbatului pleşuv care n-o slăbea din ochi pe ţigancă.

Ea tresări şi se întoarse dar aplauzele izbucniră şi acoperiră posomorâta exclamare. Ba chiar o şterseră într-atâta din mintea fetei, încât ea continuă să i se adreseze căpriţei.

— Djali, cum face jupân Guichard Grand-Remy, căpitanul paznicilor de închisoare ai oraşului, la procesiunea din ziua intrării în biserică?

Djali se ridică pe picioarele dinapoi şi începu să behăie, mergând cu o seriozitate atât de drăgălaşă, încât tot cercul spectatorilor izbucni în râs văzând parodia prefăcutei cucernicii a căpeteniei paznicilor.

— Djali, continuă fata, prinzând curaj în urma succesului sporit, cum vorbeşte maestrul Jacques Charmolue, procuror al regelui la curtea bisericii?

Căpriţa se aşeză poponete şi începu să behăie, agitându-şi copitele din faţă într-un fel atât de ciudat, încât, în afară de proasta franceză şi latină pe care le vorbea, avea gestul, accentul, atitudinea, ba chiar întreaga înfăţişare a lui Jacques Charmolue.

Mulţimea aplaudă din răsputeri.

— Sacrilegiu! Profanare! se auzi din nou vocea bărbatului pleşuv.

Ţiganca se întoarse încă o dată.

— Ah! spuse ea. E omul cel rău!

Apoi, trecându-şi buza de sus peste cea de jos, făcu o mutrişoară care părea să-i fie obişnuită, se răsuci pe-un călcâi şi începu să adune în tambură dania mulţimii.

Monedele mari şi mici de argint, gologănaşii, bănuţii cu pajură plouau. Deodată, fata trecu prin faţa lui Gringoire. Poetul îşi duse atât de năucit mâna la buzunar, încât ea se opri locului.

— Drace! exclamă el, dând în fundul buzunarului de trista realitate, adică de gol.

Totuşi, fata cea frumoasă era acolo, privindu-l cu ochii ei mari, întinzându-i tambura, aşteptând. Pe Gringoire îl trecură toate năduşelile.

Dacă ar fi avut Peru în buzunar, cu siguranţă că l-ar fi dăruit dansatoarei, dar Gringoire n-avea Peru şi, de altfel, America nu

fusese încă descoperită.

Din fericire, o întâmplare neaşteptată îi veni în ajutor.

— Nu te cari odată, lăcustă egipţiană? strigă un glas piţigăiat, pornit din colţul cel mai întunecos al pieţei.

Fata se întoarse, înspăimântată. Glasul acesta nu mai era al bărbatului pleşuv; era un glas de femeie, un glas habotnic şi răutăcios.

De altfel, strigătul care o speriase pe ţigancă făcu să râdă o ceată de puşti aflată pe-aproape.

— E pustnica de la Tour-Roland! strigară ei, râzând care mai de care. E la *sachette*[24], care bombăne! N-o fi mâncat oare? Să-i aducem câteva resturi de la bufetul oraşului!

Şi se repeziră toţi spre Casa cu Stâlpi.

Între timp, Gringoire profită de tulburarea dansatoarei ca să dispară. Strigătele copiilor îi aduseră aminte că nici el nu mâncase nimic în seara aceea. Alergă deci spre bufet. Dar micii ştrengari aveau picioare mai iuţi decât ale lui; când sosi şi el, copiii luaseră absolut tot. Nu mai rămăsese nici măcar un nenorocit de cârnăcior de doi gologani livra. Pe zid nu mai erau decât zveltele flori de crin, amestecate cu trandafiri, pictate în 1434 de Mathieu Biterne. Cum să te saturi cu ele?

E neplăcut să te culci fără a mânca, dar e şi mai puţin vesel să fii nemâncat şi să nu ştii unde să te culci. În situaţia aceasta se afla Gringoire. Nici pâine, nici adăpost; bietul om simţea cum îl înghesuie nevoia din toate părţile şi găsea că ea nu ştie de glumă. Descoperise de multă vreme adevărul că Jupiter îi crease pe oameni într-un acces de mizantropie şi că, atât cât durează viaţa înţeleptului, soarta îi ţine filozofia în stare de asediu. Cât despre el, nu mai pomenise de când era pe lume blocadă atât de completă: îşi auzea stomacul dând semnalul de predare şi i se părea cu totul nepotrivit ca soarta cea rea să-i învingă filozofia prin foame.

Gândurile acestea melancolice îl absorbeau din ce în ce când un cântec ciudat, plin de dulceaţă, îl smulse brusc din mreaja lor. Cânta tânără ţigancă.

Vocea îi era ca şi dansul, ca şi frumuseţea. De nedefinit şi încântătoare; ceva pur, sonor, aerian, înaripat, ca să zicem aşa. Înfloriri neîntrerupte, melodii, ritmuri neaşteptate, apoi fraze simple, presărate cu note ascuţite şi şuierătoare, apoi salturi de

[24] Poreclă dată pustnicelor care se îmbrăcau în pânză de sac.

game care ar fi derutat o privighetoare, dar în care armonia se regăsea mereu, apoi modulaţiile moi ale octavelor, care se ridicau şi coborau ca sânul tinerei cântăreţe. Frumosul ei chip urma, cu o neobişnuită mobilitate, toate capriciile cântecului, de la inspiraţia cea mai dezlănţuită până la cea mai castă demnitate. Ai fi zis că asculţi când o nebună, când o regină.

Cânta într-o limbă necunoscută pentru Gringoire, cuvinte care i se păreau şi ei de neînţeles, atât de puţină legătură avea expresia dată cântecului cu sensul cuvintelor. De aceea în gura ei aceste patru versuri păreau de o veselie nebună:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del nuevas banderas
Con figuras de espantar.

Iar peste o clipă, accentul pe care îl dădea acestei strofe:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar…

făcea ca Gringoire să simtă lacrimi în ochi. Totuşi în cântecul ei răsuna mai ales voioşia; părea că ea cântă, ca pasărea, din seninătate sufletească şi lipsă de griji.

Cântecul ţigăncii tulburase reveria lui Gringoire, dar aşa cum lebăda tulbură apa. El o asculta cuprins de un fel de încântare şi de uitare de sine desăvârşită. De câteva ore era prima clipă când poetul nu mai simţea că suferă.

Dar clipa aceasta nu dură mult.

Acelaşi glas de femeie care întrerupsese dansul ţigăncii îi întrerupse şi cântecul.

— Nu mai taci odată, greiere al iadului? strigă ea din acelaşi colţ întunecos al pieţei.

Bietul greiere se opri brusc. Gringoire îşi astupă urechile.

— Oh! strigă el. Blestemat ferăstrău fără dinţi, care ai spart lira!

Şi ceilalţi spectatori şuşoteau ca şi el.

— S-o ia naiba de pustnică! spuneau câţiva dintre ei.

Iar bătrâna cobe invizibilă ar fi avut prilejul să se pocăiască pentru atacurile ei împotriva ţigăncii, dacă atenţia oamenilor n-ar

fi fost atrasă chiar în momentul acela de alaiul papei nebunilor, care, după ce străbătuse numeroase uliţe şi răspântii, năvălea în Piaţa Grève, cu toate torţele şi cu toată zarva lui.

Procesiunea aceasta, pe care cititorul a văzut-o pornind din palat, se rânduise pe drum şi-şi adăugase tot ce avea Parisul ca haimanale, hoţi fără treburi şi vagabonzi disponibili; de aceea, când ajunse în piaţă, avea un aspect impresionant.

Mai întâi venea Egiptul, adică Ţigănimea, în frunte cu ducele de Egipt, călare, înconjurat de conţii săi pe jos şi care îi ţineau frâul şi scările; după ei, veneau ţigăncile şi ţiganii de-a valma, purtându-şi pe umeri ţâncii, care ţipau cât îi lua gura; toţi, ducele, conţii, gloata, în zdrenţe şi plini de zorzoane. Urma apoi regatul argoului, adică hoţii Franţei, rânduiţi după rang: cei mai mici în grad treceau primii. Astfel, defilau patru câte patru, cu feluritele însemne ale gradelor acestei stranii universităţi, cei mai mulţi dintre ei betegi, unii şchiopi, alţii ciungi, pretinşi lucrători fără lucru, pretinşi pelerini, falşi epileptici, falşi bolnavi, cerşetori care umblau câte patru, cu desaga pe umăr şi cu clondirul la şold, piperniciţi, cei cu plăgi false, tâlhari care puneau foc la tălpile victimelor ca să afle unde ţin banii, cerşetori care se pretindeau neguţători ruinaţi, falşi invalizi de război şi falşi nobili ruinaţi, cerşetori în stadiul uceniciei, cei care treceau drept savanţi, preoţi şi doctori ai calicilor, cei care îi instruiau pe învăţăceii întru cerşit; enumerarea lor l-ar fi obosit şi pe Homer. În mijlocul soborului celor ce treceau drept savanţi şi al celor ce-i instruiau pe novici se distingea cu greu regele argoului, marele *coësre*, stând pe vine într-un cărucior tras de doi dulăi. După regatul argotierilor[25] venea imperiul Galileii. Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, păşea măreţ în roba sa de purpură pătată cu vin, precedat de pehlivani de bâlci care se băteau între ei şi dansau vechi dansuri războinice, înconjurat de aprozii lui, de ciraci şi de slujbaşi de la Camera de conturi.

În sfârşit, venea funcţionărimea măruntă, cu arborii de mai înfloriţi, cu robe negre, cu o muzică vrednică de sabat şi purtând ditamai lumânări de ceară galbenă. În mijlocul mulţimii acesteia, marii ofiţeri ai tagmei nebunilor duceau pe umeri o targă mai plină de lumânări decât racla Sfintei Genoveva la vreme de

---

[25] *Argotieri* li se spunea odinioară celor ce frecventau Curtea Miracolelor şi alte locuri asemănătoare, unde se adunau vagabonzii, cerşetorii, tâlharii etc.

ciumă. Iar pe targă strălucea, purtând cârjă, sfita şi tiara, noul papă al nebunilor, clopotarul de la Notre-Dame, Quasimodo Cocoşatul.

Fiecare din grupările procesiunii acesteia groteşti îşi avea muzica ei deosebită. Ţiganii făceau să bubuie tobele şi tamburele Africii, argotierii, foarte puţin muzicali, rămăseseră încă la violă, la cornul simplu şi la cobza gotică din secolul al doisprezecelea. Nici împărăţia Galileii nu era mai avansată; în muzica ei abia dacă se zăreau câteva biete viole cu trei strune, de pe vremea copilăriei artei, rămase încă îngrădite la re-la-mi. În jurul papei nebunilor se desfăşurau însă, într-o cacofonie măreaţă, toate bogăţiile muzicale ale epocii. Erau acolo toate străvechile instrumente cu strune, mari, mijlocii şi mici, fără să mai socotim flautele şi alămurile. Cititorul îşi aminteşte, vai! că aceasta era orchestra, lui Gringoire.

Cu greu s-ar putea da o idee despre gradul de satisfacţie orgolioasă şi senină la care ajunsese trista şi sluta figură a lui Quasimodo pe drumul de la palat la Piaţa Grève. Era prima satisfacţie a amorului propriu pe care o încercase el vreodată. Până atunci nu cunoscuse decât umilinţa, dispreţul faţă de situaţia lui, dezgustul faţă de persoana lui. De aceea, aşa surd cum era, cocoşatul savura ca un papă adevărat aclamaţiile acestei mulţimi pe care o ura pentru că se simţea urât de ea. Că supuşii lui erau o gloată de nebuni, de betegi, de hoţi, de cerşetori, n-avea a face! Erau totuşi un popor, iar el un suveran. Quasimodo lua în serios toate aplauzele ironice, toate semnele de respect batjocoritoare, la care, trebuie spus, se mai adăuga totuşi, în mulţime, şi un pic de teamă foarte reală. Căci cocoşatul era vânjos; beteagul de picioare era sprinten; surdul era rău: trei însuşiri care domoleau batjocura.

Altminteri, departe de noi gândul că noul papă al nebunilor şi-ar fi dat seama el însuşi de simţămintele pe care le încerca şi de cele pe care le inspira. Spiritul aflat în trupul lui diform avea şi el, neapărat, ceva incomplet şi surd. De aceea, tot ce simţea acum era pentru Quasimodo cu totul vag, nedesluşit şi confuz. Numai bucuria îi era vădită, numai orgoliul îl stăpânea. În jurul acestei întunecate şi nefericite figuri exista un fel de strălucire.

De aceea mulţimea văzu deodată, cu mirare şi spaimă, tocmai în momentul când Quasimodo, cuprins de beţia lui, trecea triumfal prin faţa Casei cu Stâlpi, cum un om se repede şi-i

smulge din mâini, cu un gest de mânie, cârja de lemn poleit, însemnul smintitei lui papalităţi.

Omul acesta, îndrăzneţul acesta era bărbatul cu fruntea pleşuvă care, mai adineauri, amestecat în grupul ţigăncii, o încremenise pe biata fată cu vorbele lui pline de ameninţare şi ură. Bărbatul acesta purta veşminte bisericeşti. În clipa când el ieşi din mulţime, Gringoire, care nu-l observase până atunci, îl recunoscu:

— Ia te uită! exclamă el cu uimire. E maestrul meu întru ştiinţa lui Hermes, dom Claude Frollo, arhidiaconul! Ce naiba o fi având cu chiorul ăsta pocit? O să-l facă să-l înghită.

Şi, într-adevăr, se auzi un strigăt de groază: cumplitul Quasimodo sărise de pe targă; femeile îşi întorceau ochii, ca să nu vadă cum e sfâşiat arhidiaconul.

Cocoşatul făcu un salt până la preot, îl privi şi căzu în genunchi. Preotul îi smulse tiara, îi sparse cârja, îi sfâşie mantia împodobită cu paiete ieftine. Quasimodo rămase în genunchi, îşi plecă fruntea şi îşi împreună mâinile. Apoi, între cei doi urmă un straniu dialog alcătuit din semne şi gesturi, căci niciunul, nici altul nu vorbea. Preotul, în picioare, mânios, ameninţător, poruncitor; Quasimodo, îngenuncheat, umil, rugător. Şi totuşi, nici vorbă că Quasimodo l-ar fi putut strivi cu un singur deget pe arhidiacon.

În sfârşit, acesta din urmă, zgâlţâind cu asprime umerii puternici ai lui Quasimodo, îi făcu semn să se ridice şi să-l urmeze.

Quasimodo se ridică.

Atunci tagma nebunilor, ieşită din prima uimire, vru să-şi apere papa atât de brusc detronat. Ţiganii, argotierii şi toţi slujbaşii mărunţi începură să latre în jurul preotului.

Quasimodo se aşeză în faţa lui, îşi arătă muşchii şi pumnii atletici şi-i privi pe atacatori, scrâşnind din dinţi ca un tigru mânios.

Preotul îşi reluă gravitatea sumbră, îi făcu un semn lui Quasimodo şi se retrase, tăcut.

Quasimodo mergea înaintea lui, împrăştiind mulţimea din cale.

După ce străbătură gloata şi piaţa, adunătura de curioşi şi de pierde-vară vru să-i urmeze. Quasimodo trecu atunci în ariergardă şi-l urmă pe arhidiacon, mergând de-a-ndăratelea,

vânjos, arţăgos, monstruos, zburlit, gata de atac, lingându-şi colţii de mistreţ, mârâind ca o fiară şi, cu un gest sau cu o privire, iscând valuri uriaşe în mulţime.

Gloata îi lăsă pe amândoi să dispară într-o uliţă îngustă şi întunecoasă, unde nimeni nu îndrăzni să se ţină după ei; căci numai înfăţişarea hidoasă a lui Quasimodo scrâşnind din dinţi era de ajuns să închidă calea oricui.

„Asta e frumos, îşi spuse Gringoire, dar unde naiba găsesc eu ceva de mâncat astă-seară?”

IV – Neplăcerile întâmpinate când urmăreşti o femeie frumoasă seara pe uliţe

Gringoire se luase la noroc, după ţigancă. O văzuse pornind, cu căpriţa ei, pe strada Cuţităriei. Şi apucase şi el pe strada Cuţităriei.

„De ce nu?” îşi spusese el.

Gringoire, filozof practic al străzilor Parisului, observase că nimic nu-i mai prielnic visării decât să urmăreşti o femeie frumoasă, fără să ştii încotro se duce. În această părăsire voită a liberului arbitru, în fantezia aceasta care se supune unei alte fantezii fără să aibă habar de ce o să se întâmple, există un amestec de independenţă ciudată şi de supunere oarbă, ceva intermediar între sclavie şi libertate, care-i plăcea lui Gringoire, spirit pe de-a-ntregul mixt, nehotărât şi complex, ţinând capetele tuturor extremelor, veşnic suspendat întru toate pornirile omeneşti şi neutralizându-le una prin alta. Gringoire se compara bucuros cu mormântul lui Mahomed, atras în sens invers de două pietre magnetice, şi care şovăie de-a pururi între sus şi jos, între boltă şi lespezi, între cădere şi înălţare, între zenit şi nadir.

Dacă Gringoire ar fi trăit în zilele noastre, ar fi ţinut de minune cumpăna între clasic şi romantic!

Dar el nu era destul de primitiv ca să trăiască trei sute de ani, şi e păcat. Absenţa lui este un gol care se simte prea mult astăzi.

Altminteri, pentru a urmări astfel de drum trecătorii (şi mai ales trecătoarele), lucru pe care Gringoire îl făcea cu plăcere, nu există dispoziţie mai bună decât cea avută atunci când nu ştii unde să te culci.

Poetul mergea deci gânditor în urma fetei; ea grăbea pasul şi o silea pe frumoasa căpriţă să alerge, văzând că oamenii se duc

spre casă şi că se închid crâşmele, singurele prăvălii care fuseseră deschise în ziua aceea.

„La urma urmei, îşi cam spunea Gringoire, trebuie şi ea să locuiască undeva; ţiganii au inimă bună. Cine ştie?”…

Şi în puncte-punctele pe care le punea în gând după această reticenţă, se afla nu ştiu ce idee destul de atrăgătoare.

Totuşi, din când în când, trecând pe dinaintea ultimelor grupuri de locuitori ai oraşului ieşiţi să-şi încuie porţile, prindea frânturi din vorbele lor, care sfâşiau vraja surâzătoarelor lui presupuneri.

Ici, doi bătrâni îşi spuneau:

— Jupâne Thibaut Fernicle, da ştii că-i frig?

(Gringoire ştia asta încă de la începutul iernii.)

— Aşa e, jupâne Boniface Disome! O să apucăm oare o iarnă ca acum trei ani, în ’80, când lemnele costau opt taleri măsura?

— Cum? Păi aia, jupâne Thibaut, a fost nimica toată pe lângă iarna din 1407, când a dat ger de la Sfântul Martin până la Întâmpinarea Maicii Domnului! Şi cu atâta furie, că pana grefierului de la parlament îngheţa, în odaia mare, din trei în trei cuvinte! Din care pricină se întrerupea scrierea dreptăţii.

Mai încolo, la fereastră, vorbeau nişte vecine, la lumina lumânărilor de seu pe care ceaţa le făcea să sfârâie.

— Ţi-a povestit soţul dumitale năpasta, jupâniţă La Boudraque?

— Nu. Ce s-a întâmplat, jupâniţă Turquant?

— Calul domnului Gilles Godin, notar la Châtelet, s-a speriat de flamanzi şi de alaiul lor şi l-a călcat pe Philippot Avrillot, frate din tagma celestinilor.

— Adevărat?

— Sigur că da.

— Un cal civil! Asta e prea de tot. Dacă ar fi fost un cal de cavalerie, aş mai fi zis şi eu!

Şi ferestrele se închideau. Dar, din pricina lor, Gringoire îşi pierdea şirul ideilor.

Din fericire însă şi-l regăsea repede şi-l înnoda uşor, datorită ţigăncii şi căpriţei Djali, care mergeau mereu înaintea lui; două fiinţe gingaşe, plăpânde şi încântătoare, cărora le admira picioruşele şi formele, mişcările frumoase, aproape confundându-le în contemplarea lui: după înţelegerea şi prietenia dintre ele, Gringoire le socotea fete pe amândouă;

după uşurinţa, sprinteneala şi iscusinţa mersului, le socotea căpriţe pe amândouă.

Între timp uliţele deveneau din ce în re mai întunecate şi mai pustii. Sunase de mult stingerea şi doar rareori mai vedeai câte un trecător pe stradă, câte o lumânare la ferestre. Urmărind-o pe ţigancă, Gringoire se vârâse în labirintul acela încâlcit de ulicioare, răspântii şi fundături care împrejmuieşte vechiul cimitir al Sfinţilor Inocenţi şi care seamănă cu un ghem încurcat de-o pisică…

„Uliţele astea nu prea au nicio noimă”, îşi spunea Gringoire, pierdut în mulţimea străduţelor ce păreau că revin neîncetat de unde porniseră, dar pe care fata urmărea un drum cunoscut de ea, fără să şovăie şi cu un pas din ce în ce mai grăbit. Cât despre el, habar n-ar fi avut unde se află dacă n-ar fi zărit în trecere, la un cot de uliţă, forma octogonală a stâlpului infamiei din Hale, al cărui creştet descoperit îşi profila puternic silueta neagră pe o fereastră încă luminată de pe strada Verdelet.

De câteva clipe el îi atrăsese atenţia fetei; ea îşi întorsese de mai multe ori capul spre el, neliniştită; ba chiar se oprise odată brusc şi, profitând de un fir de lumină ce scăpa din uşa crăpată a unei brutării, îl privise fix din cap până în picioare; apoi, după ce-i aruncase privirea aceasta, îi făcu lui Gringoire mutrişoara pe care el o mai văzuse şi trecu mai departe.

Mutrişoara îi dădu de gândit lui Gringoire. Cu siguranţă că se afla şi dispreţ, şi batjocură în strâmbătură aceasta drăgălaşă. De aceea el începu să plece capul, să numere bolovanii pavajului şi s-o urmărească pe fată ceva mai de departe, când, la cotul unei uliţe care îl făcuse s-o piardă din ochi, o auzi scoţând un ţipăt puternic.

Gringoire grăbi pasul.

Uliţa era plină de bezne. Totuşi, un fitil îmbibat cu ulei ardea într-o cuşcă de fier la picioarele Sfintei Fecioare din colţul uliţei şi-i îngădui lui Gringoire s-o zărească pe ţigancă zbătându-se în braţele a doi bărbaţi care se căzneau să-i înăbuşe ţipetele. Biata căpriţă, înspăimântată, îşi plecase coarnele şi behăia.

— Ajutor, oameni de strajă! strigă Gringoire şi înaintă curajos.

Unul din bărbaţii care o ţineau pe fată se întoarse spre el. Era monstruosul Quasimodo.

Gringoire nu fugi, dar nu mai făcu niciun pas. Quasimodo veni spre el, îl aruncă, cu un dos de palmă, la patru paşi mai încolo,

pe pavaj, şi porni grăbit în întunericul uliţei, ducând pe-un braţ fata, îndoită ca o eşarfă de mătase. Însoţitorul lui îl urma, iar biata căpriţă alerga după ei, behăind jalnic.

— Ajutor! Mă omoară! striga nefericita ţigancă.

— Staţi, ticăloşilor, şi daţi drumul târfei! se auzi deodată glasul ca de tunet al unui călăreţ care se ivi brusc din răspântia vecină.

Era un căpitan din garda de arcaşi ai regelui, înarmat din cap până în picioare şi cu spada în mână.

El o smulse pe ţigancă din braţele lui Quasimodo, care rămase uluit, şi o ridică în şa; în clipa când înfricoşătorul cocoşat, revenindu-şi din uimire, se năpusti să-şi ia prada înapoi, cincisprezece sau şaisprezece arcaşi, care-şi urmau îndeaproape căpitanul, se iviră purtând în mâini spade cu două tăişuri. Era o ceată de arcaşi de-ai regelui, care patrula din ordinul lui messire Robert d'Estouteville, comandant al gărzilor Parisului.

Quasimodo fu împresurat, înşfăcat, legat burduf. Şi cum răcnea, spumega şi muşca, nici vorbă că, dacă ar fi fost ziuă, numai faţa lui, şi mai hidoasă din pricina mâniei, ar fi pus pe fugă întreaga ceată. Dar, în întuneric, cocoşatul era lipsit de arma lui cea mai cumplită: sluţenia.

Însoţitorul său dispăruse în toiul luptei.

Ţiganca se îndreptă graţioasă în şaua ofiţerului, îşi rezemă palmele de umerii tânărului şi-l privi fix câteva secunde, încântată parcă de frumoasa lui înfăţişare şi de ajutorul nepreţuit pe care i-l dăduse. Apoi, făcându-şi şi mai dulce dulcele ei glas, ea rupse cea dintâi tăcerea, spunându-i:

— Cum vă numiţi, domnule ostaş?

— Căpitanul Phoebus de Châteaupers, la ordinele dumitale, frumoasa mea! răspunse căpitanul, înălţându-se în şa.

— Mulţumesc! spuse ea.

Şi, pe când căpitanul Phoebus îşi răsucea mustaţa în furculiţă, ea se lăsă să alunece de pe cal, ca o săgeată care cade, şi fugi.

Un fulger n-ar fi pierit atât de repede.

— Pe buricul papei! spuse căpitanul, poruncind să fie strânse legăturile lui Quasimodo. Aş fi preferat s-o păstrez pe târfă.

— Ce să-i faci, căpitane? zise un ostaş. Pitulicea a zburat, liliacul a rămas.

V – Urmarea neplăcerilor

Buimăcit de cădere, Gringoire rămăsese pe pavaj în faţa milostivei Fecioare din colţul uliţei. Încet-încet, el îşi veni în fire; mai întâi pluti câteva minute într-un fel de visare, pe jumătate somnolentă şi deloc neplăcută, în care siluetele aeriene ale ţigăncii şi ale căpriţei se îmbinau cu greutatea pumnului lui Quasimodo. Starea aceasta nu dură mult. O puternică senzaţie de frig la partea corpului aflată în contact cu pavajul îl trezi deodată şi-i limpezi mintea.

„De unde vine răceala asta?” se întrebă el brusc. Şi atunci băgă de seamă că se află cam în mijlocul şanţului de scurgere a lăturilor.

— Lua-l-ar naiba de ciclop cocoşat! bombăni el printre dinţi. Şi vru să se ridice.

Însă era prea buimăcit şi prea cotonogit. De aceea se văzu silit să rămână locului. Dar cum, altminteri, avea mâna destul de liberă, îşi astupă nasul şi se resemnă.

„Noroiul Parisului… gândi el (căci nu se îndoia nicio clipă că va dormi în şanţ)

«Şi în culcuş ce alta să facă, dacă nu vise?»

…noroiul Parisului e deosebit de urât mirositor. Desigur că are în el multă sare volatilă şi silitră. Cel puţin asta e părerea maestrului Flamel şi a alchimiştilor…”

Cuvântul *alchimişti* i-l aduse brusc în minte pe arhidiaconul Claude Frollo. Îşi aminti scena brutală pe care o zărise, îşi aminti că ţiganca se zbătea între doi bărbaţi, că Quasimodo avea un însoţitor, şi chipul, posac şi dispreţuitor al arhidiaconului i se înfiripă confuz în minte.

„Asta ar fi ciudat!” gândi el. Şi începu să-şi construiască cu aceste date şi pe această bază clădirea fantezistă a ipotezelor, castel de nisip al filozofilor. Apoi, deodată, revenind din nou la realitate:

„Vai, strigă el, îngheţ!”

Într-adevăr, locul devenea din ce în ce mai insuportabil. Fiecare moleculă a apei din şanţ răpea o moleculă din căldura răspândită de şalele lui Gringoire, şi echilibrul între temperatura corpului său şi temperatura şanţului începea să se stabilească într-un fel foarte neplăcut.

Dar un necaz de cu totul altă natură dădu deodată peste el.

O ceată de copii, de sălbatici din aceia mici şi desculţi care au bătut dintotdeauna uliţele Parisului sub veşnica denumire de

gamins adică ştrengari, şi care, pe când eram şi noi copii, ne băteau cu pietre, seara, la ieşirea din şcoală, fiindcă pantalonii noştri nu erau rupţi, o ceată de nemernici din aceştia mici venea în goană spre răspântia unde zăcea Gringoire, parând, după cum râdeau şi chicoteau, că puţin le pasă de somnul vecinilor. Copiii târau după ei un fel de sac inform; şi numai tropăitul saboţilor din picioarele lor ar fi fost de ajuns să trezească un mort. Gringoire, care nu murise încă de tot, se ridică pe jumătate.

— Hei, Henequin Dandèche! Hei, Jean Pincebourde! strigau ei cât îi ţinea gura. Bătrânul Eustache Moubon, stăpânul fierăriei din colţ, a dat ortu' popii. Avem salteaua lui de paie şi-o să aprindem cu ea un foc de sărbătoare. Azi e ziua flamanzilor.

Şi iată-i aruncând salteaua exact peste Gringoire, lângă care ajunseseră fără să-l vadă. În acelaşi timp, unul din ei luă un pumn de paie şi porni să-l aprindă la candela milostivei Fecioare.

— Cristoase! bombăni Gringoire. Nu cumva o să-mi fie prea cald acum?

Momentul era critic. Poetul avea să fie prins între foc şi apă: de aceea făcu un efort supraomenesc, un efort de falsificator de bani care urmează să fie fiert şi care încearcă să scape. Se ridică în picioare, aruncă salteaua peste copii şi o rupse la fugă.

— Sfântă Fecioară! strigară copiii. Strigoiul negustorului de fiare!

Şi fugiră şi ei.

Salteaua de paie rămase stăpână pe câmpul de luptă. Belleforêt, părintele Le Juge şi Corrozet ne asigură că a doua zi ea a fost ridicată cu mare pompă de întregul cler al cartierului şi dusă la tezaurul bisericii Sainte-Opportune, unde paracliserul agonisi până în 1789 destui bani cu marea minune a statuii Fecioarei din colţul străzii Mauconseil, în stare, numai prin prezenţa ei, în neuitata noapte de 6 spre 7 ianuarie 1482, să alunge duhul rău din răposatul Eustache Moubon, care, ca să-i joace o festă diavolului, când i se apropiase ceasul, îşi ascunsese cu viclenie sufletul în saltea.

VI – Urciorul spart

După ce goni câtăva vreme cât îl ţineau picioarele, fără să ştie încotro, lovindu-se cu capul de colţul străzilor, sărind peste numeroase şanţuri cu apă, străbătând o sumedenie de ulicioare,

o mulţime de fundături, căutând scăpare şi loc de trecere prin toate meandrele vechiului pavaj al Halelor, explorând, în spaima lui, ceea ce aleasa limbă latină a „cartelor” numeşte *tota via cheminum et viaria*, poetul nostru se opri deodată, mai întâi fiindcă nu mai putea să răsufle, apoi prins brusc de o dilemă care i se ivi în minte:

„Mi se pare, maestre Pierre Gringoire, îşi spuse el, apăsându-şi degetul pe frunte, mi se pare că alergi ca un bezmetic. Iar nemernicii ăia mici s-au speriat de tine, la fel cât te-ai speriat şi tu de ei. Mi se pare, îţi zic, că le-ai auzit tropăitul saboţilor care se depărtau spre miazăzi, pe când tu goneai spre miazănoapte. Şi-atunci, din două una: sau ei au luat-o la goană şi-atunci salteaua, pe care cu siguranţă că au uitat-o în spaima lor, e tocmai patul ospitalier după care alergi de azi-dimineaţă şi pe care Sfânta Fecioară ţi-l trimite printr-o minune, ca să te răsplătească pentru că ai cinstit-o cu o piesă acompaniată de triumfuri şi mascarade, sau copiii n-au şters-o, şi atunci au dat foc saltelei, şi iată tocmai focul grozav de care ai nevoie ca să te bucuri, să te usuci şi să te încălzeşti. În ambele cazuri – foc bun sau pat bun – salteaua de paie e un dar al cerului. Preafericita Fecioară Maria din colţul străzii Mauconseil poate că tocmai pentru asta l-a făcut să moară pe Eustache Moubon, şi e o nebunie din partea ta că alergi aşa cât te ţin picioarele, ca un picard în faţa unui francez, lăsând în urmă ce cauţi; şi eşti un nătărău!”

Atunci Gringoire făcu iute cale-ntoarsă; orientându-se şi scotocind cu nasul în vânt şi cu urechea la pândă, se căzni să regăsească preafericita saltea. Zadarnic însă. Pretutindeni nu întâlnea decât intersecţii de case, fundături, răspântii, în mijlocul cărora şovăia şi se îndoia necontenit mai împiedicat şi mai ţintuit locului în harababura ulicioarelor întunecate decât ar fi fost în labirintul palatului Tournelles. În sfârşit, îşi pierdu răbdarea şi strigă solemn:

— Blestemate fie răspântiile! Diavolul le-a zămislit, după modelul furcii lui.

Exclamaţia aceasta îl mai uşură puţin, şi un fel de pâlpâire roşiatică pe care o zări tocmai atunci la capătul unei ulicioare lungi şi înguste îi ridică pe deplin moralul.

— Domnul fie lăudat! spuse el. Acolo e! Iată-mi salteaua aprinsă. Şi, comparându-se cu luntraşul care se cufundă în

noapte, adăugă cucernic: *Salve, salve, maris stella!*[26]

În ceea ce ne priveşte, nu ştim dacă crâmpeiul acesta de rugă i se adresa Sfintei Fecioare sau saltelei de paie.

De abia apucase Gringoire să facă vreo câţiva paşi pe ulicioara care era în pantă, nepavată şi din ce în ce mai noroioasă şi mai povârnită, când observă un lucru destul de ciudat. Ulicioara nu era pustie. Ici-colo, de-a lungul ei, se târau nu ştiu ce arătări vagi şi informe, îndreptându-se toate spre lumina care licărea la capătul uliţei, ca insectele acelea greoaie ce se târăsc noaptea din fir de iarbă în fir de iarbă spre vreun foc aprins de ciobani.

Nimic nu te face mai îndrăzneţ decât faptul că nu-ţi simţi locul unde ţii punga cu bani. Gringoire continuă să înainteze şi ajunse curând lângă larva care se târa cea mai alene după celelalte. Apropiindu-se de ea, văzu că nu era decât un nenorocit de om fără picioare; omul se sălta pe mâini, ca un păianjen rănit căruia nu i-au mai rămas decât două picioare. Când trecu pe lângă soiul acela de păianjen cu chip de om, Gringoire îl auzi spunându-i cu glas jalnic:

— *La buona mancia, signor! La buona mancia!*[27]

— Să te ia naiba, spuse Gringoire, şi să mă ia şi pe mine dacă înţeleg ce zici!

Şi trecu mai departe.

La câţiva paşi mai încolo întâlni o altă formă ambulantă şi o examină. Era un paralitic; şchiop şi ciung totodată, dar atât de şchiop şi atât de ciung, încât sistemul complicat al cârjelor şi al picioarelor de lemn care îl susţineau îl făcea să pară o schelă de zidărie în mişcare. Gringoire, căruia îi plăceau comparaţiile nobile şi clasice, îl asemui în gând cu trepiedul viu al lui Vulcan.

Trepiedul acesta viu îl salută în trecere, dar, ţinându-şi pălăria în dreptul bărbiei lui Gringoire, ca pe un lighean de bărbierit, îi strigă în urechi:

— *Señor caballero, para comprar un pedaso de pan!*[28]

„Pare-se că şi ăsta vorbeşte, îşi zise Gringoire, dar vorbeşte o limbă foarte grea şi e mai fericit decât mine dacă o înţelege.”

Apoi, lovindu-se peste frunte, fulgerat de o idee, se întrebă:

„Ia stai, ce naiba voiau să spună azi-dimineaţă cu *Esmeralda*

---

[26] Salut, salut, stea a mării (lat.).

[27] n bacşiş bun, domnule! Un bacşiş bun! (ital.).

[28] Domnule cavaler, ca să-mi cumpăr o bucată de pâine (span.).

lor?”

Ar fi vrut să grăbească pasul, dar pentru a treia oară ceva îi aţinu calea. Acest ceva sau mai degrabă acest cineva, era un orb, un orb mărunt, cu faţă de evreu bărbos, care, vâslind cu un toiag în spaţiul din jurul lui şi remorcat de un dulău, îi spuse, vorbind pe nas şi cu accent unguresc: *Facitote caritatem!*[29]

— Bravo! exclamă Pierre Gringoire. Iată, în sfârşit, unul care vorbeşte o limbă creştinească. Trebuie să arăt tare milostiv dacă mi se cere atâta de pomană în starea de slăbiciune în care mi se află punga. Dragul meu (Gringoire se întoarse spre orb), mi-am vândut ultima cămaşă săptămâna trecută; adică, fiindcă nu înţelegi decât limba lui Cicero: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam*.

Acestea fiind zise, îi întoarse orbului spatele şi-şi văzu de drum; dar orbul începu să întindă pasul după al lui, şi iată că şchiopul, iată că omul fără picioare sosiră şi ei în mare grabă, bocănind zgomotos cu talerele şi cu cârjele în pavaj. Apoi toţi trei, îmbrâncindu-se pe urmele bietului Gringoire, începură să-i cânte cântecul lor:

— *Caritatem!* cânta orbul.

— *La buona mancia!* cânta omul fără picioare.

Iar şchiopul relua fraza muzicală, repetând:

— *Un pedaso de pan!*

Gringoire îşi astupă urechile.

— O, turn al lui Babel! exclamă el.

Şi începu să alerge. Orbul alerga. Şchiopul, de asemenea. Omul fără picioare alerga şi el.

Şi-apoi, pe măsură ce Gringoire se afunda în uliţă, ologii, orbii, şchiopii începură să mişune în jurul lui, ca şi ciungii, chiorii şi leproşii cu plăgile lor, care ieşind din casă, care ivindu-se din ulicioarele laterale, care din gura beciurilor, urlând, răgind, chelălăind, toţi şontâcăind, clătinându-se, năpustindu-se spre lumină, tăvăliţi în mocirlă ca melcii după ploaie.

Gringoire, urmărit într-una de cei trei persecutori şi neştiind ce-o să iasă din toate astea, înainta înspăimântat în mijlocul celorlalţi, ocolindu-i pe şchiopi, sărind peste ologi, cu picioarele încurcate în furnicarul acesta de betegi, asemenea căpitanului englez împotmolit într-un roi de crabi.

Îi dădu prin gând să încerce să se întoarcă de unde pornise.

---

[29] Fie-vă milă! (lat.).

Dar era prea târziu. Toată armata aceasta se închisese în urma lui, şi cei trei cerşetori nu-l slăbeau o clipă. Continuă deci să înainteze, împins în acelaşi timp de valul irezistibil, de teamă şi de o ameţeală, care, toate la un loc, erau pentru el un coşmar îngrozitor.

În sfârşit, ajunse la capătul uliţei. Ea dădea într-o piaţă imensă, unde mii de lumini risipite licăreau în ceaţa nedesluşită a nopţii. Gringoire se năpusti într-acolo, sperând ca prin iuţeala picioarelor să scape de cele trei spectre infirme care se ţineau scai de el.

— *Onde vas, hombre?*[30] strigă şchiopul, lepădându-şi cârjele şi alergând după el cu două din cele mai zdravene picioare care au făcut vreodată un pas geometric pe pavajul Parisului.

Între timp, omul-trunchi, ridicat acum în picioare, trânti în capul lui Gringoire talerul lui greu, ferecat în fier, pe când orbul îi privea cu ochi aprinşi.

— Unde mă aflu? întrebă poetul, îngrozit.

— În Curtea Miracolelor, răspunse un al patrulea spectru care îl acostase.

— Pe sufletul meu! continuă Gringoire. Văd orbi care privesc şi ologi care aleargă; dar unde e Mântuitorul?

Ei îi răspunseră printr-un hohot de râs sinistru.

Bietul poet aruncă o privire în preajmă. Se afla într-adevăr în temuta Curte a Miracolelor, unde niciodată la asemenea oră nu mai călcase picior de om cinstit; cerc magic unde ofiţerii de la închisoarea Châtelet şi sergenţii din paza oraşului care se aventurau acolo dispăreau făcuţi bucăţi; cetate a hoţilor, neg hidos pe obrazul Parisului; canal de scurgere de unde se împrăştia în fiecare dimineaţă şi revenea să zacă în fiecare noapte gârlă de vicii, de cerşetorie şi de vagabondaj, veşnic revărsată pe străzile capitalei; stup monstruos unde se înapoiau seara cu prada lor toţi trântorii ordinii sociale; azil mincinos în care ţiganul, călugărul caterisit, studentul decăzut, haimanalele de toate naţiile – spanioli, italieni, germani – de toate religiile – evrei, creştini, mahomedani, păgâni – acoperiţi de răni false, cerşetori ziua, se preschimbau noaptea în tâlhari; într-un cuvânt, imens vestiar unde se îmbrăcau şi se dezbrăcau pe vremea aceea toţi actorii comediei eterne pe care furtul, prostituţia şi crima o joacă pe străzile Parisului.

---

[30] Unde mergi, omule? (span.)

Era o piaţă vastă, neregulată şi prost pavată, ca toate pieţele Parisului de pe atunci. Focurile, în jurul cărora mişunau grupuri ciudate, ardeau ici-colo. Cetele de oameni se duceau, veneau, strigau. Se auzeau râsete ascuţite, scâncete de copii, glasuri de femei. Mâinile, capetele mulţimii acesteia, negre pe fondul luminos, decupau mii de gesturi bizare. Din când în când, pe jos, unde tremura lumina focurilor, amestecată cu umbre mari şi nedesluşite, se putea vedea trecând câte un câine care semăna a om, câte un om care semăna a câine. Limitele raselor şi ale speciilor păreau că se şterg în această cetate ca într-un panopticum. Bărbaţi, femei, animale, vârstă, sex, sănătate, boală, toate păreau în comun la acest norod; totul mergea împreună, amestecat, de-a valma, suprapus; fiecare făcea parte din tot.

Lumina şovăitoare şi săracă a focurilor îi îngăduia lui Gringoire să distingă, în tulburarea lui, de jur împrejurul imensei pieţe, o hidoasă împrejmuire formată din case vechi ale căror faţade viermănoase, sfrijite, jigărite, străpunse fiecare de unu sau două ochiuri de geam luminate, i se păreau în întuneric nişte uriaşe capete de babe, aşezate în cerc, monstruoase şi urâcioase, ce priveau clipind din ochi sabatul.

Era ca o lume nouă, necunoscută, uimitoare, diformă, şerpuitoare, mişunând fantastică.

Gringoire, din ce în ce mai îngrozit, încolţit de cei trei cerşetori ca de trei cleşti, asurzit de o mulţime de alte chipuri care se îmbulzeau şi lătrau în jurul lui, nefericitul Gringoire încerca să-şi recapete prezenţa de spirit ca să-şi amintească dacă era într-o zi de sâmbătă. Dar se căznea zadarnic; firul memoriei, şi al gândirii, se rupsese, şi el, îndoindu-se de toate, plutind între ceea ce vedea şi ceea ce simţea, îşi punea problema aceasta de nerezolvat: „Dacă eu exist, ceea ce văd e adevărat? Dacă ce văd e adevărat, eu exist?”

în clipa aceea, un strigăt răsună clar în gloata zgomotoasă care îl împresura:

— Să-l ducem la rege! Să-l ducem la rege!

— Sfânta Fecioară! murmură Gringoire. Regele de-aici trebuie să fie un ţap.

— La rege! La rege! repetară toate glasurile.

Şi începură să-l târască, întrecându-se care mai de care să pună gheara pe el. Dar cei trei cerşetori nu-i dădeau drumul şi-l

smulgeau celorlalţi, urlând:

— E al nostru!

Haina poetului, şi aşa destul de zdrenţuită, îşi dădu ultima suflare în această luptă.

Pe când străbătea groaznica piaţă, lui Gringoire îi pieri ameţeala. După câţiva paşi, simţul realităţii îi revenise. Poetul începea să se deprindă cu atmosfera locului. În primul moment, din capul său de poet, sau poate mai simplu şi mai prozaic, din stomacul său gol, se ridicase o ceaţă, un abur ca să zicem aşa, care, răspândindu-se între obiecte şi el, nu-l lăsase să întrezărească decât prin negurile nedesluşite ale coşmarului, în beznele viselor care fac să tremure toate contururile, să se strâmbe toate formele, să se aglomereze toate obiectele în grupuri peste măsură de mari, preschimbând lucrurile în himere şi oamenii în fantome. Încetul cu încetul, halucinaţia aceasta lăsă loc unei priviri mai puţin rătăcite şi mai puţin deformate. Realitatea se ivea în jurul lui, îi izbea ochii, îi izbea picioarele şi dărâma bucată cu bucată toată poezia înfricoşătoare de care se crezuse înconjurat la început. Curând trebui să observe că nu mergea prin Stix, ci prin mocirlă, că nu era înghiontit de diavoli, ci de tâlhari, că nu era vorba de sufletul, ci de viaţa lui (fiindcă îi lipsea preţiosul intermediar care intervine cu atâta folos între un tâlhar şi un om de treabă: punga). În sfârşit, privind orgia mai îndeaproape şi cu mai mult calm, poetul se pomeni de la sabat într-o speluncă.

Într-adevăr, Curtea Miracolelor nu era decât o speluncă, dar o speluncă de tâlhari, înroşită şi de sânge, şi de vin.

Priveliştea care i se înfăţişa ochilor când escorta în zdrenţe îl lăsă, în sfârşit, la capătul drumului nu părea deloc făcută să-l readucă la poezie, nici măcar la poezia infernului. Era mai mult ca oricând prozaica şi brutala realitate a cârciumii. Dacă nu ne-am fi aflat în secolul al XV-lea, am fi zis că Gringoire coborâse de la Michelangelo la Callot.

În jurul unui foc zdravăn aprins pe o lespede largă şi rotundă, care pătrundea cu flăcările lui printre picioarele înroşite ale unei pirostrii, goală până una alta, câteva mese roase şi murdare sa aflau puse ici-colo, la întâmplare, fără ca niciun fel de slugă-geometru să fi catadicsit să le îndrepte paralelismul sau măcar să aibă grijă ca ele să nu se întretaie în unghiuri prea neobişnuite. Pe mesele acestea luceau câteva ulcele cu vin şi cu

bere, iar în jurul ulcelelor se îngrămădeau numeroase chipuri de beţivi, împurpurate de foc şi de băutură. Printre ele se afla un bărbat cu un pântece cât toate zilele şi cu o faţă veselă, care săruta cu zgomot o târfă îndesată şi grasă. Se mai afla acolo un fel de fals soldat, care îşi desfăcea fluierând bandajele unei false răni şi care îşi dezmorţea genunchiul sănătos şi puternic, înfăşurat de cu zori în mii de cârpe. Invers decât el, un cerşetor cu plăgi false îşi pregătea cu rostopască şi cu sânge de bou *piciorul-milei*, pentru a doua zi. Două mese mai încolo, un cerşetor, îmbrăcat de sus până jos în pelerin, silabisea tânguirea Sfintei Împărătese, fără să uite psalmodia şi cântatul pe nas. Dincolo, un tânăr cerşetor lua lecţii de epilepsie de la un bătrân fals epileptic care îl învăţa arta de a face spume la gură, mestecând o bucăţică de săpun. Alături, un hidropic se dezumfla, silind să-şi astupe nasul vreo patru sau cinci hoţoaice care se certau la aceeaşi masă pentru un copil furat în seara aceea. Pretutindeni numai lucruri care, două veacuri mai târziu, *păreau atât de ridicole la curte*, cum spune Sauval, *încât serveau drept distracţii pentru rege şi drept prolog la baletul regal al Nopţii, împărţit în patru părţi şi dansat pe scena din palatul Petit-Bourbon*. „Niciodată metamorfozele subite ale Curţii Miracolelor n-au fost mai bine reprezentate, adăuga un martor ocular din 1653. Benserade ne-a pregătit pentru ele prin versuri destul de plăcute”.

Hohote de râs şi cântece se auzeau de pretutindeni. Fiecare o ţinea pe-a lui, defăimând şi ocărând fără să-şi asculte vecinul. Ulcelele se ciocneau, certurile se iscau din ciocnitul ulcelelor, şi ulcelele ştirbite făceau să se sfâşie zdrenţele.

Un dulău, stând în coadă, privea focul. În orgia aceasta erau amestecaţi şi câţiva copii. Mai întâi, cel furat, care bocea şi ţipa. Apoi un băieţaş gras, de vreo patru ani, stând cu picioarele atârnate pe o bancă prea înaltă, cu masa până la bărbie şi fără să sufle o vorbă. Un al treilea întingea grav cu degetul pe masă seul topit care se scurgea dintr-un opaiţ. Şi încă unul, mic, ghemuit în noroi, aproape pierdut într-o căldare pe care o râcâia cu o ţiglă, scoţând un sunet ce l-ar fi făcut să leşine pe Stradivarius.

Lângă foc se afla un butoi, iar pe butoi un cerşetor. Acesta era regele, aşezat pe tron.

Cei trei care îl ţineau pe Gringoire îl aduseră în faţa butoiului;

întreaga gloată de desfrânaţi tăcu o clipă, în afară de puştiul din căldare.

Gringoire nu îndrăznea nici să răsufle, nici să ridice privirea.

— *Hombre, quita tu sombrero*[31], spuse unul din cei trei tâlhari a căror pradă era; şi mai înainte ca Gringoire să fi înţeles ce voia să-i spună, celălalt îi şi luă pălăria.

O biată pălărie, e drept, dar încă bună pe-o zi cu soare sau la vreme de ploaie.

Gringoire oftă.

Între timp regele i se adresă de la înălţimea butiei:

— Ce-i cu ticălosul ăsta?

Gringoire tresări. Vocea, aceasta, deşi aspriță de ameninţare, îi aminti o altă voce care, chiar azi-dimineaţă, dăduse prima lovitură piesei lui, fornăind în mijlocul publicului: *Faceţi-vă pomană, oameni buni!* Şi ridică privirea. Regele era, într-adevăr, Clopin Trouillefou.

Clopin Trouillefou, purtând însemnele regale, era îmbrăcat exact în aceleaşi zdrenţe. Rana de la braţ îi şi dispăruse. În mână ţinea unul din bicele acelea de curele, din piele albă, pe care le foloseau pe atunci sergenţii de pază ca să stăpânească mulţimea şi care purtau numele de *boullayes*. Pe cap avea un fel de bonetă rotundă şi închisă în partea de sus; dar cu greu s-ar fi putut ghici dacă era o boneţică de copil sau o coroană de rege, într-atât de mult cele două obiecte se asemănau.

Totuşi lui Gringoire, fără să ştie de ce, îi mai veni un pic inima la loc recunoscând în regele Curţii Miracolelor pe blestematul său cerşetor din Sala Mare.

— Jupâne… bâigui el. Monseniore… Sire… Cum trebuie să vă zic? spuse el, în sfârşit, ajuns la punctul culminant al crescendoului şi neştiind nici cum să mai urce, nici cum să mai coboare.

— Domnule, maiestate, camarade, zi-mi cum vrei. Dar grăbeşte-te. Ce-ai de spus în apărarea ta?

„*În apărarea ta!* gândi Gringoire. Asta nu-mi place deloc.”

Şi continuă bâiguind:

— Eu sunt cel care azi-dimineaţă…

— Pe ghearele diavolului! îl întrerupse Clopin. Spune cum te cheamă, ticălosule, şi nimic mai mult. Ia seama. Te afli în faţa a trei puternici monarhi: eu, Clopin Trouillefou, rege de Thunes,

---

[31] Omule, scoate-ţi pălăria (span.).

urmaş al marelui *coësre*, suzeran suprem al regatului argoului; Mathias Hungadi Spicali, duce de Egipt şi de Boemia, bătrânul ăla gălbejit pe care îl vezi colo, cu o cârpă în jurul capului; Guillaume Rousseau, împărat al Galileii, grăsanul ăla care nu ne ascultă şi care dezmiardă o târfă… Noi suntem judecătorii tăi. Ai intrat în regatul argoului, fără să fii de-ai noştri, ai violat privilegiile oraşului nostru. Trebuie să fii pedepsit, dacă nu eşti cumva *capon, francmitou* sau *rifodé*, adică, pe limba oamenilor cumsecade, hoţ, cerşetor sau vagabond. Faci parte dintre ăştia? Explică-te. Arată-ţi titlurile.

— Vai, răspunse Gringoire, n-am cinstea asta! Sunt autorul…

— Ajunge! continuă Trouillefou, fără să-l lase să termine. Ai să fii spânzurat. E un lucru simplu, domnilor cetăţeni cinstiţi. Cum vă purtaţi la voi cu ai noştri, aşa ne purtăm şi noi cu voi, aici. Legea pe care o aplicaţi vagabonzilor v-o aplică şi vagabonzii vouă. Dacă e rea, voi sunteţi de vină. Trebuie să se mai vadă din când în când şi câte o strâmbătură de om cumsecade deasupra ştreangului de cânepă; asta face ca lucrul să devină onorabil. Hai, amice, împarte-ţi voios zdrenţele la domnişoarele astea. Eu am să poruncesc să fii spânzurat ca să distrez haimanalele, iar tu o să le dai punga, ca să bea. Dacă ţii să te maimuţăreşti un pic, avem colo, în piuliţa aia de lemn, un Dumnezeu-tată din piatră pe care l-am furat la Saint-Pierre-aux-Boeufs. Ai patru minute ca să-l pocneşti în cap cu sufletul tău.

Cuvântarea regelui era nemaipomenită.

— Bine-a grăit, pe sufletul meu! Clopin Trouillefou predică de parcă ar fi sfântul părinte papa! strigă împăratul Galileii, spărgându-şi oala ca să-şi sprijine masa.

— Seniori împăraţi şi regi! rosti calm Gringoire (căci, nu ştiu cum, curajul îi revenise şi vorbea hotărât). Nici să nu vă gândiţi la una ca asta. Mă numesc Pierre Gringoire, sunt poetul căruia i s-a jucat azi-dimineaţă o piesă în Sala Mare a palatului.

— A, tu eşti, maestre! spuse Clopin. Eram şi eu acolo, pe Dumnezeul meu! Ei bine, amice, faptul că ne-ai plictisit azi-dimineaţă, crezi că-i un motiv să nu te spânzurăm astă-seară?

„Greu o să ies din bucluc”, gândi Gringoire. Dar mai făcu totuşi un efort.

— Nu văd de ce n-ar fi socotiţi şi poeţii printre vagabonzi, spuse el. Esop a fost vagabond, Homer a fost cerşetor, Mercur era hoţ…

Clopin îl întrerupse:

— Mi se pare că vrei să ne îmbrobodeşti cu savantlâcul tău. Hai, lasă-te spânzurat şi nu mai face fiţe!

— S-avem iertare, monsenior rege de Thunes, răspunse Gringoire, luptând pas cu pas. Merită… Un moment!… Ascultaţi-mă… Nu mă puteţi osândi fără să mă ascultaţi…

Într-adevăr, nefericitul lui glas era acoperit de zarva din preajmă. Băieţaşul îşi râcâia căldarea mai vârtos ca oricând şi, culmea, o bătrână tocmai pusese pe pirostria încinsă o cratiţă plină cu grăsime care sfârâia la foc cu un zgomot asemănător strigătelor unor copii porniţi să urmărească un om mascat.

Între timp Clopin Trouillefou păru că se sfătuieşte o clipă cu ducele de Egipt şi cu împăratul Galileii, care era beat turtă. Apoi strigă cu asprime:

— Linişte!

Dar cum căldarea şi cratiţa cu grăsime nu-l ascultau şi îşi continuau duetul, sări jos de pe butie, dădu o lovitură de picior căldării, care se rostogoli la zece paşi cu copil cu tot, o lovitură de picior cratiţei, a cărei grăsime se vărsă în foc, apoi se sui din nou, grav, pe tron, fără să-i pese nici de smiorcăielile înăbuşite ale copilului, nici de bombănitul bătrânei, a cărei cină se topea într-o frumoasă flacără albă.

Trouillefou făcu un semn, iar ducele şi împăratul, şi cei ce treceau drept savanţi, preoţi şi doctori, şi cei care îi instruiau pe novici veniră şi se aşezară în jurul lui, alcătuind o potcoavă al cărei centru îl ocupa Gringoire, înşfăcat vârtos de paznicii săi. Era un semicerc de zdrenţe, de otrepe, de paiete lucioase, de furci, de securi, de picioare de beţivi, de braţe groase şi goale, de figuri dezgustătoare, fără vlagă şi năuce. În mijlocul mesei rotunde a calicimii, Clopin Trouillefou, ca un doge al acestui senat, ca un rege al acestei adunări nobiliare, ca un papă al acestui sinod, domina, mai întâi prin toată înălţimea polobocului său, apoi prin nu ştiu ce aer măreţ, crud şi formidabil, care făcea să-i licărească pupila şi corija, în profilul său sălbatic, tipul bestial al rasei vagabonzilor. S-ar fi zis că e o căpăţână printre rituri.

— Ascultă, îi spuse el lui Gringoire, mângâindu-şi cu palma bătătorită bărbia diformă, nu văd de ce n-ai fi spânzurat. E adevărat că pare să nu-ţi placă, dar e simplu de tot. Voi, burghezii, nu sunteţi obişnuiţi cu asta. Vă închipuiţi că ar fi cine ştie ce mare lucru. La urma urmei, noi nu-ţi vrem răul. Iată un

mijloc de a scăpa de bucluc, până una alta. Vrei să fii de-ai noştri?

Îşi poate închipui oricine efectul făcut de propunerea aceasta asupra lui Gringoire, care îşi vedea zilele ameninţate şi începuse să se dea bătut. De aceea se agăţă hotărât de ea.

— Sigur că vreau, şi încă cum! spuse el.

— Primeşti să te înrolezi printre cerşetori?

— Printre cerşetori? Sigur! răspunse Gringoire.

— Te recunoşti membru al tagmei oamenilor liberi? continuă regele de Thunes.

— Al tagmei oamenilor liberi.

— Supus al regatului argoului?

— Al regatului argoului.

— Vagabond?

— Vagabond.

— Din suflet?

— Din suflet.

— Îţi atrag atenţia, continuă regele, că asta n-o să te scape de spânzurătoare.

— Drace! făcu poetul.

— Ai să fii doar spânzurat ceva mai târziu, cu mai multă ceremonie, pe cheltuiala oraşului Paris, pe-o frumoasă spânzurătoare de piatră şi de către oameni cinstiţi, continuă Clopin, netulburat. Asta e o consolare.

— Chiar aşa, răspunse Gringoire.

— Şi mai sunt şi alte avantaje. În calitate de om liber, n-o să ai de plătit bir nici pentru noroi, nici pentru săraci, nici pentru lumini, biruri pe care trebuie să le plătească locuitorii Parisului.

— Aşa să fie! încuviinţă poetul. Primesc. Sunt vagabond, supus al regatului argoului, om liber, cerşetor, tot ce doriţi. Şi eram toate astea dinainte, domnule rege de Thunes, căci eu sunt filozof; *et omnia in philosophia, omnes în philosopho conţinentur*[32], după cum ştiţi.

Regele de Thunes se încruntă.

— Drept cine mă iei, băiete? Ce limbă de evreu din Ungaria ne ciripeşti acolo? Nu cunosc ebraica. Dacă eşti tâlhar, nu înseamnă că eşti şi jidov. Ba eu nici nu mai fur, sunt deasupra mărunţişurilor astea, eu ucid. Ucigaş sunt, hoţ nu.

Gringoire încercă să strecoare câteva scuze printre frazele

---

[32] Filozofia cuprinde totul, filozoful cuprinde totul (lat.).

acestea scurte pe care mânia le făcea din ce în ce mai sacadate.

— Vă cer iertare, monseniore. Nu e ebraică, e latină.

— Îţi spun că nu sunt jidov, continuă Clopin furios, şi că am să pun să te spânzure, burtă de sinagogă! Ca şi pe negustoraşul din Iudeea, care e lângă tine şi pe care trag nădejde să-l văd ţintuit într-o bună zi pe-o tejghea, ca pe o monedă falsă ce este.

Şi vorbind astfel, îl arătă cu degetul pe evreul ungur mărunt şi bărbos, care îl acostase pe Gringoire cu *facitote caritatem* al lui şi care, neînţelegând altă limbă, privea mirat proasta dispoziţie a suveranului de Thunes revărsându-se asupra lui.

În sfârşit, monseniorul Clopin se potoli:

— Ticălosule, i se adresă el poetului, vrei deci să fii vagabond?

— Nici vorbă că da, răspunse poetul.

— Nu-i totul să vrei, spuse morocănosul Clopin. Bunăvoinţa nu adaugă niciun fir de ceapă la ciorbă şi nu-i bună decât să te ducă în rai; iar raiul e una şi argoul e alta. Ca să fii primit în argou, trebuie să dovedeşti că eşti bun la ceva, şi pentru asta să scotoceşti manechinul.

— Am să scotocesc tot ce doriţi, spuse Gringoire.

Clopin făcu un semn. Câţiva dintre ai lui ieşiră din cerc şi se reîntoarseră aproape imediat, aducând doi bulumaci terminaţi la capătul de jos cu două proptele de scândură care îi făceau să stea lesne pe sol. La capătul de sus al bulumacilor ei potriviră o grindă transversală, şi totul alcătuia o foarte drăguţă spânzurătoare portativă, pe care Gringoire avu satisfacţia s-o vadă ridicându-se în faţa lui cât ai clipi din ochi. Nu lipsea nimic, nici chiar ştreangul ce se legăna graţios sub grindă.

„Unde vor să ajungă?” se întrebă Gringoire, oarecum neliniştit.

Un clinchet de clopoţei pe care îl auzi chiar în clipa aceea puse capăt neliniştii lui. Era un manechin pe care vagabonzii îl prinseră cu gâtul în ştreang, un fel de sperietoare de ciori înveşmântată în roşu, şi atât de încărcată cu zurgălăi şi clopoţei, încât s-ar fi putut găti cu ei treizeci de catârce castiliene. Nenumăraţii zurgălăi vibrară un timp la oscilaţiile funiei, apoi se domoliră încet-încet şi tăcură, în sfârşit, când manechinul fu readus la neclintire prin legea aceea a pendulului care a detronat clepsidra şi ceasul cu nisip.

Atunci Clopin, arătându-i lui Gringoire un scăunel vechi şi care se clătina, aflat sub manechin, îi porunci:

— Urcă-te pe el.

— La naiba! se împotrivi Gringoire. Am să-mi frâng gâtul. Scăunelul ăsta şchioapătă ca un vers de Marţial: are un picior hexametru şi un picior pentametru.

— Urcă! îi porunci iar Clopin.

Gringoire se urcă pe scăunel şi izbuti, nu fără câteva legănări ale capului şi ale braţelor, să-şi regăsească centrul de gravitate.

— Acum, continuă regele de Thunes, încolăceşte-ţi piciorul drept în jurul piciorului stâng şi ridică-te pe vârful piciorului stâng.

— Monseniore, spuse Gringoire, ţineţi deci neapărat să-mi frâng ceva?

Clopin clătină din cap.

— Ascultă băiete, trăncăneşti prea mult. Iată, în două cuvinte, despre ce e vorba. O să te înalţi pe vârful piciorului, aşa cum ţi-am spus; în felul ăsta o să poţi ajunge până la buzunarul manechinului şi-o să scotoceşti în el, şi-o să scoţi punga aflată acolo; şi dacă faci asta fără să se-audă niciun clinchet de clopoţel, e bine: o să fii vagabond. Nu ne mai rămâne atunci decât să te cotonogim timp de opt zile.

— Să mă ferească Dumnezeu! spuse Gringoire. Şi dacă fac să sune clopoţeii?

— Atunci o să fii spânzurat. Pricepi?

— Nu pricep deloc, răspunse Gringoire.

— Ascultă încă o dată. O să scotoceşti manechinul şi-o să-i furi punga; dacă se clinteşte un singur clopoţel cât timp lucrezi, o să fii spânzurat. Asta înţelegi?

— Bine, spuse Gringoire, asta înţeleg. Şi-apoi?

— Dacă izbuteşti să iei punga fără să se-audă zurgălăii, eşti de-al nostru şi-o să fii cotonogit opt zile la rând. Acum înţelegi, nu-i aşa?

— Nu, monseniore, nu înţeleg. Eu cu ce m-aleg? Spânzurat într-un caz, bătut în celălalt…

— Şi să fii vagabond? continuă Clopin. Să fii de-al nostru? Asta nu înseamnă nimic? E în interesul tău să te batem, ca să te călim la lovituri.

— Foarte mulţumesc! răspunse poetul.

— Hai, grăbeşte-te, spuse Clopin, izbind cu piciorul în butoiul care sună ca o tobă mare. Scotoceşte manechinul şi termină odată. Te anunţ pentru ultima oară că, dacă aud un singur

clinchet de clopoţel, o să atârni în locul manechinului.

Ceata de supuşi aplaudă cuvintele lui Clopin şi se aşeză în cerc în jurul spânzurătorii, râzând atât de necruţător, încât Gringoire văzu că-i distra prea mult ca să n-aibă toate motivele să se teamă de ei. Nu-i mai rămânea deci nicio speranţă, în afară de slaba şansă de-a reuşi în greaua încercare la care era silit. Se hotărî deci să rişte, dar nu fără să fi adresat mai întâi o rugăciune fierbinte manechinului pe care avea să-l jefuiască şi care ar fi fost poate mai uşor de înduioşat decât tâlharii din preajmă. Nenumăraţii clopoţei, cu micile lor limbi de aramă, i se păreau tot atâtea guri de vipere, gata-gata să muşte şi să şuiere.

— Oh, îşi zicea el încetişor, e oare cu putinţă ca viaţa să-mi depindă de cea mai uşoară vibraţie a celui mai uşor dintre clopoţeii ăştia? Oh, adaugă el apoi, cu palmele împreunate, clopoţeilor, nu sunaţi! Zurgălăilor, tăceţi! Clopoţeilor, nu vă clintiţi! Şi mai făcu o încercare asupra lui Trouillefou. Dar dacă suflă vântul? îl întrebă el.

— O să fii spânzurat, îi răspunse acesta, fără să şovăie.

Văzând că nu există nici scăpare, nici amânare, nici şiretlic posibil, Gringoire îşi luă inima în dinţi. Îşi încolăci piciorul drept în jurul piciorului stâng, se ridică pe vârful piciorului stâng şi întinse mâna, dar în clipa când atinse manechinul, corpul, care i se sprijinea numai pe un picior, se clătină pe scăunelul care se sprijinea numai pe trei picioare; instinctiv, Gringoire vru să se rezeme de manechin, îşi pierdu echilibrul şi căzu greoi la pământ, asurzit de inevitabila vibraţie a nenumăraţilor zurgălăi ai manechinului, care, fiind împins cu mâna, se roti mai întâi în jurul propriului său ax, apoi se legăna maiestuos între cei doi stâlpi.

— Blestem! strigă poetul, căzând, şi rămase ca mort, cu faţa la pământ.

Deasupra capului auzea în acelaşi timp şi temutul sunet al clopoţeilor, şi râsul drăcesc al tâlharilor, şi vocea lui Trouillefou, care spunea:

— Ridicaţi-mi-l pe ticălos şi spânzuraţi-mi-l fără milă.

Gringoire se ridică. Manechinul fusese dat jos ca să i se facă lui loc.

Supuşii lui Clopin îl siliră să se urce pe scăunel. Clopin veni la el, îi trecu ştreangul pe după gât şi, bătându-i pe umăr, îi spuse:

— Adio, băiete! Acum nu mai poţi scăpa, chiar dacă ai mistui

cu maţele papei.

Cuvântul *iertare* se stinse pe buzele lui Gringoire, care îşi plimbă privirile în jurul său. Nicio speranţă însă: toţi râdeau.

— Bellevigne de l'Etoile, spuse regele de Thunes către un tâlhar uriaş, care ieşi din rând, urcă-te pe grindă.

Bellevigne de l'Etoile se căţără cu îndemânare pe grinda transversală şi, peste o clipă, Gringoire, ridicând ochii, îl văzu cu groază stând pe vine deasupra capului său.

— Acum, continuă Clopin Trouillefou, imediat ce-o să bat din palme, tu, Andry le Rouge, o să trânteşti scăunelul la pământ, cu o lovitură de genunchi; tu, François Chante-Prune, o să te-agăţi de picioarele ticălosului, iar tu, Bellevigne, o să te-arunci pe umerii lui; toţi trei o dată, auziţi?

Gringoire se cutremură.

— Gata? îi întrebă Clopin Trouillefou pe cei trei supuşi ai săi, pregătiţi să se năpustească asupra lui Gringoire ca trei păianjeni asupra unei muşte.

Bietul osândit avu o clipă de aşteptare cumplită, în care timp Clopin împinse liniştit cu vârful piciorului câteva joarde de viţă pe care focul nu le atinsese încă.

— Sunteţi gata? repetă el şi-şi îndepărtă palmele ca să dea semnalul.

Încă o secundă şi ar fi fost prea târziu. Dar se opri, fulgerat parcă de-o idee subită.

— O clipă! spuse el. Uitasem!... Datina cere să nu spânzurăm un om fără să întrebăm dacă e vreo femeie care-l vrea. Băiete, e ultima ta şansă. Trebuie să te-nsori sau cu o tâlhăriţă, sau cu ştreangul.

Legea aceasta ţigănească, oricât de ciudată ar putea să i se pară cititorului, e scrisă şi astăzi pe de-a-ntregul în vechea legislaţie engleză. Vezi *Burington's Observations*.

Gringoire respiră. Era a doua oară când revenea la viaţă de-o jumătate de oră încoace. De aceea nu îndrăzni să se încreadă prea mult.

— Hei! strigă Clopin, urcat din nou pe poloboc. Hei! Femei şi femele, există printre voi, de la vrăjitoare până la pisica ei, vreo ticăloasă care să-l vrea pe ticălosul ăsta? Hei, Colette, Rotăriţă! Elisabeth Trouvain! Simone Jodouyne! Marie Picior-de-bou! Thonne Lungana! Bérarde Fanonel! Michelle Genaille! Claude Roade-ureche! Mathurine Girorou! Hei! Isabeau la Thierrye!

Veniţi şi priviţi! Un bărbat pe gratis! Care-l vrea?

În situaţia aceasta nenorocită, Gringoire era, fără doar şi poate, puţin ispititor. Tâlhăriţele nu se arătară prea încântate de propunere. Nefericitul le auzi răspunzând:

— Nu! Nu! Spânzuraţi-l! Aşa, o să ne bucure pe toate.

Totuşi, trei dintre ele ieşiră din gloată şi veniră să-l privească mai îndeaproape. Una era o fată grasă, cu faţa pătrată. Ea cercetă atentă îmbrăcămintea jalnică a filozofului. Veşmântul de deasupra îi era ros şi mai găurit decât o tigaie de prăjit castane. Fata se strâmbă.

— Steag, zdrenţuit! bombăni ea şi, adresându-se lui Gringoire: Unde ţi-e mantia?

— Am pierdut-o, spuse Gringoire.

— Şi pălăria?

— Mi-au luat-o.

— Şi pantofii?

— Li s-au cam dus pingelele.

— Punga?

— Vai! bâigui Gringoire. Nu mai am nicio lăscaie.

— Lasă-te spânzurat şi mulţumeşte-le! răspunse fata, întorcându-i spatele.

A doua, bătrână, oacheşă, zbârcită, hidoasă, de-o urâţenie vădită chiar la Curtea Miracolelor, se învârti în jurul lui Gringoire. El aproape tremura că o să-l vrea de bărbat. Dar ea spuse printre dinţi:

— E prea slab – şi se depărtă.

A treia era o tânără destul de curăţică şi nu prea urâtă.

— Salvează-mă! îi şopti bietul nefericit.

Ea îl privi o clipă cu oarecare milă, apoi coborî ochii, îşi mototoli puţin fusta în palmă şi rămase nehotărâtă. El îi urmări din ochi toate mişcările; era ultima lui licărire de speranţă.

— Nu, spuse în cele din urmă fata. Nu! Guillaume Falcă-lungă m-ar bate.

Şi reintră în mulţime.

— Amice, zise Clopin, n-ai baftă. Apoi, ridicându-se în picioare pe butoi, strigă imitând tonul unui portărel la licitaţie, spre marea veselie a tuturor: Nimeni nu-l vrea? Nimeni nu-l vrea? O dată, de două ori, de trei ori! Şi, întorcându-se spre spânzurătoare, adăugă, cu un semn din cap: Vândut prin licitaţie!

Bellevigne de l'Etoile, Andry le Rouge, François Chante-Prune se apropiară de Gringoire. În clipa aceea, un strigăt răsună din mijlocul supuşilor lui Clopin:

— *Esmeralda! Esmeralda!*

Gringoire tresări şi se întoarse spre partea de unde veneau strigătele. Mulţimea se dădu la o parte, lăsând să treacă o fiinţă pură şi ameţitoare.

Era ţiganca.

— Esmeralda! exclamă Gringoire, uluit, printre atâtea emoţii, de felul brusc în care cuvântul acesta magic îi lega între ele toate amintirile zilei.

Fiinţa aceea rară părea că stăpâneşte cu farmecul şi frumuseţea ei până şi Curtea Miracolelor. Tâlharii şi tâlhăritele se dădeau înapoi cu blândeţe, făcându-i loc, şi feţele lor brutale înfloreau parcă la ivirea ei.

Ea se apropie cu paşi uşori de cel osândit. Frumoasa căpriţă Djali o urma. Gringoire era mai mult mort decât viu. Ţiganca îl privi o clipă în tăcere.

— O să-l spânzuraţi pe omul ăsta? îl întrebă ea, gravă, pe Clopin.

— Da, surioară, răspunse regele de Thunes, afară de cazul când o să-l iei tu de bărbat.

Fata făcu uşoara strâmbătură obişnuită a buzei de jos.

— Îl iau, spuse ea.

Gringoire crezu cu deplină convingere că totul, de azi-dimineaţă, până acum, nu fusese decât un vis şi că acum se petrecea urmarea visului.

Într-adevăr, schimbarea situaţiei, deşi plăcută, era violentă.

Nodul ştreangului fu desfăcut, şi poetul coborî de pe scăunel. Gringoire se văzu silit să stea jos, într-atât de puternic fusese şocul.

Fără să rostească un cuvânt, ducele de Egipt aduse un urcior de lut. Ţiganca i-l întinse lui Gringoire.

— Dă-l de pământ, îi spuse ea.

Urciorul se sparse în patru bucăţi.

— Frate, zise atunci ducele de Egipt, punându-şi mâinile pe fruntea lor, ea îţi e soţie. Surioară, el îţi e soţ. Pe patru ani. Căraţi-vă de-aici!

VII – O noapte de nuntă

După câteva clipe, poetul nostru se pomeni într-o odăiţă boltită în ogivă, bine închisă, caldă, aşezat în faţa unei mese care părea că nu cere altceva decât să se împrumute de la un dulăpior cu mâncare atârnat lângă ea; îl aştepta un pat bun şi se afla singurel cu o fată frumoasă. Aventura avea în ea ceva ca de vrajă. Poetul începea deci să se creadă într-adevăr un personaj din basm. Din când în când, Gringoire se uita prin preajmă ca să vadă dacă nu cumva carul de foc tras de două himere înaripate, singurul care putuse să-l transporte atât de repede din infern în rai, se mai afla pe acolo. De asemenea îşi aţintea uneori cu încăpăţânare privirea pe găurile hainei, ca să se agaţe de realitate şi să nu piardă cu totul pământul de sub picioare. Raţiunea lui, zvârlită în spaţii imaginare, nu se mai ţinea decât de firul acesta.

Fata nu părea să-i dea nicio atenţie; umbla de colo-colo, muta din loc vreun scăunel, vorbea cu căpriţa şi făcea din când în când mica ei strâmbătură. În sfârşit, se aşeză lângă masă şi Gringoire putu s-o privească în voie.

Ai fost şi tu copil, cititorule, şi poate ai fericirea să mai fii încă. Şi nu se poate să nu fi urmărit de câteva ori, din tufă în tufă, la malul unei ape, într-o zi însorită, vreo frumoasă libelulă verde sau albastră, frângându-şi zborul în unghiuri bruşte şi sărutând vârfurile tuturor crenguţelor. (Eu, unul, mi-am petrecut astfel zile întregi, cele mai bine folosite din viaţa mea.) Îţi aminteşti cu câtă curiozitate amoroasă ţi se legau gândirea şi privirea de vârtejul acesta minuscul, şuierător şi zâmbitor, făcut din aripi, purpură şi azur, în mijlocul căruia plutea o formă de nezărit, ascunsă de însăşi rapiditatea mişcării? Fiinţa aeriană care abia se desluşea prin farmecul acela de aripi ţi se părea himerică, imaginară, cu neputinţă de atins, cu neputinţă de văzut. Dar când, în sfârşit, libelula poposea pe vârful unei trestii, şi când puteai să-i examinezi, ţinându-ţi răsuflarea, lungile aripi de mătase străvezie, lungul veşmânt de smalţ, cele două globuri de cristal, cât erai de uimit şi cât îţi era de teamă să nu-i vezi din nou forma pierind în umbră şi fiinţa redevenind himerică! Aminteşte-ţi impresiile acestea şi-ai să-ţi dai lesne seama de ceea ce simţea Gringoire. Contemplând-o în forma ei vizibilă şi palpabilă pe Esmeralda, întrezărită de el până atunci numai în vârtejul dansului, al cântului şi-al zarvei.

„Iată deci ce înseamnă *Esmeralda!* îşi spunea el din ce în ce mai pierdut în visare şi urmărind-o vag cu privirea. O făptură cerească! O dansatoare de stradă! Atât de mult şi atât de puţin. Ea e aceea care, azi-dimineaţă a dat lovitura de graţie piesei mele, şi tot ea mi-a salvat viaţa în seara asta. Duhul meu rău! Îngerul meu bun! Frumoasă femeie, pe cinstea mea! Şi care trebuie că mă iubeşte, la nebunie dacă m-a luat de bărbat în felul ăsta. Nu, zău, spuse el, ridicându-se deodată, cu sentimentul acela al adevărului care îi forma esenţa caracterului şi a filozofiei, nu prea ştiu cum, dar sunt soţul ei!”

Cu ideea aceasta în minte şi în ochi, se apropie de fată şi făcu un gest atât de milităresc şi de galant, încât ea se dădu înapoi.

— Ce vrei cu mine? întrebă ea.

— Mă mai poţi întreba, încântătoare Esmeralda? răspunse Gringoire cu un ton atât de pasionat, încât se miră singur, auzindu-se vorbind.

Ţiganca deschise ochii mari:

— Nu înţeleg ce vrei să spui.

— Cum?! continuă Gringoire, înflăcărându-se din ce în ce şi gândindu-se că, la urma urmei, n-avea a face decât cu o preacinstită de la Curtea Miracolelor. Nu sunt eu oare al tău, draga mea? Şi tu nu eşti a mea?

Şi, cu o sinceră naivitate, o prinse de talie. Dar bluza fetei îi alunecă din mâini, ca pielea unui ţipar; apoi, ajungând dintr-o săritură la celălalt capăt al odăiţei, fata se aplecă şi se ridică ţinând în mână un mic pumnal, mai înainte ca Gringoire să fi avut timp măcar să vadă de unde scosese pumnalul; ţiganca era mânioasă şi mândră, cu buzele ei uşor umflate, cu nările larg deschise, cu obrajii roşii ca mărul domnesc şi cu ochii scăpărând fulgere. În acelaşi timp, căpriţa albă se aşeză în faţa ei, întinzând spre Gringoire o frunte gata de luptă, înarmată cu două coarne drăguţe, poleite şi foarte ascuţite. Toate acestea se petrecură cât ai clipi.

Libelula devenea viespe şi nu aştepta decât să înţepe.

Filozoful nostru rămase încremenit, plimbându-şi rând pe rând privirile năucite de la căpriţă la fată.

— Sfântă Fecioară! rosti el, în sfârşit, când uimirea îi îngădui să vorbească. Iată două neînfricate.

Ţiganca rupse şi ea tăcerea.

— Pesemne că eşti un ticălos tare îndrăzneţ!

— Iartă-mă, domnişoară, spuse Gringoire, zâmbind. Dar de ce m-ai luat de bărbat?

— Voiai să-i las să te spânzure?

— Aşadar, n-ai avut alt gând, măritându-te cu mine, decât să mă scapi de spânzurătoare! zise poetul, oarecum dezamăgit în speranţele lui amoroase.

— Ce alt gând ai fi vrut să am?

Gringoire îşi muşcă, buzele.

„La naiba, îşi spuse el, nu sunt încă atât de triumfător în dragoste, pe cât credeam. Dar atunci, de ce-oi mai fi spart bietul urcior?”

În acest timp, pumnalul Esmeraldei şi coarnele căpriţei se aflau tot în defensivă.

— Domnişoară Esmeralda, vorbi poetul, să ne lăsăm păgubaşi. Nu sunt ajutor de grefier la Châtelet şi n-o să-ţi fac proces fiindcă porţi un pumnal la Paris, în ciuda ordinelor şi a opreliştilor domnului prévôt. Totuşi nu se poate să nu ştii că Noel Lescripvain a fost osândit acum opt zile la zece taleri amendă fiindcă a purtat un jungher. Dar asta nu-i treaba mea, şi revin la ce mă priveşte. Îţi jur pe bucăţica mea de rai să nu mă apropii de dumneata fără voia şi îngăduinţa dumitale; dar dă-mi ceva să mănânc.

În fond, Gringoire, ca şi domnul Despréaux, era „foarte puţin voluptuos”. El nu făcea parte din specia aceea de cavaleri şi muşchetari care iau cu asalt fetele. În privinţa dragostei, ca şi în toate celelalte treburi, accepta bucuros amânările şi căile de mijloc; iar o cină bună, în tovărăşie plăcută, i se părea, mai ales când îi era foame, un antract excelent între prologul şi deznodământul unei aventuri de dragoste.

Ţiganca nu-i răspunse. Făcu mica ei schimă dispreţuitoare, înălţă capul ca o pasăre, apoi izbucni în râs, iar pumnalul cel mic dispăru aşa cum apăruse, fără ca Gringoire să poată vedea unde îşi ascundea, albina acul.

Un minut mai târziu, el avea pe masă o pâine de secară, o felie de slănină, câteva mere zbârcite şi-un urcior cu bere. Gringoire începu să înfulece ca apucat. Auzindu-i zăngăniturile furioase făcute cu furculiţa de fier în farfuria de faianţă, ai fi zis că dragostea i se preschimbase în poftă de mâncare.

Aşezată în faţa lui, fata îl privea cum mănâncă, fără să scoată o vorbă, vădit preocupată de-un alt gând căruia îi zâmbea din

timp în timp, pe când mâna ei moale mângâia căpşorul inteligent al căpriţei, rezemat uşor de genunchii ei.

O lumânare de seu lumina scena aceasta de lăcomie şi de visare.

Totuşi, după ce-şi potoli primele chiorăieli ale pântecelui, Gringoire se simţi oarecum ruşinat văzând că nu mai rămăsese decât un măr.

— Dumneata nu mănânci, domnişoară Esmeralda?

Ea îi răspunse că nu, printr-un semn cu capul, şi privirea gânditoare i se mută pe bolta încăperii.

„Unde naiba i-o fi gândul? se întrebă Gringoire, uitându-se la ce se uita şi ea. Nu se poate ca strâmbătura piticului de piatră sculptat în cheia bolţii să-i absoarbă într-atâta atenţia. Ce dracu! Doar n-oi arăta eu mai rău decât el!”

Şi ridică glasul:

— Domniţă!

Ea nu păru să-l audă.

El repetă şi mai tare:

— Domniţă Esmeralda!

Degeaba, mintea fetei era altundeva, şi glasul lui Gringoire n-avea puterea de a o readuce. Din fericire, se amestecă şi căpriţa, care începu să-şi tragă stăpâna de mânecă.

— Ce vrei, Djali? întrebă imediat Esmeralda, tresărind ca trezită din somn.

— Îi e foame, spuse Gringoire, încântat că poate lega o conversaţie.

Esmeralda începu să rupă fărâme de pâine, pe care Djali i le mânca graţios din podul palmei.

De altfel, Gringoire nu-i lăsă timp să recadă în visare şi riscă o întrebare delicată:

— Vasăzică nu mă vrei ca soţ?

Fata îl privi ţintă şi spuse:

— Nu.

— Şi nici ca ibovnic? continuă Gringoire.

Ea făcu mutrişoara obişnuită şi răspunse:

— Nu.

— Dar ca prieten? mai zise Gringoire.

Ea îl privi din nou fix şi răspunse, după ce se gândi o clipă:

— Poate.

Acest *poate*, atât de drag filozofilor, îi mai dădu curaj lui

Gringoire.

— Ştii ce înseamnă prietenia? întrebă el.

— Da, răspunse egipţianca. Fratele cu sora, două fiinţe care se apropie tare una de alta, fără să se contopească, două degete de la o mână. Şi dragostea? continuă Esmeralda. O, dragostea! spuse ea, şi glasul îi tremură, iar ochii îi străluciră. Dragostea înseamnă să fii doi şi să nu fii decât unul. Un bărbat şi o femeie care se contopesc într-un înger. Dragostea e cerul.

Vorbind astfel, dansatoarea străzii era de-o frumuseţe care îl emoţionă nespus pe Gringoire şi care lui i se păru perfect potrivită cu exaltarea aproape orientală a cuvintelor ei. Buzele fetei, roze şi pure, zâmbeau pe jumătate; fruntea candidă şi senină i se tulbura uneori sub apăsarea gândului, ca o oglindă sub respiraţia cuiva; şi din lungile-i gene negre şi aplecate izvora un fel de lumină inefabilă, care dădea profilului ei suavitatea aceea ideală pe care Rafael a regăsit-o mai apoi la punctul de intersecţie mistică a virginităţii, maternităţii şi divinităţii.

Asta nu-l împiedică pe Gringoire să continue:

— Cum trebuie deci să fie cineva, ca să-ţi placă?

— Trebuie să fie bărbat.

— Şi eu, urmă el, eu ce sunt?

— Un bărbat are coif pe cap, spadă în mână şi pinteni de aur la călcâie.

— Bun, spuse Gringoire. Vasăzică, fără cal, nu eşti bărbat. Şi-ţi place vreunul?

— Dacă iubesc?

— Dacă iubeşti.

Ea rămase o clipă pe gânduri, apoi rosti cu o expresie neobişnuită:

— Asta am s-o ştiu curând.

— De ce nu chiar astă-seară? continuă cu duioşie poetul. De ce nu pe mine?

Ea îl privi serioasă:

— N-am să pot iubi decât un bărbat care ar putea să mă ocrotească.

Gringoire se roşi şi nu mai insistă. Nici vorbă, fata făcea aluzie la puţinul sprijin de care el dăduse dovadă cu două ore mai înainte, când ea se aflase în primejdie. Amintirea aceasta, ştearsă de celelalte păţanii ale serii, îi reveni în minte. Gringoire se lovi peste frunte:

— Nu, zău, domniţă, de-aici ar fi trebuit să încep. Iartă-mă că sunt atât de distrat. Cum ai făcut să scapi din ghearele lui Quasimodo?

Întrebarea o făcu pe ţigancă să tresară.

— Oh! Groaznic cocoşat! exclamă ea, ascunzându-şi faţa în palme, şi se cutremură, prinsă parcă de friguri.

— Groaznic, într-adevăr! încuviinţă Gringoire, care nu-şi părăsea gândul. Dar cum ai putut să scapi din mâna lui?

Esmeralda zâmbi, oftă şi tăcu un timp.

— Ştii de ce te-a urmărit? continuă Gringoire, încercând să revină printr-un ocol la întrebarea lui.

— Nu ştiu, spuse fata. Şi adăugă repede: Dar dumneata, care de asemenea mă urmăreai, de ce te ţineai după mine?

— Cinstit vorbind, răspunse Gringoire, nici eu nu ştiu.

Tăcură amândoi. Gringoire scrijelea masa cu cuţitul. Fata zâmbea şi părea că priveşte ceva prin perete. Deodată ea începu să cânte cu o voce abia desluşită:

Quando las pintaclas aves
Mudas estén, y la tíerra...

Apoi se întrerupse brusc şi începu s-o mângâie pe Djali.

— Ai o căpriţă foarte drăguţă, spuse Gringoire.

— E sora mea, răspunse ea.

— De ce ţi se spune Esmeralda? întrebă poetul.

— Nu ştiu.

— Hai, spune…

Ea scoase din sân un fel de săculeţ de formă lunguiaţă, atârnat la gât cu un şirag din boabe de adrezarac. Săculeţul mirosea puternic a camfor, era îmbrăcat în mătase verde şi avea la mijloc o piatră mare, verde, care imita smaraldul.

— Poate din cauza asta, zise ea.

Gringoire vru să ia săculeţul. Fata se trase înapoi:

— Nu-l atinge! E un talisman. O să-i faci rău vrăjii, sau vraja ţie…

Curiozitatea poetului sporea din ce în ce:

— Cine ţi l-a dat?

Ea îşi puse un deget pe buze şi-şi ascunse talismanul în sân. El încercă să-i mai pună şi alte întrebări, dar fata abia dacă îi răspunse.

— Ce înseamnă cuvântul *Esmeralda?*

— Nu ştiu, spuse ea.

— În ce limbă e?

— Egipţiană, cred.

— Bănuiam eu, zise Gringoire. Nu eşti din Franţa?

— Nu ştiu.

— Ai părinţi?

Ea începu să cânte pe-o melodie veche:

Tatăl meu e pasăre,
Mama mea e păsărică,
Trec pe ape fără luntre,
Fără barcă, fără frică.
Tata e o pasăre,
Mama e o păsărică...

— Bine, spuse Gringoire. La ce vârstă ai venit în Franţa?

— Eram mică de tot.

— Dar la Paris?

— Anul trecut. Când intram prin Poarta Papală, am văzut zburând pitulicea trestiilor; era pe la sfârşitul lui august; şi-am spus: „O să fie iarnă grea”.

— A şi fost, răspunse Gringoire, încântat de începutul acesta de conversaţie. Am petrecut-o suflându-mi în degete. Vasăzică ai darul profeţiei?

Ea recăzu în muţenia ei.

— Nu.

— Omul căruia îi spuneţi ducele de Egipt e şeful tribului vostru?

— Da.

— Şi totuşi el ne-a cununat, observă timid poetul.

Ea făcu drăgălaşa mutrişoară obişnuită.

— Nici nu-ţi ştiu măcar numele.

— Numele meu? Dacă vrei, iată-l: Pierre Gringoire.

— Eu ştiu altul, mai frumos, spuse ea.

— Răutăcioaso! continuă poetul. Dar n-are a face, n-o să izbuteşti să mă necăjeşti. Ştii, dacă m-ai cunoaşte mai bine, poate că m-ai iubi mai mult. Şi-apoi, mi-ai spus povestea dumitale cu atâta încredere, încât ţi-o datorez şi eu un pic pe-a mea. Află deci că mă cheamă Pierre Gringoire şi că sunt fiul unui fel de încasator de biruri din Gonesse. Tata a fost spânzurat de burghezi, iar mama spintecată de picarzi, pe vremea asediului

Parisului, acum douăzeci de ani. La şase ani, eram deci orfan, neavând drept pingele decât pavajul Parisului. Habar n-am cum am trăit în răstimpul dintre şase şi şaisprezece ani, ici, o fructăreasă îmi dădea o prună, colo, un brutar îmi arunca o coajă de pâine; seara, mă lăsam cules de patrula care mă ducea la închisoare, unde găseam o mână de paie. Toate astea nu m-au împiedicat să cresc şi să slăbesc, după cum vezi. Iarna mă încălzeam la soare, sub bolta de la intrarea palatului de Sens, şi mi se părea foarte caraghios că focul de Sfântul Ioan e rezervat pentru vară. La şaisprezece ani am vrut să-mi fac un rost. Am încercat, rând pe rând, de toate. M-am făcut soldat, dar nu eram destul de viteaz. M-am făcut călugăr, dar nu eram destul de cuvios. Şi-apoi nu prea rezist la băutură. Deznădăjduit, am intrat ucenic la nişte dulgheri, cioplitori de bârne; dar nu eram destul de voinic. Aveam mai multă înclinaţie să fiu dascăl de şcoală; e adevărat că nu ştiam să citesc, însă asta nu-i un motiv. După câtva timp am observat că-mi lipsea ceva, pentru toate; şi văzând că nu eram bun de nimic, m-am făcut de bună voie poet şi făuritor de ritmuri. E o meserie de care te poţi apuca oricând, dacă n-ai niciun rost, şi-i mai bine s-o faci decât să furi, după cum mă sfătuiau câţiva pui de tâlhari, prieteni de-ai mei. Din fericire, într-o bună zi l-am întâlnit pe dom Claude Frollo, părintele arhidiacon de la Notre-Dame. El mi-a purtat de grijă şi, datorită lui, sunt astăzi un adevărat cărturar, cunoscând latina din *Oficiile*[33] lui Cicero până la *Mortuologul* călugărilor celestini, şi nefiind ignorant nici în scolastică, nici în poetică, nici în ritmică, şi nici chiar în hermetică, această înţelepciune a înţelepciunii. Eu sunt autorul misterului care a fost reprezentat astăzi, cu mare triumf şi mare mulţime de oameni, în plină Sala Mare a palatului. Scriu şi o carte, care va avea şase sute de file, despre cometa nemaipomenită din 1465, care a înnebunit un om. Am mai avut şi alte succese. Fiind şi niţeluş tâmplar de artilerie, am lucrat la bombarda aceea mare a lui Jean Mangue, care ştii că a plesnit pe Pont de Charenton în ziua când i se făcea proba şi a ucis douăzeci şi patru de curioşi. Vezi că nu sunt de lepădat, ca soţ. Ştiu tot felul de şmecherii foarte plăcute şi-am s-o învăţ pe căpriţa dumitale să le facă; de pildă, să-l imite pe episcopul Parisului, fariseul blestemat ale cărui mori îi udă până

---

[33] E vorba de lucrarea scriitorului latin Cicero De officiis (Despre datorii).

la piele pe cei ce trec pe Pont-aux-Meuniers. Şi-apoi, piesa mea o să-mi aducă o mulţime de gologani, dacă mi se plăteşte. În sfârşit, sunt la porunca dumitale, eu, cu mintea, cu ştiinţa mea, cu scrierile mele, gata să trăiesc lângă dumneata, domniţă, cum ţi-o plăcea, în castitate sau veselie, ca soţ şi soţie, dacă găseşti că-i bine, sau ca frate şi soră, dacă găseşti că e şi mai bine.

Gringoire tăcu, aşteptând efectul făcut de cuvântarea lui asupra fetei.

Ţiganca privea ţintă în pământ.

— *Phoebus*, şoptea ea. Apoi, întorcându-se spre poet: Ce înseamnă *Phoebus?*

Fără să înţeleagă prea bine ce legătură putea să existe între cuvântarea lui şi întrebarea fetei Gringoire se simţi încântat să arate cât e de savant. Şi răspunse, umflându-se în pene:

— E un cuvânt latin, care înseamnă *soare*.

— Soare! şopti ea.

— E numele unui arcaş frumos, care era zeu, adăugă Gringoire.

— Zeu! repetă ţiganca.

Şi-n vocea ei suna ceva visător şi pătimaş.

În clipa aceea, una din brăţări i se desprinse şi căzu. Gringoire se aplecă imediat să i-o dea. Când se ridică, fata şi căpriţa dispăruseră. Se auzi zgomotul unui zăvor. Fără doar şi poate că era de la uşiţa care dădea într-o odaie alăturată şi care se închidea de partea cealaltă.

— Mi-o fi lăsat măcar un pat? se întrebă filozoful nostru.

Şi dădu ocol odăiţei. Dar nu exista acolo nicio mobilă potrivită pentru dormit, în afară de-un cufăr lung, de lemn, cu capacul sculptat, ceea ce îl făcu pe Gringoire, când se întinse pe el, să încerce o senzaţie aproape asemănătoare cu aceea pe care ar încerca-o Micromegas[34] dacă s-ar întinde, cât e de lung, pe Alpi.

„Haide! îşi spuse el, cuibărindu-se cât putu mai bine. Trebuie să ne resemnăm. Dar iată o noapte de nuntă neobişnuită. Şi-i păcat! Căci exista în căsătoria asta cu urciorul spart ceva naiv şi antediluvian care îmi plăcea grozav."

[34] Eroul şi titlul unei povestiri filozofice în proză a lui Voltaire, în care doi dintre uriaşii locuitori ai planetei Sirius coboară pe Terra să observe obiceiurile pământenilor.

CARTEA A TREIA

I – Notre-Dame

Biserica Notre-Dame de Paris este şi astăzi, fără îndoială, o clădire măreaţă şi sublimă. Dar, oricât de frumoasă s-a păstrat ea, îmbătrânind, e greu să nu oftezi, să nu te mânii în faţa stricăciunilor, a nenumăratelor mutilări la care vremea şi omul au supus simultan venerabilul monument, fără respect pentru Carol cel Mare, care i-a pus prima piatră, sau pentru Philippe-Auguste[35], care i-a pus-o pe ultima.

Pe faţa bătrânei regine a catedralelor noastre, lângă un rid se găseşte întotdeauna o cicatrice. *Tempus edax, homo edacior*.[36] Ceea ce bucuros aş tălmăci prin: „Vremea e oarbă, omul e neghiob”.

Dacă am avea răgazul să cercetăm una câte una, împreună cu cititorul, feluritele urme ale distrugerii imprimate străvechii biserici, am vedea că cele mai puţine dintre ele sunt datorate vremii, iar cele mai multe şi mai grele sunt datorate oamenilor, mai ales oamenilor de artă. Sunt nevoit să le spun *oameni de artă*, fiindcă printre ei au fost unii care s-au intitulat arhitecţii ultimelor două secole.

Şi mai întâi, ca să dau doar câteva exemple principale, cu siguranţă că puţine pagini de arhitectură sunt mai frumoase decât faţada pe care cele trei portaluri tăiate în ogivă, cordonul brodat şi dantelat cu douăzeci şi opt de firide regale, imensa fereastră centrală în formă de roză, flancată de cele două ferestre laterale ca preotul de diacon şi de sub-diacon, înalta şi subţirea Galerie de arcade în treflă care ţine o grea platformă pe colonelele ei fine, în sfârşit cele două turle negre şi masive cu streşinile lor de ardezie, părţi armonioase ale unui falnic întreg,

[35] Filip al II-lea, rege al Franţei în perioada 1179–1223.

[36] Timpul e lacom (aici cu sensul de distrugător), omul e şi mai lacom (şi mai distrugător) (lat.).

suprapuse în cinci etaje gigantice, se înfăţişează ochilor rând pe rând şi în acelaşi timp, laolaltă şi fără neregularităţi, cu nenumăratele detalii ţinând de arta statuară, de sculptură şi de cizelare, unindu-se puternic întru liniştita măreţie a ansamblului; vastă simfonie în piatră, ca să spunem aşa: operă uriaşă a unui om şi a unui popor; una şi complexă, totodată, ca *Iliadele* şi *Romanceros*, cărora le este soră; produs uimitor al dăruirii tuturor forţelor unei epoci, unde pe fiecare piatră se vede ţâşnind, într-o sută de feluri, fantezia lucrătorului supusă de geniul artistului: într-un cuvânt, fel de creaţie omenească puternică şi fecundă, aşa cum e creaţia divină, căreia pare că i-a răpit dublul caracter: varietatea şi eternitatea.

Iar ceea ce spunem aici despre faţadă trebuie spus despre întreaga biserică; şi ceea ce spunem despre catedrala din Paris trebuie spus despre toate bisericile creştinătăţii din evul mediu. Toate se leagă în această artă venită de la sine, logică şi bine proporţională. A măsura degetul piciorului înseamnă a măsura gigantul.

Să revenim la faţada clădirii, aşa cum o mai vedem încă şi astăzi când mergem pioşi să admirăm puternica şi grava catedrală Notre-Dame, care înspăimântă, după spusele cronicarilor săi: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus*[37].

Trei lucruri importante îi lipsesc astăzi faţadei acesteia. Mai întâi, scara cu unsprezece trepte care o înălţa odinioară deasupra solului; apoi, şirul de jos al statuilor care ocupau firidele celor trei portaluri, cât şi rândul de sus cu cei douăzeci şi opt de regi ai Franţei, cei mai străvechi, pornind de la Childebert şi până la Philippe-Auguste, care împodobeau galeria primului etaj, ţinând în mâini „mărul împărătesc”.

Vremea a făcut să dispară scara, înălţând într-una, irezistibil şi lent, nivelul solului din insula Cité. Dar tot făcând prin acest flux al pavajului Parisului să fie înghiţite una câte una cele unsprezece trepte care sporeau înălţimea maiestuoasă a clădirii, vremea poate că i-a dat bisericii mai mult decât i-a luat, căci ea a răspândit pe faţadă culoarea întunecată a veacurilor, care face din bătrâneţea monumentelor vârsta frumuseţii lor.

Dar cine a dat jos cele două rânduri de statui? Cine a lăsat firidele goale? Cine a săpat chiar în mijlocul portalului central ogiva aceasta nouă şi fără stil? Cine a îndrăznit să încadreze

[37] Care prin masivitatea ei îi umple de spaimă pe privitori (lat.).

acolo searbăda-şi greoaia uşă de lemn sculptat a lui Ludovic al XV-lea lângă arabescurile lui Biscornette? Oamenii, arhitecţii, artiştii zilelor noastre.

Iar dacă intrăm în interiorul edificiului, cine l-a răsturnat pe uriaşul Sfânt Christophe, la fel de faimos printre statui ca Sala Mare a Palatului Justiţiei printre săli, ca turla ascuţită din Strasbourg printre clopotniţe? Iar sumedenia de statui în genunchi, în picioare, călări, bărbaţi, femei, copii, regi, episcopi, jandarmi, în piatră, în marmură, în aur, în argint, în aramă şi chiar îi ceară, populând toate spaţiile dintre coloanele navei principale şi ale părţii rezervate clerului, cine le-a măturat atât de brutal? Nu vremea.

Şi cine a substituit vechiului altar gotic, splendid încărcat cu moaşte şi racle, greoiul sarcofag de marmură cu capete de îngeri şi cu nori, care pare o mostră rătăcită din Val-de-Grâce sau din Domul Invalizilor? Cine a pecetluit prosteşte greoiul anacronism de piatră în pavajul carlovingian al lui Hércandus? Oare nu Ludovic al XIV-lea, împlinind dorinţa lui Ludovic al XIII-lea?

Şi cine a pus recile geamuri albe în locul vitraliilor „bogate în culori” care făceau ca privirea strămoşilor noştri să şovăie între roza marelui portal şi ogivele absidei? Şi ce-ar spune cel mai neînsemnat cântăreţ bisericesc din secolul al XVI-lea, văzând grozava spoială galbenă cu care vandalii noştri arhiepiscopi şi-au mâzgălit catedrala? El şi-ar reaminti că aceasta era culoarea cu care călăul însemna clădirile *ticăloşite;* şi-ar reaminti de palatul Petit-Bourbon, mânjit şi el cu galben din pricina trădării conetabilului, „un galben, la urma urmei, atât de trainic, spune Sauval, şi-atât de straşnic pus, încât un secol şi mai bine n-a putut să-i facă să-şi piardă culoarea”. Ar crede că lăcaşul sfânt s-a ticăloşit şi ar fugi din el.

Iar dacă ne urcăm pe catedrală, fără să zăbovim la miile de barbarii de toate felurile, ce-a devenit clopotniţa mică şi încântătoare aflată la punctul de intersecţie al mijlocului cu aripile catedralei şi care, la fel de firavă şi de îndrăzneaţă ca şi vecina ei turla în formă de săgeată (distrusă şi ea) a bisericii Sainte-Chapelle, se înfigea în cer mai sus decât turlele, zveltă, ascuţită, sonoră, ajurată? Un arhitect de bun gust (1787) a ciuntit-o şi a crezut că e de ajuns să mascheze rana, cu un larg plasture de plumb care seamănă cu capacul unei oale.

Astfel a fost tratată minunata artă a evului mediu aproape

pretutindeni, şi mai ales în Franţa. Pe ruina ei se pot desluşi trei feluri de răni care o vatămă, toate trei la diferite adâncimi: timpul mai întâi, care a ştirbit-o pe nesimţite ici-colo şi i-a ruginit peste tot suprafaţa; apoi revoluţiile politice şi luptele religioase, care, oarbe şi mânioase de felul lor, s-au năpustit grămadă asupra ei, i-au sfâşiat bogatul veşmânt de sculpturi şi de cizeluri, i-au crăpat ferestrele în formă de roză, i-au spart şiragurile de arabescuri şi de figurine, i-au smuls statuile, când pentru mitra, când pentru coroana lor; în sfârşit, modele, din ce în ce mai groteşti şi mai neghioabe, care, de la anarhicele şi splendidele abateri ale *Renaşterii*, s-au succedat în decăderea necesară a arhitecturii. Modele au pricinuit mult mai mult rău decât revoluţiile. Ele au tăiat în carne vie, au atacat însăşi osatura artei, au retezat, au ciopârţit, au dezorganizat, au ucis edificiul, atât în formă cât şi în simbol, atât în frumuseţe cât şi în logică. Şi apoi, ele au refăcut; pretenţie pe care măcar n-au avut-o nici timpul şi nici revoluţiile. Ele şi-au croit cu neobrăzare, în numele *bunului gust*, pe rănile arhitecturii gotice, nefericitele lor zorzoane de-o zi, panglicuţele de marmură, pompoanele de metal, o adevărată lepră de ove, de volute, de şiraguri, de draperii, de ghirlande, de franjuri, de flăcări din piatră, de nori din bronz, de amoraşi dolofani, de heruvimi umflaţi, care încep să roadă faţa artei în odaia de rugăciuni a Catherinei de Médicis, şi-o fac să moară, două secole mai târziu, chinuită şi strâmbându-se în alcovul doamnei Dubarry.

Aşadar, pentru a rezuma punctele de mai sus, trei feluri de distrugeri slujesc astăzi arhitectura gotică. Zbârciturile şi negii de pe pielea ei se datoresc vremii; loviturile, brutalităţile, vânătăile, fracturile se datoresc revoluţiilor, de la Luther până la Mirabeau. Mutilările, schilodirile, dislocările membrelor, *restaurările* sunt datorate muncii greceşti, romane şi barbare a profesorilor de după Vitruvius şi Vignole. Măreaţa artă produsă de vandali a fost ucisă de academii. La trecerea veacurilor, la revoluţiile care distrug cel puţin cu imparţialitate şi măreţie a venit să se adauge roiul de arhitecţi de şcoală, brevetaţi, garantaţi şi cu jurământul depus, degradând cu discernământul şi alegerea prostului gust, înlocuind dantelele gotice cu frunzuliţele lui Ludovic al XV-lea, spre cea mai mare glorie a Panthenonului. E lovitura de copită a măgarului, dată leului în agonie. E stejarul bătrân care îşi capătă coroana şi care, ca o

culme, e înţepat, muşcat, sfâşiat de omizi.

Cât de departe este epoca în care Robert Cenalis, comparând Notre-Dame de Paris cu faimosul templu al Dianei din Efes, *atât de lăudat de anticii păgâni* şi care l-a imortalizat pe Erostrate[38], găsea catedrala galică „mai măiestrită în lungime, lăţime, înălţime şi structură”.

De altfel, Notre-Dame de Paris nu mai e deloc ceea ce s-ar putea numi un monument deplin, definit, clasat. Nu mai e o biserică romanică, şi nu e nicio biserică galică. Clădirea aceasta nu constituie un tip anumit. Notre-Dame de Paris nu are, ca abaţia din Tournus, statura gravă şi masivă, bolta rotundă şi largă, nuditatea glacială, maiestuoasa simplitate a edificiilor care au ca generator bolta în plin centru. Ea nu e, ca sora ei, catedrala din Bourges, produsul minunat, uşor, multiform, stufos, zburlit, eflorescent al ogivei. E imposibil s-o pui în rândul anticei familii de biserici sumbre, misterioase, joase şi strivite parcă de bolta în plin centru; aproape egipţiene, în afară de tavan; toate hieroglifice, toate sacerdotale, toate simbolice; mai încărcate, în ornamentele lor, de romburi şi de zigzaguri decât de flori, de flori decât de animale, de animale decât de oameni; mai puţin opera arhitectului decât a episcopului; primă transformare a artei, purtând din plin amprenta disciplinei teocratice şi militare, care prinde rădăcini în secolele III-V şi se opreşte la Wilhelm Cuceritorul. E imposibil să pui catedrala noastră şi în cealaltă familie, a bisericilor înalte, aeriene, bogate în vitralii şi sculpturi, ascuţite în forme, îndrăzneţe în atitudini; comunale şi burgheze, ca simboluri politice; libere, capricioase, neînfrânate, ca operă de artă, constituind cea de-a doua transformare a arhitecturii, nu hieroglifică, imuabilă, sacerdotală, ci artistică, progresivă, populară, care începe la reîntoarcerea din cruciade şi se termină sub Ludovic al XI-lea. Notre-Dame de Paris nu e de rasă romană pură, ca primele, şi nici de rasă arabă pură, ca cele din a doua categorie.

Notre-Dame e o clădire de tranziţie. Arhitectul saxon tocmai isprăvea de înălţat primii stâlpi ai bolţii, când ogiva, atunci sosită

---

[38] Un oarecare locuitor din Efes, care, vrând să devină celebru, a incendiat templul Dianei, considerat ca una din cele şapte minuni ale lumii. Indignaţi, locuitorii Efesului au emis un decret ce prevedea pedeapsa cu moartea pentru cel care ar fi rostit numele incendiatorului.

din cruciadă, veni să se aşeze biruitoare pe largile capiteluri romanice, care nu trebuiau să poarte decât bolţi în plin centru. Ogiva, stăpână de atunci, a construit restul bisericii. Totuşi, neexperimentată şi timidă la început, ea se lăţeşte, se lărgeşte, se reţine şi nu îndrăzneşte să se lanseze în săgeată şi în ogivă lunguiaţă, cum a făcut mai târziu în atâtea catedrale minunate. Ai zice că resimte vecinătatea greilor stâlpi romanici.

De altfel, edificiile acestea ale tranziţiei de la romanic la gotic sunt la fel de preţioase pentru studiu ca şi tipurile pure şi exprimă o nuanţă a artei care ar fi pierdută fără ele. Le-am putea socoti deci grefa ogivei pe bolta în plin centru.

Notre-Dame de Paris e, îndeosebi, un curios eşantion al acestei varietăţi. Fiecare faţă, fiecare piatră a venerabilului monument este o pagină nu numai de istorie a ţării, ci chiar de istorie a ştiinţei şi a artei. Astfel, ca să dăm numai amănuntele principale, pe când mica Poartă Roşie atinge aproape limitele gingăşiei gotice din secolul al XV-lea, stâlpii dinlăuntrul catedralei, prin volumul şi gravitatea lor, duc înapoi până la abaţia carlovingiană din Saint-Germain-des-Prés. Între poarta aceasta şi stâlpi ai zice că sunt şase veacuri. Până şi hermeticii găsesc în simbolurile marelui portal rezumatul satisfăcător al ştiinţei lor, biserica Saint-Jacques-de-la-Boucherie fiindu-le un hieroglif atât de complet. Astfel, abaţia romanică, biserica filozofală, arta gotică, arta saxonă, greul stâlp rotund care aminteşte de Grigore al VII-lea, simbolismul ermetic prin care Nicolas Flamel îl anunţa pe Luther, unitatea papală, schisma, Saint-Germain-des-Prés, Saint-Jacques-de-la-Boucherie, toate sunt contopite, combinate, amalgamate în Notre-Dame. Biserica aceasta centrală şi generatoare este un fel de himeră printre vechile biserici ale Parisului; ea are de la una capul, de la alta membrele, de la alta crupa; câte ceva din toate.

Repetăm, construcţiile acestea hibride sunt interesante pentru artist, pentru amatorul de antichităţi, pentru istoric. Ele fac să se simtă în ce măsură arhitectura e primordială prin faptul că ea demonstrează ceea ce demonstrează şi vestigiile ciclopice, şi piramidele egiptene, şi giganticele pagode indiene, şi anume că marile ei produse sunt mai puţin opere individuale decât opere sociale; că ele sunt mai degrabă născute din durerile facerii ale unor popoare decât din sclipirea unor oameni de geniu; că ele sunt moştenirea pe care o lasă o naţiune; că ele sunt straturile

pe care le depun veacurile; că ele sunt reziduurile evaporărilor succesive ale societăţii umane; într-un cuvânt, că ele sunt nişte specii de formaţii. Fiecare val al vremii îşi depune deasupra aluviunile, fiecare neam îşi depune stratul peste monument, fiecare ins îşi aduce piatra lui. Aşa fac castorii, aşa fac albinele, aşa fac oamenii. Marele simbol al arhitecturii, turnul Babel, e un stup.

Marile clădiri, ca şi munţii cei mari, sunt opera veacurilor. Adesea, arta se transformă înainte ca ele să fie terminate: *pendent opera interrupta;* şi atunci sunt continuate în linişte după canoanele artei transformate. Arta nouă ia monumentul de unde îl găseşte, se încrustează în el şi-l asimilează, îl dezvoltă după fantezia ei şi-l isprăveşte dacă poate. Lucrul se înfăptuieşte fără tulburare, fără cazné, fără reacţie, după o lege firească şi liniştită. E o grefă care survine, o sevă care circulă, o vegetaţie care prinde iar vlagă. Sigur, în sudurile acestea succesive ale mai multor arte, la mai multe nivele pe un acelaşi monument, e material pentru multe tomuri groase şi, adeseori, pentru istoria universală a omenirii. Omul, artistul, individul dispar ca atare de pe aceşti uriaşi coloşi, fără să lase numele autorului; în ele, inteligenţa umană se rezumă şi se totalizează. Arhitect e timpul, zidar e poporul.

Dacă am ţine seama aici numai de arhitectura europeană creştină, soră mai mică a marilor arte de a zidi ale Orientului, ea ni s-ar înfăţişa ca o imensă formaţie împărţită în trei zone bine distincte care se suprapun: zona romanică, zona gotică, zona Renaşterii, pe care am numi-o bucuroşi greco-romană. Stratul romanic, cel mai vechi şi mai profund dintre ele, e ocupat de bolta în plin centru, care reapare, susţinută de coloana greacă, în stratul modern şi superior al Renaşterii. Ogiva e la mijloc. Clădirile care aparţin exclusiv unuia din aceste trei straturi sunt perfect distincte, unitare şi complete. Aşa sunt abaţia de la Junieges, catedrala din Reims şi Sainte-Croix din Orléans. Dar cele trei zone se amestecă şi se contopesc la margini, aidoma culorilor în spectrul solar. De aici, monumentele complexe, edificiile de nuanţă şi de tranziţie. Unul e romanic la bază, gotic la mijloc, greco-roman la vârf. Asta, fiindcă au trebuit şase sute de ani ca să fie clădit. O asemenea varietate e rară. Turnul cel Mare din Etampes e o dovadă. Dar monumentele de două formaţii sunt mai dese. Aşa e Notre-Dame de Paris, edificiu

ogival, înfipt prin primii săi stâlpi în zona romanică, în care sunt afundate portalul Saint-Denis şi nava bisericii Saint-Germain-des-Prés. Aşa e fermecătoarea sală capitulară semigotică de la Bocherville, căreia stratul romanic îi vine până la jumătatea trunchiului. Aşa e catedrala din Rouen, care ar fi pe de-a-ntregul gotică, dacă nu şi-ar scălda extremitatea săgeţii centrale în zona Renaşterii.

Altminteri, toate aceste nuanţe, toate aceste deosebiri nu ating decât suprafaţa edificiilor. Arta e cea care şi-a schimbat pielea. Structura însăşi a bisericii creştine nu e atacată. Găsim totdeauna acelaşi schelet interior, aceeaşi rânduire logică a părţilor. Oricare ar fi învelişul sculptat şi brodat al unei catedrale, vom regăsi totdeauna sub el, cel puţin în stare de germene şi de rudiment, bazilica romană. Ea se dezvoltă veşnic pe sol, după o aceeaşi lege. Vom găsi totdeauna neschimbatele două nave care se întretaie în cruce şi a căror extremitate superioară, rotunjită în absidă, formează partea rezervată clerului; vom găsi totdeauna părţi laterale pentru procesiunile interioare, pentru capele, un fel de locuri de plimbare în care nava principală se desface printre şiruri de coloane. Acestea fiind stabilite, numărul capelelor, al portalurilor, al clopotniţelor, al extremităţilor ascuţite se modifică la infinit, după fantezia secolului, a poporului, a artei. Odată prevăzută şi asigurată slujba religioasă, arhitectura face cum crede ea că e mai bine. Statui, vitralii, ferestre în formă de roză, arabescuri, dantelării, capiteluri, basoreliefuri sunt combinate de ea după logaritmul care îi convine. De aici, prodigioasa varietate exterioară a acestor edificii, la baza cărora sălăşluieşte atâta ordine şi unitate. Trunchiul arborelui e imuabil, vegetaţia e capricioasă.

II – Parisul văzut de sus

Am încercat să reparăm, pentru cititor, admirabila biserică Notre-Dame de Paris. Am indicat sumar cea mai mare parte a frumuseţilor pe care le avea în secolul al XV-lea şi care îi lipsesc astăzi: dar am omis-o pe cea mai importantă dintre ele, adică priveliştea Parisului văzută atunci de la înălţimea turlelor sale.

După ce bâjbâiai în bezna spiralei care străpunge perpendicular zidul gros al clopotniţelor, şi când te pomeneai pe neaşteptate pe una din cele două platforme înalte, scăldate în

lumină şi aer, priveliştea ce ţi se desfăşura în faţa ochilor din toate părţile deodată era într-adevăr frumoasă; un spectacol *sui generis*, despre care îşi pot face lesne o idee aceia dintre cititorii noştri care au avut fericirea să vadă un oraş gotic întreg, complet, omogen, aşa cum au mai rămas câteva, ca Nürembergul în Bavaria sau Vitoria în Spania; sau chiar unele eşantioane mai mici, numai dacă sunt bine păstrate, ca Vitré în Bretagne sau Nordhausen în Prusia.

Parisul de acum trei sute cincizeci de ani, Parisul secolului al XV-lea, era încă de pe atunci un oraş imens. Noi, parizienii, ne înşelăm de obicei în privinţa terenului pe care credem că l-a câştigat de atunci. De pe vremea lui Ludovic al XI-lea, Parisul a crescut chiar cu ceva mai mult de o treime. Fireşte, oraşul a pierdut mai mult ca frumuseţe decât a câştigat ca mărime.

După cum se ştie, Parisul s-a născut în vechea insulă a Cetăţii, în aşa-numita Cité, care are forma unui leagăn. Plaja acestei insule i-a fost prima incintă. Sena i-a fost primul şanţ de apărare. Vreme de multe veacuri Parisul a rămas o insulă cu două poduri, unul la nord, altul la miazăzi, şi cu două capete de pod, care îi erau totodată şi porţi, şi fortăreţe: Grand-Châtelet (Marea Fortăreaţă), pe malul drept, şi Petit-Châtelet (Mica Fortăreaţă) pe malul stâng. Apoi, încă de pe vremea primei dinastii, simţindu-se prea strâmtorat în insulă şi nemaiputând să se mişte în ea, Parisul trecu peste apă. Atunci, dincolo de Grand, dincolo de Petit-Châtelet, începu să taie câmpia, pe ambele maluri ale Senei, un prim brâu de ziduri şi de turnuri. În secolul trecut mai rămăseseră câteva urme din vechea incintă; astăzi n-a mai rămas decât amintirea ei şi, ici-colo, câte o tradiţie ca Poarta Baudets sau Baudoyer, *Poarta Bagauda*. Încetul cu încetul, valul de case, împins mereu din inima oraşului în afară, se revarsă, roade, strică şi şterge întăritura de ziduri. Philippe-Auguste îi face un nou dig. El închide Parisul într-un lanţ circular de turnuri mari, înalte şi solide. Timp de peste un secol, casele se înghesuie, se adună şi-şi înalţă nivelul în acest bazin, ca apa într-un rezervor. Ele încep să devină adânci, pun etaje peste etaje, se urcă unele peste altele, ţâşnesc în sus ca o sevă comprimată şi se luptă, care mai de care, să-şi scoată capul pe deasupra celor din vecinătate, ca să aibă un pic ele aer. Uliţa se adânceşte şi se îngustează din ce în ce; orice loc gol se umple până la refuz şi dispare. Casele sar, în sfârşit, pe deasupra zidului lui Philippe-

Auguste şi se împrăştie voioase pe câmpie, fără nicio ordine şi strâmb, ca nişte evadaţi. Acolo, ele se aşază temeinic, îşi croiesc grădini în câmp şi stau la largul lor. Începând de la 1367 periferia oraşului, foburgul, se lăţeşte atâta, încât e necesară o nouă întăritură de ziduri, mai ales pe malul drept. Carol al V-lea o zideşte. Dar un oraş ca Parisul e în continuă revărsare. Numai asemenea oraşe devin capitale. Ele sunt nişte pâlnii la care duc toate povârnişurile geografice, politice, morale şi intelectuale ale unei ţări, toate pantele naturale ale unui popor; nişte fântâni ale civilizaţiei, ca să zicem aşa, dar şi nişte canale în care negoţ, industrie, inteligenţă, populaţie, tot ce e sevă, tot ce e viaţă, tot ce e suflet într-o naţiune se filtrează şi se adună neîncetat, picătură cu picătură, veac cu veac. Incinta lui Carol al V-lea are deci soarta incintei lui Philippe-Auguste. De la sfârşitul secolului al XV-lea, ea e trecută, depăşită, şi foburgul aleargă mai departe. În secolul al XVI-lea, ea pare că dă înapoi văzând cu ochii şi se înfundă din ce în ce mai mult în vechiul oraş, căci un nou oraş a şi început să se îndesească în afară. Astfel, începând din secolul al XV-lea, ca să ne oprim aici, Parisul îşi uzase cele trei cercuri concentrice de ziduri, care, pe vremea lui Iulian Apostatul, se aflau, ca să zicem aşa, în germene în Grand-Châtelet şi Petit-Châtelet. Puternicul oraş făcuse să-i crape rând pe rând cele patru brâuri de ziduri, ca un copil care creşte şi-i plesnesc hainele de anul trecut. Sub Ludovic al XI-lea se mai vedeau pe alocuri, străpungând această mare de case, câteva grupuri de turnuri în ruină ale vechilor întărituri, ca nişte vârfuri de coline când se revarsă apele, ca nişte şiraguri de insule ale vechiului Paris, înecat sub noul oraş.

De atunci, Parisul s-a mai transformat încă, din nenorocire pentru ochii noştri; dar n-a trecut decât peste o întăritură în plus, aceea a lui Ludovic al XV-lea, un zid păcătos, de noroi şi scuipat, vrednic de regele care l-a clădit, vrednic de poetul care l-a cântat:

Le mur murant Paris rend Paris murmurant.[39]

În secolul al XV-lea, Parisul era încă împărţit în trei oraşe cu totul distincte şi separate, fiecare cu fizionomia, specialitatea, moravurile, datinile, privilegiile şi istoria lui: Cetatea (la Cité),

---

[39] Joc de cuvinte care s-ar traduce prin: „Zidul împrejmuind Parisul face Parisul să murmure”.

Universitatea şi Oraşul. Cetatea, care ocupa insula, era cea mai veche, cea mai mică, şi mamă a celorlalte două, înghesuită între ele, fie-ne iertată comparaţia, ca o bătrânică măruntă între două fete înalte şi frumoase. Universitatea acoperea malul stâng al Senei, de la Tournelle până la Turnul Nesle, puncte care corespund în Parisul de astăzi: unul cu Hala de vinuri, altul cu Monetărie. Incinta ei scobea destul de adânc câmpia în care Iulian îşi clădise termele. Colina Sainte-Geneviève se afla cuprinsă în ea. Punctul culminant al acestei curbe de ziduri era Poarta Papală, adică aproximativ actualul loc al Panteonului. Oraşul (la Ville), care constituia cea mai mare dintre cele trei bucăţi ale Parisului, stăpânea malul drept. Cheiul său, rupt odinioară sau întrerupt în mai multe locuri, mergea de-a lungul Senei, de la Turnul Billy la Turnul du Bois, adică din locul unde se află astăzi le Grenier d’Abondance până la locul unde sunt astăzi Tuileriile. Cele patru puncte în care Sena tăia incinta capitalei, la Tournelle şi Turnul Nesle, pe stânga, Turnul Billy şi Turnul du Bois pe dreapta, erau numite îndeobşte *cele patru turnuri ale Parisului*. Oraşul pătrundea în câmpie şi mai adânc decât Universitatea. Punctul culminant al întăriturii Oraşului (cea a lui Carol al V-lea) se afla la porţile Saint-Denis şi Saint-Martin, a căror amplasare nu s-a schimbat.

După cum am spus, fiecare dintre cele trei mari împărţiri ale Parisului era un oraş, dar un oraş prea special ca să fie complet, un oraş care nu se putea lipsi de celelalte două. De aceea, înfăţişarea lor era cu totul deosebită. În Cité abundau bisericile, în Oraş palatele, în Universitate colegiile. Lăsând la o parte aici caracteristicile mai puţin importante ale vechiului Paris şi toanele urbanismului, vom spune, dintr-un punct de vedere general şi neluând decât ansamblul şi masele din haosul jurisdicţiilor comunale, că insula aparţinea episcopului, malul drept starostelui negustorilor, malul stâng rectorului. Domnul prévôt al Parisului, ofiţer regal şi nu municipal, era mai mare peste toţi. Cité-ul avea catedrala Notre-Dame, Oraşul avea Luvrul şi Primăria, Universitatea avea Sorbona. Oraşul avea Halele, Cité-ul avea spitalul Hôtel-Dieu, Universitatea avea promenada Pré-aux-Cleres (Pajiştea Clericilor). Delictul săvârşit de studenţi pe malul stâng, în Pré-aux-Cleres al lor, era judecat în insulă, la Palatul Justiţiei, şi pedepsit pe malul drept, la Montfaucon. Asta, dacă nu cumva intervenea rectorul, simţind că Universitatea e puternică

şi regele e slab; căci studenţii se bucurau de privilegiul de a fi spânzuraţi pe teritoriul lor.

(Cele mai multe dintre privilegiile acestea – şi, în treacăt fie spus, existau şi altele mai bune – fuseseră smulse regilor prin răscoale şi răzvrătiri. Acesta e drumul dintotdeauna. Regele nu dă decât atunci când poporul îi smulge. Există o veche chartă care, în mod naiv, referindu-se la fidelitate, spune acelaşi lucru: *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia*[40].)

În secolul al XV-lea, Sena scălda cinci insule în incinta Parisului: insula Louviers, unde se găseau pe atunci copaci, iar acum nu e decât lemn; insula Vacilor şi insula Notre-Dame, amândouă pustii, în afară de câteva cocioabe, amândouă fiefuri ale episcopului (în secolul XVII, din aceste două insule s-a făcut una singură, care a fost clădită şi căreia noi îi spunem insula Saint-Louis); în sfârşit, Cité, şi în vârful ei insuliţa Podarul Vacilor, care s-a prăbuşit mai apoi sub umplutura de pământ a Podului Nou (Pont-Neuf). Insula Cité avea pe atunci cinci poduri; trei la dreapta, Podul Notre-Dame şi Pont-au-Change (Podul Zarafilor), din piatră, Pont-aux-Meuniers (Podul Morarilor) din lemn; două la stânga: Podul Mic (Petit-Pont), din piatră, şi Podul Sfântul Mihail (Pont-Saint-Michel), din lemn: toate pline de case. Universitatea avea şase porţi clădite de Philippe-Auguste: acestea erau, începând de la Tournelle, Poarta Saint-Victor, Poarta Bordelle, Poarta Papală, Poarta Saint-Jacques, Poarta Saint-Michel, Poarta Saint-Germam. Oraşul avea şase porţi clădite de Carol al V-lea; acestea erau, pornind de la Turnul Billy, Poarta Saint-Antoine, Poarta Templului, Poarta Saint-Martin, Poarta Saint-Denis, Poarta Montmartre, Poarta Saint-Honoré. Toate aceste porţi erau solide, dar şi frumoase, căci frumuseţea nu vatămă puterea. Un şanţ lat şi adânc, cu apă vijelioasă la vremea inundaţiilor de iarnă, spăla picioarele zidurilor de jur împrejurul Parisului; Sena îi procura apa. Noaptea, porţile erau închise, fluviul era barat la cele două capete ale oraşului cu lanţuri groase de fier, şi Parisul dormea liniştit.

Văzute de sus, aceste trei burguri, Cité, Universitatea şi Oraşul, înfăţişau fiecare o împletitură încâlcită, formată din uliţe neobişnuit de întortocheate. Totuşi se putea recunoaşte de la

[40] Fidelitatea cetăţenilor faţă de regi, deşi câteodată întreruptă de răzmeriţe, a dobândit multe privilegii (lat.).

prima ochire că toate trei fragmentele de oraş alcătuiau un singur trup. Se vedeau îndată două străzi lungi şi paralele, fără întreruperi, fără abateri, aproape în linie dreaptă, străbătând, amândouă, cele trei oraşe de la un capăt la altul, de la sud spre nord, perpendiculare pe Sena, legându-le, amestecându-le, turnând, vărsând, pritocind neîncetat locuitorii dintre zidurile unuia între zidurile altuia şi făcând din trei oraşe unul singur. Prima din aceste străzi, mergând de la Poarta Saint-Jacques la Poarta Saint-Martin, se numea strada Saint-Jacques în Universitate, strada Juiverie în Cité, strada Saint-Martin în Oraş; şi trecea apa de două ori, sub numele de Petit-Pont şi de Podul Notre-Dame. A doua, care se numea strada Harpei pe malul stâng, strada Dogăriei în insulă, strada Sainl-Denis pe malul drept, Pont-Saint-Michel pe un braţ al Senei, Pont-au-Change pe celălalt braţ, mergea de la Poarta Saint-Michel în Universitate, la Poarta Saint-Denis în Oraş. Altminteri, sub atâtea nume diferite, ele erau tot numai două străzi, dar cele două străzi-mame, cele două străzi generatoare, cele două artere ale Parisului. Toate celelalte vene ale triplului oraş, se adăpau sau se deşertau în ele.

Independent, de aceste două străzi principale, diametrale, străpungând Parisul dintr-o parte în alta în lărgime, comune întregii capitale, Oraşul şi Universitatea îşi mai avea fiecare marea stradă principală, care mergea în sensul lungimii lor, paralel cu Sena şi, trecând, tăia în unghi drept cele două străzi *arteriale*. Astfel, în Oraş, strada principală cobora în linie dreaptă de la Poarta Saint-Antoine la Poarta Saint-Honoré; în Universitate, de la Poarta Saint-Victor la Poarta Saint-Germain. Aceste două mari căi, încrucişate cu cele două de mai înainte, formau urzeala pe care stătea, legată şi strânsă în toate direcţiile, reţeaua labirintică a uliţelor Parisului. În afară de ele, la o cercetare mai atentă desluşeai, în desenul încâlcit al acestei reţele, ca două jerbe lărgite, una în Universitate, cealaltă în Oraş, două mănunchiuri de străzi mari care mergeau deschizându-se de la poduri la porţi. Ceva din planul acesta geometric mai există încă şi astăzi.

Şi acum, ce aspect avea ansamblul acesta, văzut de la înălţimea turlelor catedralei Notre-Dame, în 1482? Iată ce vom încerca să arătăm.

Privitorul care ajungea sus gâfâind era mai întâi orbit de

mulţimea acoperişurilor, a hornurilor, a uliţelor, a podurilor, a pieţelor, a săgeţilor, a clopotniţelor. Toate îţi izbeau ochii dintr-odată, crestele tăiate ale caselor, acoperişurile ascuţite, foişoarele suspendate pe colţurile zidurilor, piramida de piatră din secolul al XI-lea, obeliscul de ardezie din secolul al XV-lea, turla rotundă şi golaşă a turnului mare, turla pătrată şi dantelată a bisericii, senzaţia de mare, mic, masiv, aerian, Privirea se pierdea multă vreme, cât putea mai adânc, în acest labirint, unde nu exista nimic care să nu-şi aibă originalitatea, raţiunea, geniul, frumuseţea sa, nimic care să nu fie datorat artei, începând cu cea mai neînsemnată căsuţă, cu faţada ei pictată şi sculptată, cu lemnăria ei exterioară, cu intrarea ei boltită, cu etajele ei ieşite în afară, şi până la regescul Luvru, care avea atunci o colonadă de turnuri. Dar iată principalele grupuri pe care le desluşeai când ochii începeau să ţi se deprindă.

Mai întâi Cité. Insula Cité, cum spune Sauval, în al cărui stil confuz se găsesc uneori şi fraze frumoase, *insula Cité e făcută ca o navă mare, împotmolită şi înţepenită pe firul apei, spre mijlocul Senei*. Am explicat mai adineauri că în secolul al XV-lea nava aceasta era legată de cele două maluri ale fluviului prin cinci poduri. Forma de corabie îi izbise şi pe scribii heraldici; căci de la ea, şi nu de la asediul normanzilor, se trage, după Favyn şi Pasquier, nava zugrăvită pe vechea stemă a Parisului. Pentru cine ştie să-l descifreze, blazonul e o algebră, blazonul e o limbă. Întreaga istorie a celei de-a doua jumătăţi a evului mediu e scrisă pe blazon, după cum prima jumătate e scrisă în simbolismul bisericilor romanice. Acestea sunt hieroglifele feudalismului, după cele ale teocraţiei.

Aşadar, întâi se înfăţişa Cité-ul, cu pupa spre răsărit şi cu prova spre apus. Întors spre provă, aveai în faţă o turmă nenumărată de vechi acoperişuri, peste care se rotunjea, largă şi plumbuită, partea dinapoi a Sfintei Capele, asemenea spinării unui elefant, cu turla aşezată deasupra. Doar că aici turla era săgeata cea mai îndrăzneaţă, cea mai lucrată, cea mai meşteşugită, cea mai mărunţită dintre cele prin al căror con de dantelă s-a văzut vreodată cerul. Peste drum de Notre-Dame, în imediata apropiere, trei străzi se revărsau în piaţa din faţa catedralei, o piaţă frumoasă, cu case vechi. Pe partea de miazăzi a pieţei acesteia se pleca faţada zbârcită şi posacă a spitalului Hôtel-Dieu, cu un acoperiş ce părea plin de bube, puroi şi negi.

Apoi, la dreapta, la stânga, la răsărit, la apus, în incinta atât de îngustă totuşi a Cité-ului, se înălţau clopotniţele a douăzeci şi una de biserici din toate timpurile, de toate formele, de toate mărimile, de la scunda şi găunoasa campanulă romanică a bisericii Saint-Denis-du-Pas, *carcer Glaucini*, până la acele fine ale bisericilor Saint-Pierre-aux-Boeufs şi Saint-Landiy. În dosul catedralei Notre-Dame se întindea, spre nord, mânăstirea cu galeriile ei gotice, spre sud, palatul semiromanic al episcopului, la răsărit, vârful pustiu al Terenului. În îngrămădirea aceasta de case, ochiul mai desluşea, după înaltele tiare de piatră ajurată care încununau pe atunci, chiar pe acoperiş, ferestrele cele mai de sus ale clădirilor, palatul dăruit de Oraş, sub Carol al VI-lea, lui Juvénal des Ursins; ceva mai încolo, barăcile gudronate ale Târgului Palus (Marché-Palus); altundeva, absida nouă a bisericii Saint Germain-le-Vieux, prelungită în 1458 cu un capăt al străzii Fierarilor; şi apoi, din loc în loc, câte o răspântie mişunând de oameni, câte un stâlp al infamiei ridicat la vreun colţ de stradă, câte o frumoasă porţiune din pavajul lui Philippe-Auguste, cu minunate dale în dungi, aşternute în mijlocul drumului pentru copitele cailor şi atât de prost înlocuite în secolul al XVI-lea cu nefericitul strat de pietriş zis *pavaj al Ligii*; apoi o curte interioară pustie, cu unul din diafanele turnuri ale scării cum se făceau în secolul al XV-lea şi cum se mai poate încă vedea unul pe strada Bourdonnais. În sfârşit, la dreapta Sfintei Capele, spre apus, Palatul Justiţiei îşi aţintea pe malul apei grupul de turle. Copacii înalţi ai grădinilor regelui, care acopereau capătul răsăritean al Cité-ului, mascau ostrovul Podarului. Cât despre fluviu, de la înălţimea turlelor catedralei Notre-Dame, nu-l vedeai pe niciuna din cele două părţi ale Cité-ului. Sena dispărea sub poduri, podurile dispăreau sub case.

Şi când treceai de podurile acestea, ale căror acoperişuri băteau în verde, mucegăite pretimpuriu de aburii fluviului, dacă îţi îndreptai privirea spre stânga, spre Universitate, prima clădire care te izbea era un snop îndesat şi stufos de turle, Petit-Châtelet, a cărui intrare boltită, larg deschisă, înghiţea capătul Petit-Pont-ului; apoi, dacă străbăteai cu privirea râul, de la răsărit spre apus, de la Tournelle la Turnul Nesle, vedeai un lung şirag de case cu grinzi sculptate, cu geamuri colorate, cu fiecare etaj ieşit în afară deasupra pavajului; vedeai un interminabil zigzag de creste ale acoperişurilor caselor înstărite, tăiat adesea de

capătul unei străzi şi, din când în când, tăiat, de asemenea, de faţa sau de cotul vreunei mari clădiri de piatră, întinzându-şi în voie curţile şi grădinile, aripile şi grupurile de locuinţe, prin sumedenia de case strânse şi înghemuite, ca un mare senior într-o gloată de oameni de rând. Pe chei se aflau cinci sau şase clădiri de acest fel, de la locuinţa familiei de Lorraine, care împărţea cu bernardinii marele teren îngrădit de la Tournelle, şi până la palatul familiei Nesle, al cărui turn principal mărginea Parisul şi ale cărui acoperişuri ţuguiate erau în stare, timp de trei luni pe an, să scobească cu triunghiurile lor negre discul roşu al soarelui în amurg.

De altfel, partea aceasta a Senei era cea mai puţin negustorească dintre amândouă, aici studenţii făceau mai mult zgomot şi erau mai numeroşi decât meseriaşii, iar cheiul propriu-zis nu exista decât de la Pont-Saint-Michel până la Turnul Nesle. Restul malului Senei era când un prundiş gol, ca dincolo de bernardini, când o îngrămădire de case cu talpa în apă, ca între cele două poduri. Acolo spălătoresele făceau mare zarvă, strigau, vorbeau, cântau din zori şi până seara de-a lungul malului şi-şi băteau cu putere rufele, ca şi în zilele noastre. Priveliştea aceasta e una dintre cele mai vesele din Paris.

Universitatea părea croită dintr-o singură bucată. De la un capăt la altul, ea forma un grup omogen şi compact. Nenumăratele acoperişuri, dese, colţuroase, lipite unele de altele, compuse aproape toate din acelaşi element geometric, ofereau, văzute de sus, aspectul cristalizării unei aceleiaşi substanţe. Linia capricioasă a străzilor tăia grupul de case în porţiuni destul de echilibrate. Cele patruzeci şi două de colegii erau risipite destul de egal şi aflai, mai pretutindeni, câte unul din ele; coamele variate şi plăcute ale acestor frumoase clădiri erau făurite cu aceeaşi artă ca şi acoperişurile obişnuite, pe care le depăşeau, şi nu însemnau, la urma urmei, decât ridicarea la pătrat sau la cub a unei aceleiaşi figuri geometrice. Ele complicau deci ansamblul fără să-l tulbure, îl completau fără să-l încarce. Geometria e o armonie. Ici-colo, câteva palate frumoase formau şi ele minunate reliefuri peste podurile pitoreşti ale clădirilor de pe malul stâng: palatul de Nevers, de Rome, de Reims, astăzi dispărute; palatul Cluny, care mai dăinuieşte încă, spre consolarea artistului, şi căruia acum câţiva ani i s-a luat atât de prosteşte coroana de pe turn. Lângă Cluny, palatul acela

roman, cu frumoase bolţi arcuite, erau Termele lui Iulian. Mai existau, de asemenea, şi multe abaţii de o frumuseţe mai cucernică, de o măreţie mai gravă decât a palatelor, dar la fel de frumoase, la fel de mari. Mai întâi atrăgea privirile cea a bernardinilor, cu trei clopotniţe; apoi Sainte-Geneviève, a cărei turlă pătrată, existentă încă, face ca restul să fie atât de regretat; Sorbona, jumătate colegiu, jumătate mânăstire, din care mai dăinuieşte încă o navă atât de admirabilă, frumoasa mânăstire în formă de patrulater a mathurinilor; vecina ei, mânăstirea Saint- Benoît, între ale cărei ziduri s-a avut timp să se înjghebeze un teatru între a şaptea şi a opta ediţie a acestei cărţi; mânăstirea cordelierilor, cu cele trei uriaşe creste ale ei, puse una peste alta; mânăstirea augustinilor, al cărei ac graţios forma, după Turnul Nesle, a doua dantelărie din această parte a Parisului, pornind dinspre apus. Colegiile, care sunt de fapt verigi de legătură între mânăstire şi lume, ţineau, în seria monumentelor, media între palate şi abaţii: cu o severitate plină de eleganţă, cu o sculptură mai puţin veselă decât a palatelor, cu o arhitectură mai puţin gravă decât a abaţiilor. Din nefericire nu ne-a mai rămas aproape nimic din monumentele acestea în care arta gotică întretăia cu atâta precizie bogăţia şi economia. Bisericile (care erau numeroase şi splendide în Universitate şi se eşalonau şi ele în toate epocile arhitecturii, de la bolţile semicirculare ale lui Saint-Julien până la ogivele lui Saint-Severin), bisericile dominau totul şi, ca o armonie în plus în mănunchiul de armonii, străpungeau clipă de clipă silueta multiplă a crestelor clădirilor cu turle în formă de săgeţi, cu clopotniţe ajurate, cu ace zvelte, a căror linie era şi ea o minunată exagerare a unghiului ascuţit al acoperişurilor.

Solul Universităţii era deluros. Colina Sainte-Geneviève forma la sud-est o movilă enormă, şi merita să vezi de sus, de pe Notre-Dame, mulţimea uliţelor înguste şi întortocheate *(astăzi ţara latină)*, ciorchinii de case risipiţi în toate sensurile, începând din creştetul movilei şi năpustindu-se în dezordine şi aproape perpendicular pe pantele ei până la malul Senei, unele părând că se prăbuşesc, altele că se caţără, toate că se ţin unele de altele. Un flux continuu de mii de puncte negre care se încrucişau pe pavaj făcea ca toate să-ţi joace în faţa ochilor: aşa arăta mulţimea locuitorilor, văzută de sus şi departe.

În sfârşit, în intervalele dintre aceste acoperişuri, săgeţi,

accidente ale nenumăratelor clădiri care îndoiau, răsuceau şi dantelau într-un fel atât de ciudat linia limită a Universităţii, se zărea din loc în loc un rest de zid acoperit cu muşchi, un turn gros şi rotund, o poartă de oraş crenelată închipuind locul fortăreţei: era incinta lui Philippe-Auguste. Dincolo de ea înverzeau pajiştile, dincolo de ea alergau drumurile, în lungul cărora se mai târau câteva case de foburg, cu atât mai rare, cu cât se depărtau mai mult. Câteva din foburgurile acestea aveau oarecare importanţă. Aşa era, mai întâi, pornind de la Tournelle, burgul Saint-Victor, cu podul dintr-o arcadă peste Bièvre, cu abaţia unde se putea citi epitaful lui Ludovic cel Gros, *epitaphium Ludovici Grossi*, şi cu biserica a cărei turlă octogonală în formă de săgeată era flancată de patru clopotniţe mici datând din secolul al XI-lea (se mai poate vedea una asemănătoare la Etampes; ea n-a fost încă doborâtă); apoi burgul Saint-Marceau, care avea încă pe atunci trei biserici şi o mânăstire. Apoi, lăsând la stânga moara Gobelins cu cele patru ziduri albe ale ei, dădeai de foburgul Saint-Jacques cu frumoasa cruce sculptată de la răspântie, cu biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pe-atunci gotică, ascuţită şi încântătoare, Saint-Magloire, frumoasă biserică din secolul al XIV-lea, preschimbată de Napoleon în pod pentru fân, şi Notre-Dame des Champs, unde se aflau mozaicuri bizantine. În sfârşit după ce lăsa în plin câmp mânăstirea chartrezilor (clădire bogată, contemporană cu Palatul Justiţiei, împrejmuită de grădiniţe compartimentate), după ce trecea peste ruinele rău famate ale lui Vauvert, ochiul întâlnea, spre apus, cele trei turle romanice de la Saint-Germain-des-Prés. Burgul Saint-Germain, comună mare încă de pe atunci, cuprindea cincisprezece sau douăzeci de uliţe în dosul bisericii. Clopotniţa ascuţită de la Saint-Sulpice marca unul din colţurile burgului; alături se desluşea incinta dreptunghiulară a târgului Saint-Germain, pe locul unde astăzi se află piaţa; apoi stâlpul infamiei pentru cei osândiţi de abate, un foişor rotund şi plăcut la vedere, acoperit bine cu un con de plumb. Mai încolo se afla ţiglăria şi strada Cuptorului, care ducea la cuptorul public de pâine, şi moara, pe colina ei, şi spitalul de leproşi, o căsuţă izolată şi prost văzută. Dar ceea ce atrăgea mai ales privirea şi-o fixa multă vreme era abaţia însăşi. Nici vorbă că mânăstirea, măreaţă şi ca biserică, şi ca seniorie, palatul abaţial în care episcopii de Paris se socoteau fericiţi dacă dormeau o noapte,

sala de mese căreia arhitectul îi dăduse aerul, frumuseţea şi splendida fereastră în formă de roză a unei catedrale, eleganta capelă a Fecioarei, dormitorul monumental, grădinile întinse, grilajul cu ţepi, podul care se ridica şi se cobora la intrare, şirul de creneluri care se profila pe verdeaţa câmpiei împrejmuitoare, curţile în care străluceau militari laolaltă cu clerici în veşminte aurii, totul grupat şi adunat în jurul celor trei turle înalte în formă de săgeată, cu boltă în plin centru, solid aşezate pe o absidă gotică, alcătuiau o măreaţă siluetă la orizont.

Când, în sfârşit, după ce priveai îndelung Universitatea, te întorceai spre malul drept, spre Oraş, priveliştea îşi schimba brusc caracterul. Într-adevăr, Oraşul, cu mult mai mare decât Universitatea, era şi mai puţin unitar. La prima vedere ţi se părea împărţit în mai multe secţiuni mari şi ciudat de distincte. Mai întâi, spre răsărit, în partea aceea a Oraşului care îşi trage şi astăzi numele de la mlaştina în care Camulogène l-a înnămolit pe Cezar, se afla o îngrămădeală de palate. Îngrămădeala aceasta ajungea până la malul Senei. Patru palate aproape lipite unul de altul, Jouy, Sens, Barbeau şi locuinţa Reginei, îşi oglindeau în Sena acoperişurile de ardezie tăiate de turle zvelte. Cele patru clădiri umpleau spaţiul dintre strada Nonaindières şi abaţia celestinilor, a cărei turlă reliefa graţios linia acoperişurilor şi a crenelurilor. Cele câteva cocioabe verzui, plecate spre apă în faţa clădirilor somptuoase, nu te împiedicau să le vezi frumoasele unghiuri ale faţadelor, ferestrele largi şi pătrate, cu pervazuri de piatră, intrările boltite în ogivă, încărcate cu statui, liniile foarte drepte ale zidurilor totdeauna tăiate precis, şi toate acele încântătoare jocuri de arhitectură care fac ca arta gotică să pară că-şi reîncepe, cu fiecare monument, combinările. Înapoia palatelor se întindea, în toate direcţiile, când despicată, împrejmuită cu palisade şi crenelată ca o fortăreaţă, când acoperită de copaci înalţi, ca o mânăstire, incinta imensă şi multiformă a miraculosului palat Saint-Pol, unde regele Franţei avea loc să adăpostească cât se poate de bine douăzeci şi doi de prinţi de talia moştenitorului şi a ducelui de Bourgogne, cu slugile şi cu suita lor, fără să-i mai punem la socoteală pe marii seniori, pe împărat, când venea să vadă Parisul, şi leii care îşi aveau locuinţa aparte în palatul regal. Se cuvine să spunem că un apartament de prinţ se compunea pe atunci din nu mai puţin de unsprezece săli, de la camera de paradă până la camera de

rugăciune, fără să mai vorbim de galerii, băi, băi de aburi şi alte „locuri de prisos” aflate în fiecare apartament; fără să mai vorbim de grădinile particulare ale fiecărui oaspete regal; fără să mai vorbim de bucătăriile, cămările, oficiile şi sufrageriile comune ale casei; fără să mai vorbim de ogrăzile unde se aflau douăzeci şi două de locuri pentru pregătirea hranei şi băuturii pentru toţi, de la magaziile cu furaje până la crame; fără să mai pomenim jocurile de-o mie de feluri, cu mingea, cu racheta, cu ineluşul; coliviile cu păsări, heleşteiele cu peşte, menajeriile, grajdurile, staulele; bibliotecile, arsenalele şi turnătoriile. Iată ce era pe-atunci un palat regal, un Luvru sau un Saint-Pol. O cetate într-o cetate.

De pe turla unde ne aflăm, palatul Saint-Pol, ascuns aproape pe jumătate de cele patru mari clădiri despre care am vorbit mai sus, părea încă uriaş şi era minunat de privit; se desluşeau cât se poate de bine, deşi erau iscusit unite cu clădirea centrală prin nişte galerii lungi, cu vitralii şi colonete, cele trei palate alipite de Carol al V-lea la palatul său; palatul Petit-Muce, cu balustrada dantelată înconjurându-i graţios acoperişul: palatul abatelui de Saint-Maur, cu siluetă de fortăreaţă, cu un turn mare, cu platforme pentru proiectile, cu ochiuri de metereze, cu gheare de fier pentru susţinerea zidurilor şi cu larga poartă saxonă purtând stema abatelui între cele două crestături ale punţii mobile; palatul contelui d’Etampes, al cărui turn de pază, ruinat la vârf, se rotunjea în faţa ochilor, zimţat ca o creastă de cocoş. Ici-colo, pilcuri de câte trei sau patru stejari bătrâni păreau nişte conopide uriaşe; lebedele se zbenguiau în apele limpezi ale heleşteielor, şi apele aveau cute de umbră şi de lumină; numeroase curţi din care se zăreau porţiuni pitoreşti; palatul Leilor cu ogivele joase aşezate pe stâlpi scurţi, saxoni, cu grilaje de fier şi cu răgete necontenite; dincolo de întregul ansamblu se vedea turla în formă de săgeată scorojită de la Ave-Maria; la stânga, locuinţa domnului prévôt al Parisului, flancată de patru turle decupate cu multă fineţe; la mijloc, spre fund, palatul Saint-Pol propriu-zis, cu faţadele lui multiple, cu adausurile lui succesive de la Carol al V-lea încoace, cu excrescenţele lui hibride cu care fantezia arhitecţilor îl încărca de două veacuri, cu toate absidele capelelor, cu toate crestele galeriilor, cu miile de morişti de vânt şi cu cele două turnuri înalte şi învecinate, ale căror acoperişuri conice, înconjurate la bază de creneluri, păreau

nişte pălării cu vârful ascuţit şi cu borurile ridicate.

Continuând să urce etajele acestui palat ca un amfiteatru, întins până departe pe pământ, după ce trecea de o râpă adânc săpată în acoperişurile Oraşului, care marca trecerea străzii Saint-Antoine, ochiul – şi ne vom mărgini numai la monumentele principale – dădea de palatul d'Angoulême, o vastă construcţie a mai multor epoci, unde existau părţi întregi cu totul noi şi foarte albe, care se potriveau cu ansamblul cum s-ar potrivi un petic roşu pe o haină albastră. Totuşi acoperişul neobişnuit de ascuţit şi de înalt al palatului modern, încărcat de jgheaburi cizelate, acoperit cu plăci de plumb în care se rostogoleau, în o mie de arabescuri fanteziste, strălucitoarele încrustaţii de aramă aurită, acoperişul acesta atât de curios damaschinat se înălţa graţios în mijlocul ruinelor întunecate ale vechii clădiri, ale cărei turnuri bătrâne şi groase, pe care vârsta le umflase ca pe nişte butii, pleoştite de bătrâneţe şi crăpate de sus în jos, semănau cu nişte pântece mari, dezgolite. Înapoia lor se înălţa pădurea de ace a palatului Tournelles. Nicăieri pe lume, nici la Chambord, nici la Alhambra, nu exista privelişte mai plină de vrajă, mai aeriană, mai minunată decât desişul acesta de săgeţi, de clopotniţe mici, de hornuri, de morişti de vânt, de spirale, de şuruburi, de turnuleţe străpunse de lumină şi care păreau găurite la ştanţă, de pavilioane, de turnuri în formă de fus, sau, cum li se spunea pe-atunci, de foişoare, fiecare cu altă formă, altă înălţime şi altă poziţie. Ai fi zis că ai în faţă o gigantică tablă de şah făcută din piatră.

La dreapta palatului Tournelles, snopul de turle uriaşe, negre ca cerneala, intrând unele în altele şi legate, ca să zicem aşa, printr-un şanţ circular, cu donjonul străpuns mai mult de ochiurile meterezelor decât de ferestre, cu puntea de la intrare totdeauna ridicată, cu grilajul de fier totdeauna coborât, e Bastilia. Ciocurile negre ieşite dintre creneluri şi pe care, de departe, le-ai lua drept jgheaburi, sunt turnuri.

Sub bătaia lor, la picioarele uriaşei clădiri, iată poarta Saint-Antoine, ascunsă între cele două turnuri ale ei.

Dincolo de Tournelles, până la zidul lui Carol al V-lea, se desfăşura, cu bogate compartimente de iarbă şi flori, un covor catifelat de ogoare şi de parcuri regale, în mijlocul cărora puteai recunoaşte, după labirintul de copaci şi de alei, faimoasa grădină

Dedalus, dăruită de Ludovic al XI-lea lui Coictier[41]. Observatorul doctorului se înălţa deasupra acestui labirint ca o enormă coloană izolată având o căsuţă drept capitel. În oficina aceasta s-au făcut cumplite preziceri astrologice.

Acolo e astăzi Piaţa Regală.

După cum am spus, cartierul palatului, despre care am încercat să-i facem o idee cititorului, neindicându-i totuşi decât ce avea mai important, umplea unghiul pe care incinta lui Carol al V-lea îl făcea cu Sena, la răsărit. Centrul Oraşului era ocupat de-o îngrămădire de case pentru popor. Acolo, într-adevăr, se revărsau pe malul drept cele trei poduri din Cité, iar podurile zămislesc mai întâi case şi apoi palate. Grămada aceasta de locuinţe citadine, înghesuite ca nişte celule într-un stup, îşi avea farmecul ei. Acoperişurile unei capitale se aseamănă cu valurile unei mări, şi deci sunt ceva măreţ. Mai întâi uliţele, încrucişate şi încurcate, făceau o sută de figuri interesante înăuntrul grămezii de case. În jurul Halelor ai fi zis că vezi o stea cu o mie de raze. Străzile Saint-Denis şi Saint-Martin, cu nenumăratele lor ramificaţii, urcau una după alta, ca doi copaci mari ale căror crengi se amestecau. Apoi, liniile strâmbe ale străzilor Ipsosului, Sticlăriei, Ţesătoriei etc., şerpuiau pe întreaga înălţime. Se mai aflau acolo şi clădiri frumoase, care străpungeau unduirea împietrită a mării acesteia de acoperişuri. La capătul Podului Zarafilor, după care se vedea spumegând Sena sub roţile Podului Morarilor, se afla Châtelet, care nu mai era turnul roman de pe vremea lui Iulian Apostatul, ci un turn feudal din secolul al XIII-lea, dintr-o piatră atât de dură, încât în trei ore târnăcopul nu reuşea să scoată din el nici măcar un pumn. Urma apoi bogata clopotniţă pătrată de la Saint-Jacques-de-la-Boucherie, cu muchiile ei acoperite de sculpturi, admirabilă încă de pe atunci, deşi în secolul al XV-lea nu era încă terminată. Pe atunci, îi lipseau mai ales cei patru monştri care, şi astăzi, cocoţaţi în unghiurile acoperişului, par patru sfincşi meniţi să-i dea Parisului nou să dezlege enigma Parisului vechi; Rault, sculptorul, i-a pus acolo abia în 1526 şi a căpătat douăzeci de franci pentru muncă. Urma apoi Casa cu Stâlpi, deschisă spre Piaţa Grève, despre care i-am oferit o idee cititorului. Apoi Saint-Gervais, pe care un portal de *bun gust* l-a stricat mai târziu; Saint-Mary, ale cărei vechi

---

[41] Medicul lui Ludovic al XI-lea. Crezându-l în stare să-i prelungească viaţa, regele îl copleşea pe Coictier cu nenumărate daruri.

ogive mai erau încă apropiate de bolta în plin centru; Saint-Jean a cărui săgeată ascuţită devenise proverbială; şi mai erau alte douăzeci de monumente care nu se sfiau să-şi îngroape frumuseţile în haosul acesta de uliţe negre, înguste şi adânci. Mai adăugaţi crucile de piatră sculptată, mai des întâlnite pe la răspântii decât spânzurătorile; cimitirul Inocenţilor, căruia i se zărea de departe, peste acoperişuri, incinta arhitecturală; stâlpul infamiei din Hale, căruia i se vedea coama între două hornuri din strada Cossonnerie; scara de la Croix-du-Trahoir aşezată la o răspântie mereu plină de lume; colibele rotunde ale Halei de grâu; crâmpeiele vechii incinte a lui Philippe-Auguste din care se zăreau ici-colo, înecate printre case, turnuri roase de iederă, porţi ruinate, porţiuni de ziduri schilodite şi gata să se năruiască; cheiul cu sumedenia lui de dughene şi de zahanale însângerate; mai adăugaţi Sena plină de corăbii, de la Port-au-Foin la Fort-l'Évêque, şi veţi avea imaginea confuză a ceea ce era în 1482 trapezul central al Oraşului.

Odată cu cele două cartiere, unul al palatelor, altul al caselor obişnuite, Oraşul oferea privirilor un al treilea element, alcătuit dintr-o lungă zonă de mânăstiri care îl mărginea aproape de jur împrejur, de la răsărit la apus, formându-i, în dosul incintei fortificate ce închidea Parisul, o a doua incintă interioară de mânăstiri şi capele. Astfel, imediat lângă parcul Tournelles, între strada Saint-Antoine şi vechea stradă a Templului, se afla Sainte-Catherine cu imensul ei ogor mărginit numai de zidul Parisului. Între vechea şi noua stradă a Templului, se afla Templul, un sinistru mănunchi de turnuri, înalt, drept şi izolat în mijlocul unei vaste îngrădiri crenelate. Între strada Nouă a Templului şi strada Saint-Martin se afla abaţia Saint-Martin, în mijlocul grădinilor, superbă biserică fortificată al cărei brâu de turnuri, ca şi tiara de clopotniţe, nu erau întrecute, ca forţă şi splendoare, decât de biserica Saint-Germain-des-Prés. Între cele două străzi, Saint-Martin şi Saint-Denis, se întindea curtea mare a bisericii Trinité. În sfârşit, între strada Saint-Denis şi strada Montorgueil, se afla biserica Filles-Dieu. Alături se zăreau acoperişurile putrezite şi incinta cu pavajul scos al Curţii Miracolelor. Aceasta era singura verigă profană amestecată în cucernicul lanţ al mânăstirilor.

În sfârşit, al patrulea compartiment care se desena de la sine în aglomerarea acoperişurilor de pe malul drept, ocupând colţul apusean al incintei şi malul apei în aval, era un nou ghem de

palate şi de locuinţe bogate, adunate la poalele Luvrului. Bătrânul Luvru al lui Philippe-Auguste, uriaşa clădire al cărei turn principal reunea în jurul său douăzeci şi trei de turnuri mari, fără să mai socotim turnuleţele, părea de departe încastrat în culmile gotice ale palatului d'Alençon şi ale Micului Bourbon. Hidra aceasta de turnuri, paznic gigant al Parisului, cu cele optzeci de capete mereu ridicate, cu crupele sale monstruoase, plumbuite şi acoperite cu solzi de ardezie, strălucind toate de reflexe metalice, încheia spre apus, într-un fel uimitor, configuraţia Oraşului.

Aşadar, o imensă îngrămădire de case orăşeneşti, ceea ce romanii numeau insula, flancate la dreapta şi la stânga de două blocuri de palate încununate unul de Luvru, celălalt de Tournelles, înconjurate la nord de-un lung brâu de abaţii şi de îngrădituri cultivate, totul amalgamat şi contopit dinaintea ochilor: pe această mulţime de clădiri ale căror acoperişuri de ţiglă şi de ardezie profilau, unele peste altele, atâtea lanţuri ciudate, clopotniţele tatuate, gofrate şi gravate ale celor patruzeci şi patru de biserici de pe malul drept, miliardele de uliţe care le străbăteau, iar ca limită, de o parte o împrejmuire de ziduri înalte, cu turnuri pătrate (cea a Universităţii avea turnuri rotunde), de cealaltă parte Sena, tăiată de poduri şi purtând mulţime de corăbii: iată Oraşul în secolul al XV-lea.

Dincolo de ziduri, câteva foburguri se îngrămădeau la porţi, dar mai puţin numeroase şi mai risipite decât cele ale Universităţii. În dosul Bastiliei, se aflau douăzeci de cocioabe înghesuite în jurul curioasei sculpturi de la Croix-Faubin şi a arcadelor exterioare de susţinere ale abaţiei Saint-Antoine-des-Champs: apoi Popincourt, pierdut în grâu; apoi Courtille, vesel sat al crâşmelor; burgul Saint-Laurent cu biserica a cărei clopotniţă părea, de departe, că se adaugă la turnurile ascuţite ale Porţii Saint-Martin; foburgul Saint-Denis cu vasta îngrăditură de la Saint-Landre; dincolo de Poarta Montmartre, Hambarul Corăbierilor înconjurat de ziduri albe; în dosul lui, Montmartre cu pantele sale de cretă, care avea pe-atunci aproape tot atâtea biserici câte mori şi care n-a păstrat decât morile, căci lumea nu mai cere acum decât hrană trupească. În sfârşit, dincolo de Luvru se vedea întinzându-se în câmpie foburgul Saint-Honoré, încă de pe atunci foarte mare; se mai vedeau câmpia înverzită de la Petit-Bretagne şi, desfăşurându-se, Târgul de Purcei, în

centrul căruia se înălţa forma rotundă a groaznicei vetre unde erau fierţi falsificatorii de bani. Între Courtille şi Saint-Laurent aţi fi zărit, pe vârful unei movile aflate în câmpia goală, un fel de clădire care semăna de departe a colonadă ruinată, dar rămasă în picioare pe o temelie şubrezită. Acolo nu era nici vreun Panthenon, nici vreun templu al lui Jupiter Olimpianul. Era Montfaucon.

Acum, dacă enumerarea atâtor clădiri, oricât de sumară am fi dorit-o, n-a şters din mintea cititorului imaginea vechiului Paris pe măsură ce o construiam, o vom rezuma în câteva cuvinte. În centru, insula Cité, semănând prin forma ei cu o uriaşă broască ţestoasă şi scoţându-şi podurile, acoperite cu solzii ţiglelor, ca pe nişte labe, de sub carapacea gri a acoperişurilor. La stânga, trapezul monolit, ferm, dens, strâns, ţepos, al Universităţii. La dreapta, vastul semicerc al Oraşului, mult mai bogat în grădini şi monumente. Cele trei ansambluri, Cité, Universitatea, Oraşul, brăzdate de nenumărate uliţe. De-a curmezişul, Sena, „maica Sena” cum spune părintele du Breul, împănată de ostroave, de poduri şi de corăbii. De jur împrejur, o câmpie imensă, peticită cu mii de soiuri de culturi, presărată cu sate frumoase; la stânga, Issy, Vanvres, Vaugirard, Montrouge, Gentilly cu turnul său rotund şi turnul său pătrat etc.; la dreapta, douăzeci de alte sate, de la Conflans până la Ville-l’Évêque. În zare, un şir de coline aşezate în cerc ca marginile unui bazin. În sfârşit, departe, spre răsărit, Vincennes, cu cele şapte turnuri dreptunghiulare; la sud, Bicêtre cu turlele lui ascuţite; la nord, Saint-Denis cu săgeata sa; la apus, Saint-Cloud cu donjonul său. Iată Parisul pe care îl vedeau de la înălţimea turlelor catedralei Notre-Dame corbii vieţuitori în 1482.

Şi totuşi, despre oraşul acesta Voltaire a spus că, *înainte de Ludovic al XIV-lea, nu avea decât patru monumente frumoase;* domul Sorbonei, Val-de-Grâce, Luvrul modern şi un al patrulea, – pe care nu-l mai ştiu, poate Luxemburgul. Din fericire, tot Voltaire a mai scris şi *Candide*, şi tot el a fost, dintre toţi oamenii născuţi de când există omenirea, cel care a purtat cel mai bine pe buze râsul diabolic. De altfel, aceasta dovedeşte că poţi să fii un adevărat geniu fără să pricepi o iotă dintr-o artă de care eşti străin. Nu credea oare Moliere că-i cinstea grozav pe Rafael şi pe

Michelangelo numindu-i *Mignarzi*[42] *ai epocii lor?*

Dar să revenim la Paris şi la secolul al XV-lea.

Pe atunci, Parisul nu era numai un oraş frumos, era şi un oraş omogen, un produs arhitectural şi istoric al evului mediu, o cronică de piatră. Era o cetate formată numai din două straturi, stratul arhitecturii cu bolta în plin centru şi stratul gotic, căci stratul roman dispăruse de multă vreme, în afară de Termele lui Iulian, unde mai străpungea încă crusta groasă a evului mediu. Cât despre stratul celtic, nu i se găseau urmele nici când se săpau fântâni.

Cincizeci de ani mai târziu, Renaşterea veni să-şi amestece, în unitatea aceasta atât de severă şi totuşi atât de variată, luxul orbitor al fanteziilor şi al sistemelor proprii, abuzul ei de bolţi romane în plin centru, de coloane greceşti şi de bolţi turtite gotice, sculptura ei atât de gingaşă şi de ideală, gustul ei deosebit pentru arabescuri şi acante, păgânismul ei arhitectural contemporan cu Luther, iar Parisul deveni poate şi mai frumos, deşi mai puţin armonios pentru ochi şi gândire. Dar momentul acesta splendid nu ţinu mult. Renaşterea n-a fost imparţială; ea nu s-a mulţumit numai să clădească, a vrut să şi dărâme. E adevărat că avea nevoie de spaţiu. De aceea Parisul gotic n-a fost întreg decât un minut. Abia se termina Saint-Jacques-de-la-Boucherie, că se şi începea dărâmarea Luvrului vechi.

De atunci, marelui oraş i-a fost dat să se deformeze din zi în zi. Parisul gotic, sub care se ştergea Parisul roman, s-a şters şi el la rândul lui. Dar se poate oare spune care Paris l-a înlocuit?

Există Parisul Catherinei de Médicis, la Tuilerii, şi Parisul lui Henric al II-lea, la Hôtel de Ville, două clădiri încă de mare gust; Parisul lui Henric al IV-lea, la Place Royale; faţade de cărămidă cu muchii de piatră, cu acoperişuri de ardezie, case tricolore; există Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Val-de-Grâce: o arhitectură turtită şi îndesată, bolţi ca nişte mânere de coş, un nu ştiu ce umflat în coloane şi ghebos în boltă; există Parisul lui Ludovic al XIV-lea, la Invalizi: mare, bogat, aurit şi rece; Parisul lui Ludovic al XV-lea, la Saint-Sulpice: volute, noduri de panglici, nori, fidea şi cicoare, toate din piatră; Parisul lui Ludovic al XIII-lea, la Panteon: Sfântul-Petru din Roma, prost copiat (clădirea a fost îndesată stângaci, ceea ce nu i-a înfrumuseţat liniile); Parisul

[42] Pierre Mignard (1610—1695) – pictor francez; a lucrat la decorarea mânăstirii Val-de-Grâce din Paris.

Republicii, la Şcoala de Medicină: un biet gust grec şi roman, care aduce cu Coliseul sau cu Panthenonul pe cât aduce Constituţia Anului III cu legile lui Minos, şi care poartă în arhitectură numele de *gust messidor*; Parisul lui Napoleon, cu Place Vendôme: acesta e sublim, o coloană de bronz făurită din tunuri; Parisul Restauraţiei, la Bursă: o colonadă foarte albă suportând o friză foarte netedă – totul e pătrat şi a costat douăzeci de milioane.

De fiecare dintre aceste monumente caracteristice se leagă, printr-o similitudine de gust, de aspect şi de atitudine, un număr oarecare de case, risipite în diverse cartiere şi pe care ochiul cunoscătorului le deosebeşte şi le datează cu uşurinţă. Când ştii să vezi, regăseşti spiritul unui secol şi fizionomia unui rege până şi în ciocanul clopotului unei porţi.

Parisul actual nu mai are deci o fizionomie unitară. El e o colecţie de eşantioane a mai multor secole, şi cele mai frumoase dintre ele au dispărut. Capitala nu sporeşte decât în case, şi ce case! Aşa cum se dezvoltă, Parisul se va reînnoi la fiecare cincizeci de ani. De aceea semnificaţia istorică a arhitecturii sale se şterge de la o zi la alta. Monumentele se răvăşesc din ce în ce şi pare că le vezi pierind puţin câte puţin înecate în case. Părinţii noştri aveau un Paris de piatră, fiii noştri vor avea un Paris de ghips.

Cât despre monumentele moderne ale Parisului nou, ne scutim bucuroşi de a vorbi despre ele. Şi nu fiindcă nu le-am admira cum se cuvine. Sainte-Geneviève a domnului Soufflot e cu siguranţă cel mai frumos pandişpan făcut vreodată din piatră. Palatul Legiunii de Onoare e, de asemenea, o lucrare de patiserie foarte distinsă. Domul de la Hala de grâu e o şapcă de jocheu englez, la scară mare. Turnurile Saint-Sulpice sunt două clarinete enorme, şi forma aceasta este şi ea o formă; telegraful sucit şi strâmb arată admirabil pe acoperişurile lor. Biserica Saint-Roch are un portal care nu se poate compara în splendoare decât cu biserica Sfântul Turna din Aquino. Are şi ea un calvar în ronde-bosse, într-un beci, şi un soare de lemn poleit. Acestea sunt lucruri cu totul minunate. Cupola aşezată în labirintul Grădinii Plantelor e şi ea foarte ingenioasă. Cât despre palatul Bursei, care e grec prin colonadă, roman prin bolta în plin centru a porţilor şi a ferestrelor, şi renascentist prin marea lui boltă turtită, nici vorbă că e un monument grozav de corect şi foarte

pur. O dovedeşte faptul că este încununat cu un etaj atenian cum nu se vede nici la Atena, având o frumoasă linie dreaptă, tăiată graţios ici-colo parcă de burlanele unor sobe. Mai adăugăm că, dacă e o regulă ca arhitectura unei clădiri să fie adaptată destinaţiei în aşa fel încât destinaţia să reiasă de la sine la simpla privire a edificiului, nu poţi decât să te minunezi în faţa unui monument care poate fi, indiferent ce, palat regal, cameră a comunelor, primărie, şcoală, manej, academie, magazie, tribunal, muzeu, cazarmă, mormânt, templu, teatru. Până una alta, e Bursă. În afară de asta, un monument trebuie să fie potrivit climatului. Bursa e, fără doar şi poate, construită special pentru cerul nostru rece şi ploios. Are un acoperiş aproape plat, ca în orient, ceea ce face ca iarna, când ninge, acoperişul să nu poată fi măturat; şi nici vorbă că un acoperiş e făcut ca să fie măturat. Cât despre destinaţia despre care vorbeam mai adineauri şi-o împlineşte de minune: e bursă în Franţa tot aşa cum ar fi fost templu în Grecia. E adevărat că arhitectul a avut destulă bătaie de cap să ascundă cadranul orologiului, care ar fi distrus puritatea frumoaselor linii ale faţadei; dar, în schimb, avem colonada care circulă în jurul monumentului şi sub care, în zilele marilor solemnităţi religioase, se poate desfăşura cu măreţie cortegiul agenţilor de schimb şi al samsarilor.

Acestea sunt, fără îndoială, monumente superbe. Să le mai adăugăm numeroasele străzi frumoase, distractive şi variate, ca strada Rivoli, şi nu-mi pierd nădejdea că Parisul văzut din balon va înfăţişa într-o bună zi ochilor bogăţia de linii, belşugul de detalii, diversitatea de aspecte, acel nu ştiu ce grandios în simplitate şi neaşteptat în frumuseţe, care caracterizează o tablă de şah.

Totuşi, oricât de admirabil vi se pare Parisul de astăzi, refaceţi Parisul secolului al XV-lea, reconstituiţi-l în minte; priviţi-l prin gardul uimitor al turlelor în formă de ac, al turnurilor şi al clopotniţelor; împrăştiaţi-l în mijlocul imensului oraş, rupeţi-l la capătul insulelor, plisaţi la arcurile podurilor Sena cu largile ei ochiuri verzi şi galbene, mai schimbătoare decât pielea şarpelui; decupaţi pe-un cer de azur profilul gotic al vechiului Paris, faceţi să-i plutească conturul într-o ceaţă de iarnă aninată de nenumăratele lui hornuri. Înecaţi-l într-o beznă adâncă şi priviţi jocul bizar al tenebrelor şi al razelor de lumină în acest întunecat

labirint de clădiri; aruncaţi peste el o rază de lună care să-l deseneze vag şi faceţi să iasă din ceaţă creştetele mari ale turnurilor; luaţi din nou silueta aceasta neagră, reînviaţi-i cu umbre nenumăratele unghiuri ascuţite ale săgeţilor şi ale acoperişurilor şi faceţi-o să ţâşnească, mai dantelată decât o falcă de rechin, pe cerul arămiu al amurgului. Şi-apoi, comparaţi.

Iar dacă vreţi să primiţi de la vechiul oraş o impresie pe care oraşul modern n-ar mai fi în stare să v-o dea, urcaţi-vă, într-o dimineaţă de sărbătoare, la ivirea zorilor, în ziua de Paşti sau de Rusalii, pe vreun punct ridicat de unde puteţi cuprinde întreaga capitală, şi asistaţi la trezirea clopotelor. Priviţi sumedenia de biserici, tresărind toate odată, la un semnal pornit din cer, căci soarele e cel care îl dă; mai întâi se-aud dangăte risipite, mergând de la o biserică la alta, ca atunci când muzicienii se anunţă între ei că începe; apoi, deodată, vedeţi, căci în anumite clipe se pare că şi urechea îşi are văzul ei, vedeţi înălţându-se în acelaşi moment din fiecare clopotniţă o coloană de sunet ca un abur de armonie. Mai întâi, vibraţia fiecărui clopot urcă dreaptă, pură şi, ca să zic aşa, izolată de celelalte, spre cerul splendid al dimineţii. Apoi, puţin câte puţin, crescând, ele se topesc, se amestecă, se şterg una în alta, se contopesc într-un măreţ concert. Nu mai e decât o masă de vibraţii sonore care se desprinde neîncetat din nenumăratele clopote, care pluteşte, unduieşte, sare, se învârteşte peste oraş şi-şi prelungeşte mult, dincolo de orizont, cercul asurzitor al oscilaţiilor. Totuşi, marea aceasta de armonie nu e un haos. Oricât de intimă şi de adâncă ar fi, ea nu şi-a pierdut transparenţa. Priviţi cum şerpuieşte acolo, separat, fiecare grup de note scăpat din dangăte; veţi putea urmări dialogul, când grav, când strident, al dangătului subţire cu dangătul clopotului mare: veţi vedea zburând octavele, de la un clopot la altul; le veţi privi înălţându-se înaripate, uşoare şi şuierătoare din clopotul de argint, căzând sparte şi şchioape din clopotul de lemn; veţi admira în mijlocul lor bogata gamă care urcă şi coboară neîncetat din cele şapte clopote de la Saint-Eustache; veţi vedea alergând printre ele note limpezi şi repezi, care fac trei sau patru zigzaguri luminoase şi pier ca nişte fulgere. Colo e abaţia Saint-Martin, cântăreaţă cu glas acru şi dogit; ici e vocea sinistră şi ursuză a Bastiliei: la capătul celălalt e marele turn al Luvrului, cu vocea lui de bas. Muzica clopotelor regale de la palat aruncă neîncetat, de

pretutindeni, triluri strălucitoare, pe care cad la intervale egale dangătele grele ale clopotului de alarmă de la Notre-Dame, făcându-le să scânteieze ca nicovala sub ciocan. Din când în când veţi vedea trecând sunete de toate formele, venite din tripla bătaie de la Saint-Germain-des-Prés. Şi mai apoi, din timp în timp, grămada aceasta de sunete sublime se întredeschide făcând loc unei părţi din Ave Maria, care izbucneşte şi licăreşte ca o jerbă de stele. Dedesubt, în străfundul concertului, veţi desluşi vag cântecul lăuntric al bisericilor, care răzbate prin porii vibranţi ai bolţilor. Desigur, e o operă care merită să fie ascultată. De obicei, ziua, în zarva de pe străzile Parisului, vorbeşte oraşul; noaptea, oraşul respiră; aici, oraşul cântă. Ascultaţi deci ansamblul acesta al clopotniţelor; presăraţi peste el murmurul unei jumătăţi de milion de oameni, vaietul veşnic al fluviului, adierile infinite ale vântului, cuartetul grav şi depărtat al celor patru păduri aşezate pe colinele din zare ca nişte imense foale de orgă; stingeţi, ca într-o culoare potolită, tot ce muzica centrală a clopotelor ar avea prea aspru sau prea ascuţit şi spuneţi dacă există pe lume ceva mai bogat, mai vesel, mai auriu, mai orbitor decât zarva clopotelor mari şi mici, decât vâlvătaia aceasta de muzică, decât cele zece mii de glasuri de bronz cântând toate odată din flaute de piatră, înalte de trei sute de picioare, spuneţi dacă există pe lume ceva mai minunat decât cetatea aceasta preschimbată în orchestră, decât simfonia aceasta cu zgomot de furtună.

CARTEA A PATRA

I – Suflete bune

Cu şaisprezece ani în urmă, pe vremea când se petreceau cele povestite aici, în frumoasa dimineaţă din duminica lui Quasimodo, o făptură vie fusese depusă, după slujba de la Notre-Dame, pe armătura de lemn a patului fixat în piatra bisericii, pe stânga, peste drum de imaginea Sfântului Christophe, pe care chipul cioplit în piatră al lui messire Antoine des Essarts, cavaler, o privea în genunchi din 1413, când oamenilor li s-a năzărit să-i dea jos pe sfânt, şi pe credincios. Pe patul acesta se obişnuieşte să fie înfăţişaţi milei publice copiii găsiţi. De acolo îi lua cine voia. În faţa patului se afla un vas de aramă pentru pomeni.

Făptura vie care zăcea pe scândura aceea în dimineaţa zilei de Quasimodo din anul Domnului 1467 părea că stârneşte din plin curiozitatea unui grup destul de numeros, adunat în jurul patului. Grupul era format în mare parte din femei. Şi aproape toate erau bătrâne.

În primul rând se remarcau patru dintre ele, cele mai aplecate peste pat şi a căror cagulă cenuşie, un fel de sutană, arăta că fac parte din vreo tagmă de cuvioase. Nu văd de ce istoria n-ar transmite posterităţii numele acestor patru discrete şi venerabile domniţe. Ele erau Agnès la Herme, Jehanne de la Tarme, Henriette la Gaultière, Gauchère la Violette, toate patru văduve şi toate patru slujitoare ale capelei Etienne-Haudry, ieşite cu voia stăpânei lor şi potrivit statutelor lui Pierre d’Ailly, ca să vină să asculte predica.

Altminteri, dacă aceste pioase femei respectau pentru moment statutele lui Pierre d’Ailly, ele călcau, nici vorbă, cu mare plăcere statutele lui Michel de Brache şi ale cardinalului de Pisa, care le poruncea în mod atât de neomenos tăcerea.

— Ce-i asta, soră? spunea Agnès către Gauchère, privind micuţa creatură expusă, care se smiorcăia şi se sucea pe patul

de lemn, înspăimântată de atâtea priviri.

— Unde o s-ajungem dacă aşa fac ei copii acum? spunea Jehanne.

— Eu nu mă pricep la copii, continua Agnès, dar pe ăsta trebuie că e păcat să-l priveşti.

— Nu e un copil, Agnès.

— E o maimuţă neruşinată, observă Gauchère.

— E un miracol, adăugă Henriette la Gaultière.

— Atunci, continuă Agnès, e al treilea de la duminica de *Laetare* încoace. Căci nu sunt nici opt zile de când s-a petrecut miracolul cu cel care îi batjocorea pe pelerini, pedepsit dumnezeieşte de Maica Domnului de la Aubervilliers, şi era al doilea miracol din luna asta.

— Copilul ăsta, aşa-zis găsit, e un adevărat monstru de urâţenie, reluă Jehanne.

— Zbiară de-ar asurzi şi-un dascăl, urmă Gauchère.

— Mai tacă-ţi gura, urlătorule!

— Când te gândeşti că domnul episcop de Reims e cel ce trimite grozăvia asta domnului episcop de Paris! adăugă Gaultière, împreunându-şi palmele.

— Eu cred, spuse Agnès la Herme, că e o vită, un animal, ieşit din împreunarea unui evreu cu o scroafă. În sfârşit, ceva necreştinesc şi care trebuie zvârlit în apă sau în foc.

— Sper că n-o să fie cerut de nimeni, adăugă Gaultière.

— Doamne! strigă Agnès, ce s-ar face bietele doici de la casa copiilor găsiţi, din josul ulicioarei când cobori pe malul apei, chiar alături de monseniorul episcop, dacă li s-ar aduce monstrul ăsta la alăptat? Eu mai degrabă l-aş da unui vampir să sugă.

— Ce naivă e, biata Herme! vorbi Jehanne. Nu vezi, soră, că monstrul ăsta mic are pe puţin patru ani şi că ar râvni mai degrabă la o frigare decât la sânul tău?

Într-adevăr, „micul monstru” (căci nici noi nu l-am putea numi altfel) nu era un prunc. Era un ghemotoc foarte colţuros şi foarte vioi, prins într-un sac de pânză pecetluit cu însemnele lui messire Guillaume Chartier, pe atunci episcop al Parisului. Din ghemotocul acesta ieşea un cap destul de diform, din care nu se vedea decât o claie de păr roşu, un ochi, o gură şi nişte dinţi. Ochiul plângea, gura ţipa, iar dinţii păreau că nu cer decât să muşte. Totul se zbătea în sac, spre marea uimire a publicului care sporea şi se schimba mereu în jurul lui.

Doamna Aloïse de Gondelaurier, o femeie bogată şi nobilă, care ţinea de mână o fetiţă frumoasă de vreo şase ani şi care îşi târa după ea vălul prelung prins la cornul de aur de pe cap, se opri din mers în faţa patului de lemn şi privi un moment nefericita creatură, pe care încântătoarea ei fetiţă, Fleur-de-Lys de Gondelaurier, îmbrăcată din cap până-n picioare în mătase şi catifele, silabisea arătând cu degetul ei drăgălaş cele scrise pe tăbliţa fixată pe patul de lemn: *Copii găsiţi*.

— Zău, spuse doamna, întorcându-se cu dezgust, credeam că aici se expun numai copii!

Şi întoarse spatele, aruncând în vas un florin de argint care răsună printre gologanii mărunţi, făcându-le pe bietele slujitoare ale capelei Etienne-Haudry să caşte ochii mari.

O clipă mai târziu, gravul şi savantul Robert Mistricolle, protonotar[43] al regelui, trecu ducând sub un braţ un ceaslov cât toate zilele, iar cu celălalt braţ ţinându-şi nevasta (jupâneasa Guillemette la Mairesse) şi avându-şi astfel cu el pe cei doi îndrumători: cel ceresc şi cel lumesc.

— Copil găsit! spuse el după ce examină obiectul. Găsit, pesemne, pe malul fluviului Flegeton[44].

— Nu i se vede decât un ochi, observă jupâneasa Guillemette. Peste celălalt are un neg mare.

— Nu e neg, vorbi jupân Robert Mistricolle. E un ou care conţine un alt diavol aidoma ăstuia şi care, la rândul lui, are şi el un ouşor, cu un alt diavol, şi aşa mai departe.

— De unde ştii? întrebă Guillemette la Mairesse.

— Ştiu fără greş, îi răspunse protonotarul.

— Domnule protonotar, întrebă Gauchère, ce-i preziceţi acestui aşa-zis copil găsit?

— Cele mai mari nenorociri, răspunse Mistricolle.

— Vai, Doamne! exclamă o bătrână din mulţimea adunată acolo. Unde pui că a mai fost şi ciuma cea mare de anul trecut şi că se spune că au să debarce englezii, cu oaste mare, la Harefleu.

— Te pomeneşti că pocitania asta ar putea s-o împiedice pe regină să vină la Paris în septembrie, spuse alta. Negoţul merge de pe-acum destul de slab!

— Părerea mea, zise cu glas tare Jehanne de la Tarme, e că

---

[43] Protonotar – arhicancelar, în evul mediu.

[44] Râu în infern care, în loc de apă, rostogolea vâlvătăi de foc.

pentru poporul din Paris ar fi mai bine dacă vrăjitorul ăsta mic s-ar afla pe-un maldăr de lemne şi nu pe-o scândură.

— Pe-un maldăr zdravăn, bine aprins, adăugă bătrâna.

— Ar fi mai prudent, spuse Mistricolle.

De câteva minute, un tânăr preot asculta părerile cuvioaselor şi sentinţele protonotarului. Preotul avea o faţă severă, o frunte largă, o privire profundă. Tăcut, el dădu mulţimea la o parte, îi privi pe micul vrăjitor şi întinse mâna deasupra lui. Era şi timpul, căci preacucernicele femei şi începuseră să-şi lângă buzele, cu gândul la focul bine aprins.

— Îl iau eu de suflet pe copilul acesta, spuse preotul.

Apoi îl acoperi cu sutana şi-l duse de-acolo. Cei de faţă îl priviră uluiţi. Peste o clipă, tânărul preot dispăruse prin Poarta Roşie, care ducea pe-atunci de la biserică la mânăstire.

După ce îşi reveni din prima uimire, Jehanne de la Tarme se plecă spre urechea Gaultièrei:

— Ţi-am spus eu, soră, că preotul ăsta tânăr, domnul Claude Frollo, e vrăjitor.

II – Claude Frollo

Într-adevăr, Claude Frollo nu era un om oarecare.

El aparţinea uneia din familiile acelea de mijloc cărora, în limbajul nepotrivit al secolului trecut, li se spunea fie înaltă burghezie, fie mică nobilime. Familia lui moştenise de la fraţii Paclet fieful Tirechappe, care ţinea de episcopul Parisului şi ale cărui douăzeci de una de case făcuseră, în secolul al XIII-lea, obiectul atâtor procese în faţa tribunalului. Ca posesor al acestui fief, Claude Frollo era unul din cei o sută patruzeci şi unu de seniori cu drepturi de bir în Paris şi în foburgurile sale; şi numele lui a putut fi văzut multă vreme înscris, în această calitate, între palatul familiei Tancarville, aparţinând lui jupân François Le Rez, şi colegiul de Tours, în hrisoavele bisericeşti depuse la Saint-Martin-des-Champs.

Claude Frollo fusese hărăzit de părinţi încă din copilărie să devină preot. Fusese învăţat să citească latineşte. Fusese învăţat să stea cu ochii plecaţi şi să vorbească în şoaptă. Încă de mic copil, taică-său îl dăduse intern la colegiul Torchi, ţinând de Universitate.

Acolo crescuse Claude, între ceaslov şi lexicon.

De altfel, fusese un copil trist, grav, serios, care studia cu înflăcărare şi prindea repede. În recreaţii nu prea i se auzea glasul, nu se prea amesteca în chefurile zgomotoase de pe strada Fouarre, nu ştia ce înseamnă *dare alapas et capillos laniare*[45] şi nu se amestecase deloc în mica răzvrătire din 1463, pe care cronicarii au înregistrat-o grav sub titlul de „A şasea tulburare a Universităţii”. Rareori i se întâmpla să-şi bată joc de bieţii elevi de la Montaigu pentru veşmintele de la care îşi trăgeau numele, sau de bursierii colegiului Dormans pentru creştetul lor ras şi pentru surtucurile lor tricolore din postav de culoare azurie, albastră şi violetă, *azurini coloris et bruni*, cum spune charta cardinalului celor Patru Coroane.

În schimb, era nelipsit de la marile şi micile şcoli de pe strada Saint-Jean-de-Beauvais. Primul şcolar pe care abatele Saint-Pierre-de-Val, în clipa când îşi începea lectura de drept canonic, îl zărea totdeauna lipit în faţa catedrei de-un stâlp al şcolii Saint-Vendregesile era Claude Frollo înarmat cu călimările lui de corn, mestecându-şi pana, scriind de zor pe genunchiul său ros şi suflându-şi în degete, iarna. Primul auditor pe care messire Miles d’Islier, doctor în Decret, îl vedea cum soseşte în fiecare luni dimineaţă, gâfâind de alergătură, la deschiderea porţilor şcolii Chef-Saint-Denis, era Claude Flollo. De aceea, la şaisprezece ani, tânărul învăţăcel ar fi putut ţine piept, în teologie mistică, unui părinte al bisericii; în teologie canonică, unui părinte al sinoadelor; în teologie scolastică, unui doctor de la Sorbona.

Când depăşise teologia, Claude Frollo se pornise pe studierea Decretului. De la *Maître des Sentances*, ajunsese la *Capitulariile lui Carol cel Mare.* Şi, în setea lui de ştiinţă, înghiţise rând pe rând scrisoare papală după scrisoare papală, cele ale lui Theodore, episcop de Hispale, ale lui Boucharel, episcop de Worms, ale lui Yves, episcop de Chartres; apoi Decretul lui Gratien, care urmă la Capitulariile lui Carol cel Mare; apoi culegerea lui Grigore al IX-lea; apoi epistola *Super specula* a lui Honorius al III-lea. Îşi limpezi şi deveni bun cunoscător al vastei şi furtunoasei epoci a dreptului civil şi a dreptului canonic în luptă şi zămislire în haosul evului mediu, pe care episcopul Théodore o deschide în 618, iar papa Grigore o închide în 1227.

După ce îşi însuşi Decretul, se năpusti asupra medicinii şi a ştiinţelor liberale. Studie ştiinţa ierburilor, ştiinţa alifiilor. Deveni

[45] A da palme şi a rupe părul (lat.).

specialist în febre şi în vânătăi pricinuite de loviri, în răni şi în inflamaţii. Jacques d'Espars l-ar fi primit ca medic fizician. Richard Hellain, ca medic chirurg. Claude mai parcurse, de asemenea, toate treptele de licenţiat, de maestru şi de doctor în ştiinţe. Studie limbile – latina, greaca, ebraica, triplu sanctuar, pe-atunci destul de puţin frecventat. Avea o adevărată patimă de a dobândi şi a acumula cunoştinţe. La optsprezece ani absolvise cele patru facultăţi. Tânărului acestuia i se părea că viaţa n-are decât un scop: ştiinţa.

Cam pe vremea aceea se întâmplă ca vara neobişnuită din 1466 să ducă la izbucnirea marii epidemii de ciumă care a răpit peste patruzeci de mii de vieţi în vicomitatul Parisului şi, între alţii, după cum spune Jean de Troyes, „pe maestrul Arnoul, astrolog al regelui, carele era om de bine, înţelept şi plăcut". În Universitate se răspândi zvonul că strada Tirechappe fusese îndeosebi lovită de molimă. Acolo locuiau, în fieful lor, părinţii lui Claude. Tânărul student alergă foarte alarmat la casa părintească. Când pătrunse înăuntru, taică-său şi maică-sa muriseră din ajun. Frăţiorul pe care îl avea în faşă mai trăia încă şi plângea părăsit în leagăn. Numai el îi mai rămăsese lui Claude din întreaga familie. Tânărul luă copilul în braţe şi ieşi gânditor. Până atunci nu trăise decât în ştiinţă; acum începea să trăiască în viaţă.

Nenorocirea aceasta însemnă o criză în existenţa lui Claude. Orfan, fiu mai mare, cap de familie la nouăsprezece ani, el se simţi rechemat cu asprime de la visarea şcolii la realităţile lumii acesteia. Şi atunci, cuprins de milă, îndrăgi cu patimă şi devotament copilul, frăţiorul său; ciudat şi plăcut lucru o dragoste omenească, pentru el, care nu iubise până atunci decât cărţile.

Dragostea aceasta atinse o treaptă neobişnuită. Pentru un suflet atât de proaspăt ca al lui, ea era ca o primă iubire. Despărţit din copilărie de părinţi, pe care abia şi-i cunoscuse, închis şi zidit parcă între cărţile lui, avid în primul rând să studieze şi să înveţe, atent până atunci numai la inteligenţa care îi sporea prin ştiinţă, la imaginaţia care i se dezvolta prin lectură, bietul student nu avusese încă timp să-şi simtă locul inimii. Frăţiorul fără tată şi fără mamă, copilaşul care îi picase pe neaşteptate din cer în braţe făcu din el un om nou. Claude îşi dădu seama că mai exista pe lume şi altceva decât speculaţiile

de la Sorbona şi decât versurile lui Homer, că omul avea nevoie şi de dragoste, că viaţa fără duioşie şi fără iubire nu era decât un mecanism uscat, scârţâitor şi sfâşietor; atâta doar că-şi închipui, fiindcă se afla la vârsta când iluziile sunt înlocuite tot de iluzii, că dragostea dictată de sânge şi de familie e singura necesară şi că dragostea pentru un frăţior poate umple o întreagă viaţă.

Claude se aruncă deci în dragostea aceasta pentru frăţiorul său Jehan cu patima unei firi încă de pe atunci profundă, înflăcărată, concentrată. Biata fiinţă firavă, drăguţă, bălaie, trandafirie şi cu părul buclat, orfanul fără alt sprijin decât al unui orfan, îl mişca până în adâncul inimii; şi, ca un gânditor serios ce era, Claude începu să cugete asupra lui Jehan cu o nesfârşită milă. Îşi făcu griji şi-i purtă de grijă ca unui lucru foarte fragil şi foarte deosebit. Şi-i fu copilului mai mult decât un frate, îi deveni o mamă.

Micul Jehan îşi pierduse mama pe când mai sugea încă. Claude îl dădu la o doică. În afară de fieful Tirechappe, el mai moştenise de la taică-său fieful du Moulin, care ţinea de turnul pătrat din Gentilly. Fieful acesta era o moară aşezată pe-o colină, lângă castelul Wischestre (Bicêtre). Morăriţa de-acolo avea un prunc frumos la sân; moara nu era departe de Universitate. Claude i-l duse el însuşi morăriţei pe micuţul său Jehan.

De atunci simţind că are o povară pe umeri, Claude luă viaţa foarte în serios. Gândul la frăţiorul său îi deveni nu numai o recreare, ci şi scopul studiilor pe care le făcea. Hotărî să se consacre în întregime unui viitor, de care răspundea în faţa lui Dumnezeu, şi să n-aibă niciodată altă soţie, alt copil decât fericirea şi soarta fratelui său. Se lega deci mai mult decât oricând de vocaţia sa clericală, Meritul, ştiinţa, calitatea sa de vasal imediat al episcopului de Paris îi deschideau larg porţile bisericii. La douăzeci de ani, prin dispensa specială a Sfântului Scaun, Claude era preot şi, fiind cel mai tânăr dintre capelanii catedralei Notre-Dame, slujea la altarul căruia i se spune, din cauza liturghiei târzii citite în faţa lui, *altare pigrorum*[46].

Acolo, fiind adâncit mai mult ca oricând în scumpele lui cărţi, pe care nu le părăsea decât ca să dea fuga pentru o oră la fieful du Moulin, amestecul acesta de ştiinţă şi de austeritate, atât de rar la vârsta lui, îi aduseră repede respectul şi admiraţia mânăstirii. Din mânăstire, faima lui de savant trecuse în

[46] Altarul leneşilor: (lat.).

mulţime, unde se cam preschimbase, lucru des întâlnit pe atunci, în faimă de vrăjitor.

Şi astfel, în ziua de Quasimodo, pe când se reîntorcea de la slujba leneşilor, oficiată la altarul de lângă uşa dinspre navă a corului, la dreapta chipului Fecioarei, atenţia îi fusese atrasă de grupul bătrânelor care lătrau în jurul patului copiilor găsiţi.

Atunci se apropiase de mica şi nefericita fiinţă atât de urâtă şi de ameninţată. Mizeria, sluţenia, părăsirea, gândul la frăţiorul său, ideea care-i trecu deodată prin minte că, dacă el ar muri, s-ar putea prea bine ca iubitul şi micuţul lui Jehan să fie aruncat în mod jalnic pe scândura copiilor găsiţi, toate acestea îi năpădiră inima; şi, cuprins de o milă adâncă, el luase copilul.

Când îl scoase din sac, îl găsi, într-adevăr, tare slut. Bietul omuleţ avea un neg peste ochiul stâng, capul vârât între umeri, şira spinării încovoiată, coşul pieptului scos în afară, picioarele strâmbe; dar părea vioi; şi, cu toate că lui Claude îi fu imposibil să-şi dea seama ce limbă bâiguie copilul, ţipătul lui dovedea o oarecare forţă şi sănătate. Urâţenia copilului făcu să sporească şi mai mult mila lui Claude; şi el îşi jură să-l crească din dragoste pentru fratele său, astfel încât, orice păcate ar săvârşi în viitor micul Jehan, să aibă înainte milostenia aceasta făcută pentru el. Era un fel de plasament al milosteniilor lui Claude pe numele frăţiorului său; o sumă de false fapte bune, pe care ţinea să le agonisească din vreme pe numele lui, pentru cazul când micul ştrengar ar simţi într-o bună zi lipsa monedei acesteia, singura primită la vama raiului.

Claude îşi boteză copilul adoptiv Quasimodo, fie pentru că ţinu să sublinieze astfel ziua când îl găsise, fie pentru că vru să caracterizeze prin numele lui cât de neisprăvită şi de abia schiţată era sărmana şi micuţa făptură. Căci, într-adevăr, Quasimodo, chior, ghebos, cu picioarele strâmbe, nu era decât un *aproape ceva*.

III – Immanis pecoris custos, immanior ipse[47]

Fireşte, în 1482, Quasimodo se făcuse mare. De câţiva ani el devenise clopotar al catedralei Notre-Dame, graţie tatălui său adoptiv Claude Frollo, care devenise arhidiacon de Josas, graţie suzeranului său, messir Louis de Beaumont, care devenise

---

[47] Păstor al unei sălbatice turme, el însuşi şi mai sălbatic (lat.).

episcop în 1478, la moartea lui Guillaume Chartier, graţie ocrotitorului său Olivier le Daim, bărbier al regelui Ludovic al XI-lea prin graţia lui Dumnezeu.

Quasimodo era deci clopotar al catedralei Notre-Dame.

Cu timpul, se crease nu ştiu ce legătură intimă care îl lega de biserică. Izolat de lume pentru vecie prin dubla fatalitate a naşterii necunoscute şi a fizicului său diform, închis încă din copilărie în acest dublu cerc de netrecut, bietul nefericit se deprinsese să nu vadă nimic pe lume dincolo de sfintele ziduri care îl adăpostiseră la umbra lor. Pentru el Notre-Dame fusese, rând pe rând, pe măsură ce creştea şi se dezvolta, oul, cuibul, casa, patria, universul.

Şi e sigur că exista un fel de armonie misterioasă şi preexistentă între fiinţa aceasta şi clădirea aceasta. Când, încă mic de tot, se târa întortocheat şi parcă prin zvâcniri pe sub beznele bolţilor, Quasimodo, cu faţa lui omenească şi cu trupul lui animalic, părea reptila firească a dalelor umede şi întunecate pe care umbra capitelurilor romanice proiecta atâtea forme bizare.

Mai târziu, când se prinse, fără să-şi dea seama, de funia turlelor, când rămase agăţat de ea şi când puse clopotul în mişcare, acest lucru îi făcu lui Claude, taică-său adoptiv, impresia că copilului i se dezleagă limba şi că Quasimodo începe să vorbească.

Astfel, încetul cu încetul, dezvoltându-se mereu în spiritul catedralei, trăind şi dormind în ea, neieşind aproape niciodată de-acolo, simţindu-i în permanenţă influenţa misterioasă, Quasimodo ajunse să-i semene, să se încrusteze, ca să zic aşa, în ea, să facă parte integrantă din ea. Formele lui ieşite în afară se îmbucau, fie-ne iertată expresia, în unghiurile scobite ale clădirii; clopotarul părea nu numai că locuieşte în catedrală, dar că e şi conţinutul ei firesc. Aproape s-ar putea spune că îi luase forma, aşa cum melcul ia forma cochiliei. Catedrala îi era locuinţă, vizuină, înveliş. Între vechea biserică şi el exista o simpatie instinctivă atât de profundă, existau atâtea afinităţi magnetice, atâtea afinităţi materiale, încât el adera oarecum la ea, ca broasca ţestoasă la carapace. Catedrala zgrunţuroasă îi era carapace.

E inutil să-i atragem atenţia cititorului să nu ia într-un sens prea direct figurile de stil pe care suntem nevoiţi să le folosim

aici pentru a exprima această îmbinare ciudată, simetrică, imediată, aproape consubstanţială, dintre un om şi o clădire. De asemenea, e inutil să spunem cât de familiară îi devenise lui Quasimodo întreaga catedrală, după o convieţuire atât de îndelungată şi de intimă. Locuinţa aceasta îi era proprie. Nu exista în ea scobitură în care Quasimodo să nu fi pătruns, nu exista înălţime pe care el să n-o fi urcat. De câteva ori, cocoşatul se căţărase până sus, pe faţadă, ajutându-se numai de asperităţile sculpturilor. Turlele, pe a căror suprafaţă exterioară era văzut târându-se ca o şopârlă ce alunecă pe un zid vertical, cele două gemene uriaşe, atât de înalte, de ameninţătoare şi de înfricoşătoare nu-i produceau nici ameţeli, nici spaimă, nici leşin; văzându-le cât îi erau de supuse, cu câtă uşurinţă se căţăra pe ele, ai fi zis că le domesticise. Tot sărind, urcându-se pe ziduri şi zbenguindu-se printre hăurile uriaşei catedrale, Quasimodo devenise oarecum maimuţă şi capră de munte, aşa cum copiii din Calabria înoată înainte de-a umbla şi se joacă cu marea încă de pe când sunt abia de-o şchioapă.

De altfel, nu numai trupul părea că i se modelase după catedrală, ci şi sufletul. Ar fi greu de spus în ce stare se afla sufletul acesta, ce aspect căpătase, ce formă luase sub învelişul lui noduros, în viaţa lui sălbatică. Quasimodo era chior, ghebos şi şchiop din naştere. Cu mare caznă şi cu multă răbdare Claude Frollo izbutise să-l înveţe să vorbească. Dar o soartă nefericită părea că-l urmăreşte pe bietul copil găsit. La paisprezece ani, ajuns clopotar la Notre-Dame, o nouă nenorocire se abătu asupra lui; clopotele îi sparseră timpanul; Quasimodo rămase surd. Singura poartă pe care natura i-o lăsase larg deschisă spre lume i se închise brusc, pentru totdeauna.

Închizându-se, ea opri şi singura rază de bucurie şi de lumină care mai pătrundea încă în sufletul lui Quasimodo. Sufletul acesta se prăbuşi într-o beznă adâncă. Tristeţea nefericitului deveni de nelecuit şi totală ca şi diformitatea lui. Să mai adăugăm că surzenia îl făcu, într-o oarecare măsură, şi mut. Căci, ca să nu le dea motive de râs altora, din clipa când se văzu surd, el se hotărî să păstreze o tăcere pe care n-o rupea decât atunci când se afla singur. Şi îşi legă de bunăvoie limba, pe care Claude Frollo se căznise atâta să i-o dezlege. Din pricina aceasta se întâmplă că, atunci când nevoia îl silea să vorbească, limba îi era greoaie, stângace şi ca o poartă cu balamale ruginite.

Dacă am încerca acum să pătrundem în sufletul lui Quasimodo, străbătând scoarţa aceasta groasă şi tare, dacă am putea sonda adâncurile acestui organism prost alcătuit, dacă ne-ar fi dat să privim cu o făclie îndărătul acestor organe fără transparenţă, să explorăm interiorul întunecos al creaturii acesteia opace, să-i desluşim cutele obscure, înfundările absurde şi să aruncăm deodată o lumină puternică asupra sufletului înlănţuit în văgăuna aceasta, l-am găsi fără doar şi poate pe nefericit în vreo poziţie jalnică, chircită şi rahitică, asemenea deţinuţilor din temniţele Veneţiei, care îmbătrâneau încovoiaţi într-o cutie de piatră prea scundă şi prea scurtă.

E sigur că, într-un corp diform, spiritul se atrofiază. Quasimodo abia simţea mişcându-i-se orbeşte înăuntrul trupului un suflet făcut după chipul său. Impresiile obiectelor sufereau o deformare importantă înainte de a-i ajunge la gândire. Creierul lui era un mediu deosebit: ideile care îl străbăteau ieşeau din el complet răsucite. Reflexia provenită din refracţia aceasta era neapărat divergentă şi deviată.

De aici, mulţimea de iluzii optice, de aberaţii ale judecăţii, de rătăciri în care i se pierdea gândirea, când de nebun, când de idiot.

Prima urmare a acestei alcătuiri funeste era de a-i tulbura lui Quasimodo privirea pe care el o arunca asupra lucrurilor. Quasimodo nu primea de la ele aproape nicio percepţie imediată. Lumea exterioară i se părea mult mai departe decât nouă.

A doua urmare a nenorocirii e că îl făcea să fie rău.

Quasimodo era rău, într-adevăr, pentru că era sălbatic; şi era sălbatic pentru că era slut. În firea lui, ca şi în a noastră, exista o logică.

Forţa lui, dezvoltată într-un mod atât de neobişnuit, constituia o cauză în plus a răutăţii. *Malus puer robustus*[48], spune Hobbes.

Altminteri, ca să fim drepţi, răutatea poate că nu era înnăscută în el. De la primii paşi printre oameni, Quasimodo se simţise, apoi se văzuse, dispreţuit, înfierat, alungat. Pentru el, vorba omenească era totdeauna batjocură sau blestem. Crescând, găsise numai ură în jurul lui. Şi o luase. Dobândise răutatea înconjurătoare. Apucase arma cu care fusese rănit.

La urma urmei, nu-şi întorcea decât cu părere de rău faţa spre

[48] Copilul robust e un copil rău (lat.).

oameni. Catedrala îi era de ajuns. În ea se aflau chipuri de marmură, regi, sfinţi, episcopi, care cel puţin nu-i râdeau în nas şi n-aveau pentru el decât o privire liniştită şi binevoitoare. Celelalte statui, ale monştrilor şi ale demonilor, nu se uitau nici ele cu ură la Quasimodo. Îi semănau prea mult ca să-i poată urî. Ele îşi râdeau mai degrabă de ceilalţi oameni. Sfinţii îi erau prieteni şi-l binecuvântau; monştrii îi erau prieteni şi-l păzeau. De aceea avea cu ei convorbiri intime şi îndelungi, în care îşi revărsa amarul. De aceea petrecea uneori ceasuri întregi ghemuit în faţa vreunei statui, vorbind singur cu ea. Iar dacă cineva trecea atunci pe neaşteptate pe lângă el, Quasimodo fugea ca un amant surprins când face o serenadă.

Pentru el, catedrala nu-i înlocuia numai pe oameni, ci şi universul şi întreaga natură. Quasimodo nu visa alţi pomi decât vitraliile veşnic în floare, alt umbrar decât al frunzelor de piatră care înmugureau, pline de păsări, în mănunchiul capitelurilor saxone, alţi munţi decât turlele gigantice ale bisericii, alt ocean decât Parisul care vuia la picioarele lor.

Ceea ce iubea în primul rând în clădirea-mamă, ceea ce îi trezea sufletul şi-l făcea să-şi deschidă bietele aripi pe care le ţinea atât de jalnic strânse în văgăuna sa, ceea ce îl făcea câteodată fericit erau clopotele. El le iubea, le mângâia, le vorbea, le înţelegea. De la clopotele mici aflate în turla-săgeată de la mijlocul catedralei şi până la clopotul mare din portal, le îndrăgea pe toate. Clopotniţa din mijlocul catedralei şi cele două turle i se păreau trei colivii mari ale căror păsări, crescute de el, nu cântau decât pentru el. Şi erau totuşi aceleaşi clopote care îl surziseră; dar mamele îşi iubesc adeseori mai mult copiii de la care au avut mai multe de îndurat.

E drept că glasul lor era singurul pe care Quasimodo îl mai putea auzi încă. De aceea, clopotul cel mare era iubita lui[49]. Pe el îl prefera în familia aceasta de fete gălăgioase care-i zburdau în preajmă în zilele de sărbătoare. Clopotul cel mare se numea Marie. Şi stătea singur în turla dinspre miazăzi, alături de soră-sa Jacqueline, un clopot mai modest ca mărime, închis într-o colivie ceva mai mică, aflată lângă colivia Mariei. Jacqueline era numită astfel după numele nevestei lui Jean de Montagu[50], care l-a

---

[49] În limba franceză, *la cloche* (clopotul) este de genul feminin.

[50] *Jean de Montagu* (1349–1409) – subintendent al finanţelor în timpul lui Carol al VI-lea; a fost decapitat din ordinul lui Ioan fără Frică.

dăruit bisericii, ceea ce nu l-a împiedicat să se arate fără cap la Montfaucon. În turla a doua se aflau alte şase clopote şi, în sfârşit, cele şase mai mici locuiau în clopotniţa de la mijlocul catedralei, împreună cu clopotul de lemn care nu toca decât în Joia Mare, de după-masă şi până în dimineaţa din ajunul Paştilor. Quasimodo avea deci cincisprezece clopote în haremul său, dar favorita lui era Marie cea mare.

Nici nu se poate închipui cât era de fericit în zilele când trebuia să tragă clopotul mare. Din momentul când arhidiaconul îl îndemna spunându-i: „Du-te!”, el urca scara în spirală a clopotniţei mai repede decât ar fi putut cineva s-o coboare; intra gâfâind în camera aeriană a clopotului mare, îl privea o clipă cu pioşenie şi cu dragoste, apoi îi vorbea blând, îl mângâia cu palma, ca pe un cal bun care are de făcut un drum lung. Îl căina pentru osteneala pe care avea s-o îndure. După aceste prime alintări, le striga ajutoarelor aflate la etajul de jos al turlei să înceapă. Ajutoarele se atârnau de funii, scripeţii scârţâiau, şi uriaşa capsulă de metal se punea încet în mişcare. Quasimodo o urmărea cu privirea, fremătând. Prima ciocnire dintre limba clopotului şi peretele de bronz făcea să tremure schelăria pe care se afla cocoţat. Quasimodo vibra odată cu el. „Uau!” striga el, izbucnind într-un hohot de râs nebunesc. Între timp, mişcarea clopotului mare se accelera şi, pe măsură ce clopotul străbătea un unghi mai larg, ochiul lui Quasimodo se deschidea şi el din ce în ce mai fosforescent şi mai înflăcărat. În sfârşit, începea marele dangăt; întreaga turlă se cutremura; schelăriile, plumbul, pietrele construcţiei, tunau toate odată, de la stâlpii temeliei până la treflele care împodobeau partea de sus a catedralei. Atunci Quasimodo era în mare fierbere; umbla de colo-colo, tremura odată cu turla, din creştet până în tălpi. Clopotul, dezlănţuit şi furios, le arăta pe rând celor doi pereţi ai turlei imensa lui gură de bronz din care ţâşnea vuietul de vijelie ce se aude până la patru leghe. Quasimodo se aşeza în faţa acestei guri căscate, se lăsa şi se ridica după mişcările clopotului, aspira suflul doborâtor, privea rând pe rând când piaţa adâncă mişunând de lume la două sute de picioare sub el, când uriaşa limba de aramă care venea din secundă în secundă să-i urle în ureche. Era singura vorbă pe care o auzea, singurul sunet care tulbura pentru el tăcerea universală. Şi se simţea la largul lui, ca o pasăre în soare, Apoi, deodată, frenezia clopotului punea

stăpânire pe el; privirea îi devenea neobişnuită; aştepta clopotul mare, cum aşteaptă păianjenul musca, şi se arunca brusc asupra lui, fără să se mai gândească la nimic. Şi-atunci, suspendat în abis, aruncat în balansul formidabil al clopotului, apuca de toarte monstrul de bronz, îl strângea cu genunchii, îi dădea pinteni cu călcâiele şi dubla cu toată puterea de lovire şi cu toată greutatea corpului său furia dangătului. În acest timp, turla se clătina; Quasimodo striga şi scrâşnea din dinţi, claia de păr roşu i se zburlea, pieptul lui făcea un zgomot ca de foale, ochiul lui arunca flăcări, monstruosul clopot necheza istovit sub el, şi-atunci nu mai exista nici clopotul mare de la Notre-Dame, nici Quasimodo, totul era vis, vârtej, furtună, era ameţeala călare pe zgomot, era un duh încleştat pe-o crupă zburătoare, era un centaur ciudat, jumătate om, jumătate clopot, un soi de Astolfo[51], oribil, purtat de un uimitor cal înaripat, făurit din bronz viu.

Prezenţa fiinţei acesteia extraordinare făcea să circule nu ştiu ce suflu de viaţă în întreaga catedrală. Din el părea că iese, cel puţin după spusele mulţimii superstiţioase care exagera lucrurile, o emanaţie misterioasă care însufleţea toate pietrele Notre-Dame-ului şi făcea să palpite măruntaiele profunde ale bătrânei biserici. Era de ajuns ca lumea să-l ştie acolo, ca să fie încredinţată că şi vede trăind şi mişcându-se mulţimea de statui de prin galerii şi portaluri. Şi, într-adevăr, catedrala părea o fiinţă supusă şi ascultătoare sub mâna lui; ea aştepta să vrea el, ca să-şi înalţe puternica voce; biserica era bântuită şi plină de Quasimodo ca de un duh familiar. S-ar fi zis că el făcea să respire imensa clădire. Cocoşatul era, într-adevăr, pretutindeni, se multiplica în toate punctele catedralei. Uneori zăreai cu groază pe partea cea mai înaltă a vreuneia din turle un pitic ciudat care se căţăra, şerpuia, se târa în patru labe, cobora în afară deasupra golului, sărea din piatră în piatră şi se ducea să scotocească în pântecele vreunei gorgone sculptate: era Quasimodo, pornit să distrugă cuiburile de ciori. Alteori te ciocneai în vreun ungher întunecat al bisericii de-un fel de himeră vie, chircită şi posomorâtă: era Quasimodo, adâncit în gânduri. Câteodată se zăreau sub vreo clopotniţă un cap enorm şi un maldăr de membre dezordonate bălăbănindu-se cu furie la

[51] Erou al poemului eroi-comic *Orlando* furioso al scriitorului italian Ariosto (1474 – 1533). Astolfo este unul dintre cei mai îndrăzneţi aventurieri ai poemului.

capătul unei funii: era Quasimodo sunând vecernia sau slujba de dimineaţă. Adeseori, noaptea, vedeai rătăcind o formă hidoasă pe firava balustradă dantelată care încununează turlele şi formează marginea absidei: era tot cocoşatul de la Notre-Dame. Atunci, spuneau vecinele, întreaga biserică dobândea un aer fantastic, supranatural, oribil; ici-colo se deschideau ochi şi guri, se auzeau lătrând câinii, şerpii fantastici, iazmele de piatră care veghează zi şi noapte, cu gâtul întins şi cu botul căscat, în jurul monstruoasei catedrale; şi dacă era noaptea Crăciunului, când clopotul cel mare, care părea că horcăie, îi chema pe credincioşi la slujba de la miezul nopţii, faţada sumbră a bisericii avea un asemenea aer, încât ai fi zis că marele portal înghiţea mulţimea, iar fereastra în formă de roză o privea. Şi toate acestea se trăgeau de la Quasimodo. Egiptul l-ar fi socotit zeul acestui templu; evul mediu îl credea diavolul; el era sufletul ei.

Şi asta într-atâta, încât, pentru cei care ştiu că el a existat, catedrala Notre-Dame e astăzi pustie, neînsufleţită, moartă. Simţi că i-a dispărut ceva. Acest trup imens e gol; e un schelet; sufletul l-a părăsit; i se mai vede doar locul, şi atât. E ca o ţeastă care mai are încă găvanele ochilor, dar nu şi privirea.

IV – Câinele şi stăpânul său

Exista totuşi o fiinţă omenească pe care Quasimodo n-o cuprindea în răutatea şi în ura lui faţă de ceilalţi şi pe care o iubea tot atât, dacă nu chiar mai mult decât îşi iubea catedrala: fiinţa aceea era Claude Frollo.

Lucru simplu de înţeles. Claude Frollo îl luase, îl adoptase, îl hrănise, îl crescuse. De mic copil, Quasimodo se obişnuise să se adăpostească între genunchii lui Claude Frollo când câinii şi copiii lătrau după el. Claude Frollo îl învăţase să vorbească, să citească, să scrie. Claude Frollo, în sfârşit, îl făcuse clopotar. Iar a-l uni pe Quasimodo cu clopotul cel mare era totuna cu a i-o da lui Romeo pe Julieta.

De aceea recunoştinţa lui Quasimodo era profundă, pasionată, nemărginită; şi cu toate că faţa tatălui său adoptiv era adeseori întunecată şi severă, deşi vorba îi era de obicei scurtă, aspră, poruncitoare, recunoştinţa aceasta nu se dezminţise nici măcar o clipă. Arhidiaconul avea în Quasimodo sclavul cel mai supus, sluga cea mai docilă, câinele de pază cel mai atent. Când bietul

clopotar surzise, între el şi Claude Frollo se stabilise o limbă a semnelor, misterioasă şi înţeleasă numai de ei doi. În felul acesta, arhidiaconul era singura fiinţă umană cu care Quasimodo mai comunica. Pe cocoşat nu-l mai legau de lume decât două lucruri: Notre-Dame şi Claude Frollo.

Nimic nu se putea compara cu puterea arhidiaconului asupra clopotarului, cu ataşamentul clopotarului faţă de arhidiacon. Un semn al lui Claude, şi ideea că-i face plăcere i-ar fi fost de-ajuns lui Quasimodo ca să se arunce de la înălţimea turlelor catedralei. Forţa fizică, neobişnuit de dezvoltată la Quasimodo şi pusă orbeşte de el la dispoziţia altuia, era un lucru vrednic de luat în seamă. Fără îndoială că se aflau în joc şi dragostea filială, şi devotamentul faţă de stăpân, dar se mai afla, de asemenea, şi fascinaţia exercitată de o minte omenească asupra unei alte minţi. O biată fiinţă neajutorată şi stângace stătea cu fruntea plecată şi cu ochi rugători în faţa unei minţi înalte şi profunde, puternice şi superioare. În sfârşit, mai presus de toate, se afla recunoştinţa. Recunoştinţă împinsă până la o asemenea limită, încât n-am avea cu ce s-o comparăm. Virtutea aceasta nu e dintre cele ale căror pilde înalte se află printre oameni. Vom spune deci că bietul Quasimodo îl iubea pe arhidiacon aşa cum niciodată un câine, niciodată un cal, niciodată un elefant nu şi-a iubit stăpânul.

V – Urmare la Claude Frollo

în 1482, Quasimodo avea cam douăzeci de ani, iar Claude Frollo vreo treizeci şi şase; unul crescuse, celălalt îmbătrânise.

Claude Frollo nu mai era simplul student al colegiului Torchi, duiosul ocrotitor al unui copilaş, tânărul şi visătorul filozof care ştia multe şi ignora multe. Era un preot auster, grav, mohorât; un duhovnic; era domnul arhidiacon de Josas, al doilea ajutor al episcopului, având în grijă cele două decanate, din Montlhéry şi din Châteaufort, şi cei o sută şaptezeci şi patru de preoţi rurali. Era un personaj impunător şi posac în faţa căruia tremurau copiii din cor în stiharele şi hăinuţele lor, diaconii mărunţi ai catedralei, călugării din tagma Sfântului Augustin şi preoţii care citeau utreniile de la Notre-Dame, când el trecea agale pe sub înaltele ogive ale corului, măreţ, gânditor, cu braţele încrucişate şi cu capul plecat într-atâta, încât nu i se mai vedea din toată figura

decât fruntea largă şi pleşuvă.

Altminteri, dom Claude Frollo nu lăsase în părăsire nici ştiinţa şi nici creşterea fratelui său mai mic, cele două ocupaţii ale vieţii sale. Dar, cu vremea, în lucrurile acestea atât de plăcute se strecurase o oarecare amărăciune. Până la urmă, spune Paul Diacre, şi cea mai bună slănină se râncezeşte. Micul Jehan Frollo, poreclit *du Moulin* din pricina locului unde fusese alăptat, nu apucase pe drumul voit de Claude. Fratele mai mare l-ar fi dorit şcolar, pios, supus, învăţat şi cinstit. Iar frăţiorul, asemenea copăceilor care înşală aşteptările şi munca grădinarului şi se întorc îndărătnici spre partea de unde le vine aerul şi soarele, frăţiorul, deci, nu creştea, nu dădea roade şi nu întindea crengi frumoase şi bogate decât spre trândăvie, ignoranţă şi desfrâu. Jehan era un adevărat drac, foarte dezordonat, lucru care îl făcea pe dom Claude să-şi încrunte sprâncenele, dar foarte hazliu şi isteţ, ceea ce îl făcea pe fratele mai mare să zâmbească. Claude îl încredinţase aceluiaşi colegiu Torchi, unde îşi petrecuse şi el primii ani de învăţătură şi reculegere; şi era o durere pentru el faptul că sanctuarul acesta, pe care odinioară numele de Frollo îl cinstise, era acum scandalizat de el. De aceea îi ţinea uneori lui Jehan predici grozav de lungi şi de aspre, pe care frăţiorul le îndura cu mult curaj. La urma urmei, mica puşlama avea inimă bună, aşa cum vedem în toate comediile. Dar, după ce predica se termina, Jehan îşi relua netulburat drumul răzvrătirilor şi al grozăviilor sale. Uneori, potrivit preţioasei tradiţii păstrate cu grijă până în zilele noastre, cotonogea în semn de bun-venit un *ageamiu* (aşa li se spunea noilor veniţi la Universitate); alteori se afla în fruntea unei cete de studenţi, care se năpusteau în mod clasic asupra unei cârciumi, *quasi classico excitati*, apoi, îl snopeau pe cârciumar cu „ciomege ofensive” şi prădau cu voioşie cârciuma, spărgând până şi butiile cu vin din beci. Şi apoi urma reclamaţia în latină, pe care sub-monitorul de la Torchi i-o aducea în mod jalnic lui dom Claude, având pe margine dureroasa notaţie: *Rixa, prima causa vinum optimum potatum*[52]. În sfârşit, se spunea, lucru îngrozitor pentru un copil de şaisprezece ani, că nelegiuirile lui îl duceau adeseori până în strada Glatigny.

Din aceste pricini, Claude, mâhnit şi descurajat în sentimentele lui omeneşti, se aruncase cu şi mai mult avânt în

---

[52] Încăierare; cea dintâi pricină: prea mult vin băut (lat.).

braţele ştiinţei, surioara care, cel puţin, nu-ţi râde în nas şi-ţi plăteşte totdeauna, deşi în monedă uneori cam stearpă, pentru grija pe care i-o porţi. El deveni deci din ce în ce mai savant şi, în acelaşi timp, printr-o urmare firească, din ce în ce mai rigid ca preot, din ce în ce mai trist ca om. Există, pentru fiecare dintre noi anumite paralelisme între inteligenţa, moravurile şi caracterul nostru, care se dezvoltă necontenit şi nu se rup decât în momentele de mare tulburare ale vieţii.

Cum Claude Frollo străbătuse încă din tinereţe aproape întregul cerc al cunoştinţelor umane pozitive, exterioare şi îngăduite de lege, se văzu nevoit, dacă nu voia să se oprească *ubi defuit orbis*[53], să meargă mai departe şi să caute altă hrană pentru nesăţioasa activitate a inteligenţei sale. Străvechiul simbol al şarpelui care îşi muşcă coada i se potriveşte mai ales ştiinţei. Claude Frollo se pare că simţise asta pe propria lui piele. Mai multe persoane serioase afirmau că, după ce epuizase întregul *fas*[54] al ştiinţei omeneşti, cutezase să pătrundă în *nefas*. Se spunea că, după ce gustase unul după altul din toate merele arborelui cunoştinţei, dom Claude, împins de foame sau de silă, sfârşise prin a muşca din fructul oprit. Arhidiaconul participase, rând pe rând, după cum au văzut cititorii, la conferinţele teologilor de la Sorbona, la adunările studenţilor facultăţii de limbi vechi şi filozofie puşi sub oblăduirea Sfântului Ilarion, la disputele decretiştilor puşi sub oblăduirea Sfântului Martin, la congregaţiile medicilor de la aghiazmatarul catedralei Notre-Dame, *ad cupam Nostrae-Dominae;* toate mâncărurile îngăduite şi aprobate, pe care aceste patru mari bucătării, numite cele patru facultăţi, le puteau prepara şi servi unei minţi, el le înghiţise şi i se făcuse lehamite de ele mai înainte de a-şi fi potolit foamea; atunci săpase mai departe, mai adânc, sub toată această ştiinţă finită, materială, limitată; îşi riscase poate sufletul şi se aşezase în peşteră, la misterioasa masă a alchimiştilor, a astrologilor, a hermeticilor, masă în capul căreia se aflau în evul mediu Averroes, Guillaume de Paris şi Nicolas Flamel, şi care se prelungeşte în Orient, la luminile sfeşnicului cu şapte braţe, până la Solomon, Pitagora şi Zoroastru.

Aşa se bănuia cel puţin, pe drept sau pe nedrept.

---

[53] Unde se sfârşeşte lumea (lat.).

[54] *Fas, nefas* – ceea ce este îngăduit; ceea ce nu este îngăduit (de zei) (lat.).

Lucru sigur e că arhidiaconul vizita adesea cimitirul Sfinţilor Inocenţi, unde se aflau înmormântaţi tatăl şi mama sa, e drept, laolaltă cu celelalte victime ale ciumei din 1466; dar că părea mult mai puţin smerit în faţa crucii de la groapa lor decât în faţa figurilor ciudate care împodobeau din belşug mormântul lui Nicolas Flamel şi al lui Claude Pernelle, construit alături.

Lucru sigur e că fusese văzut adeseori străbătând strada Lombarzilor şi intrând pe furiş într-o căsuţă aflată la colţul dintre strada Scriitorilor şi strada Marivault. Acolo era casa pe care Nicolas Flamel o clădise şi unde murise pe la 1417; mereu pustie de-atunci, casa începea să se ruineze, căci hermeticii şi alchimiştii din toate ţările îi stricaseră pereţii numai zgâriindu-şi numele pe ei. Câţiva vecini afirmau chiar că-l văzuseră odată, printr-un ochi de pivniţă, pe arhidiaconul Claude, săpând, mutând din loc şi scormonind pământul din cele două beciuri ale căror ziduri de sprijin fuseseră mâzgălite cu nenumărate versuri şi hieroglife chiar de către Nicolas Flamel. Se bănuia că Flamel ascunsese piatra filozofală în aceste beciuri, şi alchimiştii, timp de două veacuri, de la Magistri până la părintele Pacifique, n-au încetat să frământe solul decât atunci când casa, atât de cumplit scotocită şi răsturnată, s-a prefăcut în pulbere sub tălpile lor.

Şi mai e sigur că arhidiaconul fusese cuprins de o patimă ciudată pentru portalul simbolic de la Notre-Dame, această pagină de grimoar scrisă în piatră de episcopul Guillaume de Paris, care fără doar şi poate că s-a ales cu afurisenia pentru faptul că a pus un frontispiciu atât de diavolesc la sfântul poem cântat de-a pururi de restul clădirii. Despre arhidiaconul Claude se mai spunea de asemenea că studiase cu de-amănuntul colosul Sfântului Cristof şi statuia cea lungă şi enigmatică, pe atunci aflată încă la intrarea catedralei şi pe care poporul, în glumele lui, o numea *Monsieur Legris*. Dar ceea ce toată lumea putuse să observe erau nesfârşitele ceasuri pe care dom Claude le petrecea adesea stând pe parapetul intrării, contemplând sculpturile portalului, examinând când fecioarele nebune cu lămpile lor răsturnate, când fecioarele cuminţi cu lămpile lor drepte; alteori, calculând unghiul privirii corbului care ţine de portalul din stânga şi priveşte în biserică un punct misterios, unde cu siguranţă că e ascunsă piatra filozofală, dacă ea nu se află cumva în beciul lui Nicolas Flamel. În treacăt fie zis, pentru biserica Notre-Dame însemna o soartă ciudată, la epoca aceea,

să fie iubită astfel, în două feluri diferite şi cu atâta evlavie, de două fiinţe atât de puţin asemănătoare, cum era dom Claude şi Quasimodo; să fie iubită de unul, care era un fel de jumătate-om, instinctiv şi sălbatic, pentru statura, pentru armoniile desprinse din măreţul ei ansamblu; să fie iubită de celălalt, om cu imaginaţie savantă şi pătimaşă, pentru semnificaţia, pentru mitul ei, pentru sensul cuprins în ea, pentru simbolul aflat sub sculpturile de pe faţada ei, ca literele primului text sub cele ale textului scris deasupra lor, într-un palimpsest; într-un cuvânt, pentru enigma pe care ea o propune veşnic minţii.

E sigur, în sfârşit, că arhidiaconul îşi aranjase, în una din cele două turle care privesc spre Grève, chiar lângă colivia cu clopote, o chilioară foarte tainică unde nimeni nu pătrundea fără voia lui, nici chiar episcopul, după cât se spunea. Chilia aceasta fusese clădită pe vremuri chiar lângă vârful turlei, printre cuiburile de ciori, de episcopul Hugo de Besancon, care, la vremea lui, săvârşise acolo fapte necurate. Ce cuprindea chilia, nu ştia nimeni; dar noaptea, din prundişurile de pe Terrain, fusese văzută la fereastra cea mică din spatele turlei, apărând, dispărând şi reapărând la intervale scurte şi egale, o pâlpâire roşie, intermitentă, ciudată, care părea că urmăreşte suflul gâfâitor al unor foale şi că vine mai degrabă de la o flacără decât de la o lumină. În întuneric, la înălţimea aceea, pâlpâirea făcea o impresie neobişnuită, şi cumetrele spuneau: „Iată-l pe arhidiacon suflând, iată iadul pâlpâind colo sus”.

La urma urmei, în toate acestea nu existau dovezi de vrăjitorie prea serioase; dar atâta fum cât să bănuieşti că există şi foc tot era; şi arhidiaconul avea o faimă destul de proastă. Trebuie spus totuşi că ştiinţele Egiptului, că necromanţia, magia, chiar cea mai albă şi mai nevinovată, nu-şi aflau duşman mai înverşunat, denunţător mai fără milă decât el faţă de domnii din tribunalul catedralei. Fie că era vorba de oroare sinceră, fie că era un simplu joc al hoţului care strigă: *„Hoţii!”*, arhidiaconul tot era privit de savantele capete ale soborului ca un suflet intrat în anticamera infernului, pierdut în văgăunile cabalei, bâjbâind în beznele ştiinţelor oculte. Şi nici mulţimea nu se înşela; în faţa oricărui om cu niţică agerime de minte, Quasimodo trecea drept diavolul, Claude Frollo drept vrăjitorul. Era vădit că clopotarul trebuia să-l slujească pe arhidiacon un anumit timp, după care avea să-i ia sufletul drept plată. De aceea, cu toată viaţa nespus

de austeră pe care o ducea, arhidiaconul nu era privit cu ochi buni de sufletele cuvioase; şi nu exista nas de credincios, oricât de nepriceput ar fi fost el, care să nu-l adulmece ca vrăjitor.

Şi dacă vârsta săpase hăuri adânci în ştiinţa sa, ea i le săpase şi în suflet. Cel puţin aşa erai îndreptăţit să crezi cercetându-i chipul, pe care sufletul nu se vedea licărind decât ca printr-un nor întunecat. De ce avea oare arhidiaconul fruntea înaltă şi pleşuvă, de ce-şi ţinea capul mereu plecat, de ce pieptul i se umfla mereu de suspine? Ce gând tainic îi punea pe buze un zâmbet plin de amărăciune în aceeaşi clipă când sprâncenele încruntate i se apropiau ca doi tauri gata de luptă? De ce puţinul păr pe care îl mai avea îi şi încărunţise? Ce foc lăuntric îi izbucnea uneori în privire, în aşa fel încât ochii lui păreau două găuri scobite în peretele unui cuptor?

Aceste semne ale unei puternice frământări morale atinseseră un înalt grad de intensitate mai ales în perioada când se petreceau cele povestite aici. Nu o dată vreun copil din cor fugise înspăimântat, văzându-l singur în biserică, într-atât de ciudată şi de aprinsă era privirea arhidiaconului. Nu o dată, în altar, la ora liturghiei, vecinul său îl auzise amestecând în plain-chantul *ad omnen tonum* nişte paranteze ininteligibile. Nu o dată spălătoreasa din Terrain, tocmită să „le spele preoţilor”, observase cu spaimă urme de unghii şi de degete crispate pe stiharul alb al domnului arhidiacon de Josas.

De altfel, arhidiaconul devenea tot mai sever şi niciodată nu fusese mai vrednic de-a fi dat ca pildă. Atât pentru situaţia sa cât şi datorită caracterului, el se ţinuse totdeauna departe de femei; acum părea că le urăşte mai mult ca oricând. Foşnetul unei fuste de mătase era de ajuns ca să-l facă să-şi lase gluga pe ochi. În privinţa aceasta era atât de auster şi de retras, încât atunci când doamna de Beaujeu, fiică a regelui, veni în luna decembrie 1481 să viziteze mânăstirea de la Notre-Dame, el se împotrivi cu toată gravitatea să i se dea drumul, amintindu-i episcopului statutul Cărţii Negre, datat din ajunul Sfântului Bartolomeu 1334, care interzice intrarea oricărei femei în mânăstire, „fie ea bătrână sau tânără, stăpână sau slugă”. La care, episcopul fusese nevoit să-i citeze porunca legatului papal Odo, care le excepta pe unele doamne de neam mare, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo vitari non possunt*[55]. Dar arhidiaconul tot protestă,

---

[55] Unele femei de neam mare, care nu pot fi oprite fără scandal

obiectând că porunca legatului, care data din 1207, era anterioară cu o sută douăzeci şi şapte de ani Cărţii Negre şi, prin urmare, abrogată de fapt prin aceasta. Şi refuzase să apară în faţa prinţesei.

Se remarca printre altele faptul că oroarea lui faţă de egipţiene şi ţigănci părea să sporească de câtva timp. El ceruse episcopului un edict care interzicea cu străşnicie ţigăncilor să vină să danseze şi să cânte din tamburină în piaţa din faţa catedralei, şi scotocea tot de pe atunci arhivele mucegăite ale tribunalului bisericesc, ca să adune cazuri de vrăjitorii şi de vrăjitoare osândiţi la ardere şi la ştreang pentru vrăji săvârşite cu ţapi, scroafe sau capre.

VI – Nepopularitate

După cum am spus, arhidiaconul şi clopotarul nu prea erau iubiţi de gloata mare şi măruntă din vecinătatea catedralei. Când Claude şi Quasimodo ieşeau împreună, ceea ce se întâmpla adesea, şi când erau văzuţi traversând amândoi, sluga în urma stăpânului, uliţele reci, înguste şi întunecoase înghesuite în jurul catedralei Notre-Dame, cuvinte de ocară, bolboroselile ironice sau glumele batjocoritoare îi hărţuiau în trecere, dacă nu cumva, lucru rar întâmplat, Claude Frollo nu mergea cu capul sus, arătându-şi fruntea severă şi aproape augustă şi făcându-i să încremenească pe glumeţii care cutezau să râdă de ei.

Cei doi erau în cartierul lor ca „poeţii” despre care vorbeşte Regnier:

Şi tot felul de oameni se ţin după poeţi,
Ca după buhă glasuri de vrăbii şi sticleţi.

Ici, un puştan şiret îşi risca pielea şi oasele ca să aibă plăcerea nespusă de-a înfige un ac în cocoaşa lui Quasimodo. Colo, o fată frumoasă, îndrăzneaţă şi mai neobrăzată decât s-ar fi cuvenit se atingea de sutana neagră a preotului şi-i cânta sub nas cântecul de batjocură: *„Cuib, cuib, diavolul e prins”*. Uneori, câte un pâlc colţos de babe, înşiruite şi ghemuite în umbră pe treptele vreunei intrări, bombăneau zgomotos la trecerea arhidiaconului şi a clopotarului şi le aruncau în batjocură binevoitorul salut: „Hm! Uite unu care are sufletul aidoma cu trupul celuilalt!” Sau

---

(lat.).

vreo ceată de studenţi şi de ştrengari care jucau şotron se ridicau grămadă şi-i salutau clasic cu câteva huiduieli latineşti: *Eia! Eia! Clauclius cum claudo*[56]*!*

Dar cel mai adesea, ocara trecea neluată în seamă şi de preot, şi de clopotar. Ca să poată auzi toate aceste drăgălaşe lucruri, Quasimodo era prea surd, iar Claude prea adâncit în gânduri.

---

[56] Claudius cu şchiopul (joc de cuvinte: în latineşte *claudus* înseamnă şchiop).

CARTEA A CINCEA

I – Abbas beati Martini

Faima lui dom Claude se întinsese până departe. Ei îi datoră arhidiaconul, cam pe vremea când refuzase s-o vadă pe doamna de Beaujeu, o vizită pe care n-avea s-o uite mult timp.

Era într-o seară. Dom Claude tocmai se retrăsese după slujbă în chilia lui canonicală din mânăstirea Notre-Dame. Chilia, în afara unor vase de sticlă aruncate într-un colţ şi pline de-o pulbere destul de îndoielnică semănând foarte mult a pulbere explozivă, n-avea nimic ciudat şi nici misterios. Se mai aflau ici-colo câteva inscripţii pe pereţi, dar ele nu erau decât sentinţe ştiinţifice sau religioase, extrase din autori consacraţi. Arhidiaconul tocmai se aşezase la lumina unui sfeşnic de aramă cu trei braţe, în faţa unui imens dulap plin cu manuscrise. Îşi rezemase cotul de cartea larg deschisă a lui Honorius d'Autun: *De praedestinatione et libero arbitrio*[57] şi răsfoia, adâncit în gânduri, un in-folio tipărit pe care şi-l adusese atunci, singurul produs al tiparniţei aflat în chilia sa. În mijlocul gândurilor îl trezi o bătaie în uşă.

— Cine e acolo? întrebă savantul, cu tonul plăcut al unui câine hămesit care e stingherit de la osul lui.

Un glas de afară îi răspunse:

— Prietenul dumneavoastră, Jacques Coictier.

Arhidiaconul se duse să deschidă.

Era într-adevăr medicul regelui; un personaj de vreo cincizeci de ani a cărui înfăţişare aspră nu era corijată decât de-o privire vicleană. Medicul mai era însoţit de un bărbat. Amândoi purtau robe lungi de culoarea ardeziei, îmblănite cu jder, prinse la brâu şi închise de sus până jos, şi bonete din aceeaşi pânză, de aceeaşi culoare. Degetele, vârâte în mâneci, nu li se zăreau, poalele robelor le ascundeau picioarele, iar ochii le dispăreau

[57] Despre predestinare şi liberul arbitru (lat).

sub bonete.

— Domnul să aibă în pază, messires! spuse arhidiaconul, dându-le drumul în chilie. Nu mă aşteptam la o vizită care să-mi facă atâta cinste, la o asemenea oră.

Şi tot vorbindu-le în felul acesta curtenitor, îşi plimba de la medic la însoţitorul său, privirea neliniştită şi cercetătoare.

— Niciodată nu e prea târziu ca să vizitezi un savant de seama lui dom Claude Frollo de Tirechappe, răspunse doctorul Coictier, pe care accentul de băştinaş din Franche-Comté îl făcea să târâie toate frazele cu măreţia unei rochii cu coadă.

Apoi între medic şi arhidiacon începu unul din prologurile acelea pline de urări care precedau pe-atunci, după obicei, orice convorbire între savanţi şi care nu-i împiedicau deloc să se urască din toată inima. De altfel, aşa e şi azi, oricare gură de savant pornită să măgulească un alt savant fiind un vas cu fiere îndulcită.

Complimentele lui Claude Frollo către Jacques Coictier se refereau mai ales la numeroasele foloase lumeşti pe care vrednicul medic ştiuse să le extragă, în decursul carierei sale atât de invidiate, din fiecare boală a regelui, operaţie a unei alchimii mai bună şi mai sigură decât căutarea pietrei filozofale.

— Credeţi-mă, domnule doctor Coictier, că m-am bucurat tare mult, aflând despre numirea ca episcop a nepotului dumneavoastră, cucernicul meu senior Pierre Versé. Nu e oare episcop da Amiens?

— Ba da, domnule arhidiacon. Domnul s-a milostivit, în marea sa bunătate.

— Ştiţi că arătaţi minunat în ziua de Crăciun, în fruntea celor de la Camera de Conturi, domnule preşedinte.

— Vicepreşedinte, dom Claude. Vai! Numai atât.

— Ce se mai aude cu superba dumneavoastră casă de pe strada Saint-André-des-Arts? E un adevărat Luvru. Îmi place grozav zarzărul sculptat pe poartă, cu jocul de cuvinte plin de duh: *à l'abri-cotier*[58].

— Vai, maestre Claude, toată clădirea mă costă bani grei! Pe măsură ce ea se înalţă, eu mă ruinez.

— Cum?! N-aveţi veniturile de la Temniţă, de la *bailliage*-ul[59]

---

[58] Joc de cuvinte intraductibil: *abricotier* (zarzăr, fr.) – *à l'abri-cotier* s-ar traduce „La adăpostul de pe coastă."

[59] Jurisdicţia unui *bailli*.

Palatului şi renta tuturor caselor, măcelăriilor, dughenelor şi magherniţelor din cartierul la Clôture? Asta-i o vacă bună da muls.

— Moşia mea de la Poissy nu mi-a adus nimic anul acesta.

— Dar vămuirile de la Triel, Saint-James şi Saint-Germain-en-Laye tot aduc…

— O sută douăzeci de livre, nici măcar pariziene.

— Aveţi slujba de consilier al regelui. Asta e fixă.

— Da, confrate Claude, dar afurisita seniorie de Poligny, despre care se vorbeşte atâta, nu-mi aduce nici măcar şaizeci de scuzi de aur, una peste alta.

În complimentele pe care dom Claude i le adresa lui Jacques Coictier se simţea tonul acela sardonic, acru şi uşor ironic, zâmbetul trist şi crud al unui om superior şi nefericit care se joacă o clipă, din distracţie, cu îndestulata prosperitate a unui om de rând. Celălalt nu-şi dădea seama de asta.

— Pe sufletul meu, spuse, în sfârşit, dom Claude, strângându-i mâna, îmi face plăcere să vă văd atât de sănătos.

— Mulţumesc, maestre Claude.

— Şi, fiindcă veni vorba, ce mai face regescul dumneavoastră pacient?

— Nu-şi plăteşte îndeajuns medicul, răspunse Jacques Coictier, aruncând o privire spre însoţitorul său.

— Aşa socoţi, cumetre Coictier? întrebă acesta.

Întrebarea, rostită pe un ton de mirare şi de reproş, îndreptă din nou asupra necunoscutului atenţia arhidiaconului, care, cinstit vorbind, nu-l uitase cu totul nicio clipă de când necunoscutul îi trecuse pragul chiliei. Ba chiar fuseseră necesare nenumăratele motive pe care le avea de a-l menaja pe doctorul Jacques Coictier, atotputernicul medic al regelui Ludovic al XI-lea, ca să-l primească astfel însoţit. De aceea chipul lui n-avea nimic prietenos când Jacques Coictier îi spuse:

— Ştiţi, dom Claude, vă aduc un confrate care a ţinut să vă vadă pentru faima dumneavoastră.

— Domnul e tot medic? întrebă arhidiaconul, aţintindu-şi privirea pătrunzătoare asupra însoţitorului lui Coictier.

Dar sub sprâncenele necunoscutului întâlni o privire la fel de străpungătoare şi de bănuitoare ca şi a lui.

Necunoscutul, pe cât îngăduia să vezi la slaba lumină a sfeşnicului, era un bătrân de vreo şaizeci de ani, de statură

mijlocie, care părea destul de bolnav şi de dărâmat. Profilul lui, deşi cu o linie foarte obişnuită, avea în el ceva puternic şi sever; lumina ochiului îi licărea în orbitele foarte adâncite, ca un foc în fundul unei peşteri; iar sub boneta pleoştită care îi cădea pe nas, se simţeau rotunjindu-se formele unei frunţi de geniu.

Necunoscutul se hotărî să răspundă el însuşi la întrebarea arhidiaconului.

— Cucernice maestre, spuse el cu o voce gravă, faima dumneavoastră a ajuns până la mine şi-am vrut să vă cer o consultaţie. Nu sunt decât un biet gentilom de provincie, care se descalţă înainte da a intra la savanţi. Trebuie să-mi ştiţi numele. Mă cheamă jupân Tourangeau.

„Ciudat nume pentru un gentilom!” gândi arhidiaconul.

Totuşi se simţea în faţa unui om puternic şi serios. Instinctul inteligenţei lui superioare îl făcea să bănuiască o inteligenţă la fel de superioară sub boneta îmblănită a lui jupân Tourangeau; şi, cercetându-i figura gravă, strâmbătura ironică pe care prezenţa lui Jacques Coictier o stârnise pe faţa mohorâtă a arhidiaconului se stinse încetul cu încetul, ca amurgul la un capăt al nopţii. Dom Claude se aşeză iar, întunecat şi tăcut, în jilţul său mare; cotul lui îşi reluă locul obişnuit pe masă, fruntea i se rezemă, ca de obicei, în palmă. După câteva momente de gândire, el le făcu semn celor doi vizitatori să ia loc şi i se adresă lui jupân Tourangeau.

— Veniţi pentru o consultare, jupâne? Şi în ce ramură a ştiinţelor?

— Preacucernice, răspunse jupân Tourangeau, eu sunt bolnav, foarte bolnav. Despre dumneavoastră se spune că sunteţi un mare Esculap, şi-am venit să vă cer un sfat medical.

— Medical! zise arhidiaconul, clătinând din cap. Apoi păru că se reculege o clipă şi continuă: Jupâne Tourangeau, fiindcă aşa vă numiţi, întoarceţi capul. Îmi veţi găsi răspunsul, gata scris pe perete.

Jupân Tourangeau se supuse şi citi deasupra capului său inscripţia aceasta gravată pe zid: *Medicina e fiica închipuirii. Jamblique*.

Doctorul Jacques Coictier ascultase vorbele însoţitorului său, cu o ciudă pe care răspunsul lui dom Claude o sporise încă pe atâta. El se plecă la urechea lui jupân Tourangeau şi-i şopti destul de încet ca să nu poată fi auzit de arhidiacon:

— V-am spus dinainte că e nebun. Dumneavoastră aţi vrut să-l vedeţi!

— Nebunul s-ar putea prea bine să aibă dreptate, doctore Jacques! răspunse jupân Tourangeau cu acelaşi ton şi cu un zâmbet amar.

— Cum doriţi! zise Coictier, sec. Apoi, adresându-se arhidiaconului: Vă cam grăbiţi, dom Claude, şi vă împiedicaţi de Hipocrate cât se împiedică o maimuţă de-o alună. Medicina, o închipuire! Cred că spiţerii şi maeştrii medici v-ar ucide cu pietre dacă s-ar afla aici. Negaţi deci influenţa filtrelor asupra sângelui, a alifiilor asupra cărnii! Negaţi farmacia eternă a florilor şi a metalelor numită lume şi făcută dinadins pentru veşnicul bolnav numit om!

— Nu neg nici farmacia şi nici bolnavul, spune dom Claude, rece. Eu îl neg pe medic.

— Deci, continuă Coictier, aprins, nu-i adevărat că guta ar fi o pecingine lăuntrică, nu-i adevărat că o rană pricinuită de focul unei arme se lecuieşte prin aplicarea unui şoarece fript, nu-i adevărat că un sânge tânăr, introdus cum trebuie, redă tinereţea venelor îmbătrânite, nu-i adevărat că doi şi cu doi fac patru şi că *emprostathonos* urmează după *opistathonos*!

Arhidiaconul răspunse fără să se tulbure:

— Sunt anumite lucruri despre care eu gândesc într-un anumit fel.

Coictier se roşi de mânie.

— Hai, hai, dragă Coictier. Să nu ne supărăm, spuse jupân Tourangeau. Domnul arhidiacon e prietenul nostru.

Coictier se domoli, bombănind cu jumătate glas:

— La urma urmei, e un nebun!

— Pe legea mea, maestre Claude, continuă jupân Tourangeau după o clipă de tăcere; tare mă mai încurcaţi. Venisem să vă cer două consultaţii, una privind sănătatea, alta privind steaua mea.

— Domnule, spuse arhidiaconul. Dacă ăsta v-a fost gândul, aţi fi făcut mai bine să nu vă osteniţi urcând treptele scării mele. Nu cred în medicină. Nu cred în astrologie.

— Aşa! făcu jupân Tourangeau, mirat.

Coictier râdea cu un râs silit.

— Vedeţi bine că e nebun, îi şopti el lui jupân Tourangeau. Nu crede în astrologie!

— Cum aş putea oare să-mi închipui, continuă dom Claude, că

fiecare rază de stea e un fir legat de capul unui om!

— Atunci în ce credeţi? exclamă jupân Tourangeau.

Arhidiaconul şovăi o clipă, apoi lăsă să-i scape un zâmbet posomorât care părea că-i dezminte răspunsul.

— *Credo in Deum*[60].

— *Dominum nostrum*[61], adăugă jupân Tourangeau, făcându-şi semnul crucii.

— *Amen!* rosti Coictier.

— Cucernice maestre, reîncepu jupânul, mi se bucură inima, văzându-vă atât de credincios. Dar, mare savant cum sunteţi, aţi ajuns oare să nu mai credeţi în ştiinţă?

— Nu, spuse arhidiaconul, apucându-l de braţ pe jupân Tourangeau, şi un fulger de entuziasm i se aprinse în pupilele stinse, nu, nu neg ştiinţa. Nu m-am târât îndeajuns pe pântece, înfigându-mi unghiile în pământ prin nenumăratele încăperi ale peşterii, fără să zăresc, departe, în faţa mea, la capătul întunecatei galerii, o lumină, o flacără, ceva, fără îndoială răsfrângerea orbitorului laborator central în care cei răbdători şi înţelepţii l-au văzut pe Dumnezeu.

— Atunci, îl întrerupse jupân Tourangeau, ce lucru socotiţi drept sigur şi adevărat?

— Alchimia.

Coictier strigă:

— Nu zău, dom Claude, alchimia îşi are raţiunea ei, fără doar şi poate, dar de ce să huleşti medicina şi astrologia?

— Ştiinţa voastră despre om e un neant! Ştiinţa voastră despre cer e un neant!

— Asta înseamnă că iei în derâdere Epidarul şi Caldeea, răspunse medicul, rânjind.

— Ascultaţi, messire Jacques. Vorbesc cinstit. Eu nu sunt medicul regelui, şi maiestatea sa nu mi-a dat grădina Dedalus ca să observ din ea constelaţiile. Nu vă supăraţi şi ascultaţi-mă. Ce adevăr aţi scos, nu spun din medicină, care e lucru prea nebunesc, ci din astrologie? Spuneţi-mi, care sunt virtuţile bustrofedonului vertical şi ce-au adus numărul *ziruph* şi numărul *zephirod*?

— Negaţi cumva forţa simpatică a *claviculei* şi faptul că ştiinţa cabalistică derivă din ea? întrebă Coictier.

---

[60] Cred în Dumnezeu (lat.).

[61] Stăpânul nostru (lat.).

— Eroare, messire Jacques! Niciuna din formulele dumneavoastră nu duce la realitate. Pe câtă vreme alchimia îşi are descoperirile ei. O să contestaţi oare rezultate ca acestea? Gheaţa închisă sub pământ timp de o mie de ani se transformă în cristal de sticlă. Plumbul e strămoşul tuturor metalelor. (Căci aurul nu e un metal, aurul e lumina.) Plumbului nu-i trebuie decât patru epoci a câte două sute de ani fiecare pentru a trece succesiv de la starea de plumb la starea de arsenic roşu, de la arsenic roşu la cositor, de la cositor la argint. Acestea sunt sau nu fapte? Dar a crede în claviculă, în linia plină şi în stele e la fel de ridicol cu a crede, ca locuitorii din Marele Cathay[62] că grangurul se preschimbă în cârtiţă şi grăunţele de grâu în peşti din genul ciprin!

— Am studiat hermetica, strigă Coictier, şi afirm că…

Aprigul arhidiacon nu-l lasă să termine.

— Iar eu am studiat medicina, astrologia şi hermetica. Numai aici e adevărul. (Şi vorbind astfel, luă de pe dulap o fiolă plină cu pulberea despre care am pomenit mai sus.) Numai aici e lumina! Hipocrate e o iluzie. Urania e o iluzie. Hermes e un gând. Aurul e soarele, a face aur înseamnă a fi Dumnezeu! Iată ştiinţa unică. Vă spun că am cercetat medicina şi astrologia! Ele nu înseamnă nimic, nimic! Corpul omenesc – beznă! Astrele – beznă!

Şi recăzu pe jilţul său într-o atitudine plină de vigoare şi inspirată. Jupân Tourangeau îl privea tăcut. Coictier se sili să rânjească, ridicând imperceptibil din umeri, şi repetă încet:

— Un nebun!

— Şi aţi atins scopul mirific? întrebă deodată jupân Tourangeau. Aţi făcut aur?

— Dacă aş fi făcut, răspunse arhidiaconul, rostind rar cuvintele, ca un om care cugetă, regele Franţei s-ar numi Claude şi nu Ludovic.

Jupânul îşi încruntă sprâncenele.

— Ce-am spus? întrebă dom Claude, cu un zâmbet dispreţuitor. La ce mi-ar folosi tronul Franţei, când aş putea să reclădesc imperiul Orientului?

— Aşa, da! încuviinţă jupânul.

— Oh! Bietul nebun! şopti Coictier.

Părând că nu răspunde decât propriilor sale gânduri, arhidiaconul continuă:

---

[62] Aşa era denumită China în evul mediu.

— Dar nu, eu mă târâi încă; îmi zdrelesc faţa şi genunchii de pietricelele căii subterane. Zăresc, nu privesc în voie! Silabisesc, nu citesc.

— Şi când o să ştiţi să citiţi, o să faceţi aur? întrebă jupânul.

— Cine se îndoieşte de asta? zise arhidiaconul.

— În acest caz, Sfânta Fecioară ştie că am mare nevoie de bani. Şi că aş vrea tare mult să învăţ să citesc în cărţile dumitale. Spuneţi-mi, cucernice maestre, ştiinţa dumneavoastră e oare potrivnică sau neplăcută Sfintei Fecioare?

La întrebarea aceasta a jupânului Tourangeau, dom Claude se mulţumi să răspundă cu un calm plin de superioritate:

— Al cui arhidiacon sunt eu?

— E adevărat, maestre. Ei bine, n-aţi vrea să mă iniţiaţi? Ajutaţi-mă să silabisesc împreună cu dumneavoastră.

Claude luă atitudinea maiestuoasă şi pontificală a unui Samuel.

— Bătrâne, trebuiesc ani îndelungaţi, pe care nu-i mai ai, ca să faci călătoria aceasta printre lucrurile tainice. Capul dumitale a încărunţit de tot! Din peşteră nu se iese decât cu părul albit, dar nu se intră în ea decât cu părul negru. Ştiinţa se pricepe prea bine şi singură să sape, să veştejească şi să usuce feţele omeneşti; ea n-are nevoie ca bătrâneţea să-i aducă feţe gata zbârcite. Dacă totuşi te stăpâneşte dorinţa de a începe învăţătura la vârsta dumitale şi de a descifra temutul alfabet al înţelepţilor, bine, vino la mine, am să încerc. N-am să-ţi spun dumitale, un biet bătrân, să te duci să vizitezi camerele mortuare ale piramidelor despre care vorbeşte anticul Herodot, nici turnul de cărămizi al Babilonului, nici uriaşul altar de marmură albă al templului din Eklinga. Ca şi dumneata, nici eu n-am văzut zidurile caldeene clădite după forma sacră a lui Sikra, nici templul lui Solomon, care e nimicit, nici porţile de piatră ale mormântului regilor lui Israel, care sunt sfărâmate. Ne vom mulţumi cu fragmente din cartea lui Hermes, pe care o avem aici. Am să-ţi explic statuia Sfântului Cristof, simbolul Semănătorului şi al celor doi îngeri aflaţi la intrarea Sfintei Capele, dintre care unul îşi ţine o mână într-un vas, iar celălalt într-un nor…

Aici, Jacques Coictier, pe care aprigele replici ale arhidiaconului îl doborâseră, sări din nou şi-l întrerupse cu tonul triumfător al unui savant care îl corijează pe un altul:

— *Erras, amice Claudi*[63]. Simbolul nu e numărul. Îl iei pe Orfeu drept Hermes.

— Dumneata greşeşti, răspunse grav arhidiaconul. Dedal e temelia, Orfeu e zidul, Hermes e clădirea. El e totul. Dumneavoastră puteţi veni când doriţi, continuă el, întorcându-se spre Tourangeau. Vă voi arăta firişoarele de aur rămase pe fundul creuzetului lui Nicolas Flamel şi le veţi compara cu aurul lui Guillaume de Paris. Am să vă învăţ virtuţile tainice ale cuvântului grec *peristera*. Dar, mai întâi de toate, am să vă ajut să citiţi, una după alta, literele de marmură ale alfabetului, paginile de granit ale cărţii. Vom merge de la portalul episcopului Guillaume şi al lui Saint-Jean-le-Rond până la Sfânta Capelă, apoi la casa lui Nicolas Flamel, pe strada Marivault, la mormântul lui, aflat în cimitirul Sfinţilor Inocenţi, la cele două spitale ale lui de pe strada Montmorency. Am să vă ajut să citiţi hieroglifele cu care sunt acoperite cele patru lanţuri groase de fier de la intrarea spitalului Saint-Gervais şi a străzii Fierarilor. Şi vom mai silabisi împreună faţadele de la Saint-Côme, Sainte-Geneviève-des-Ardents, Saint-Martin şi Saint-Jacques-de-la-Boucherie…

Trecuse mult de când Tourangeau, oricât de inteligentă îi era privirea, părea că nu-l mai înţelege pe dom Claude. De aceea îl întrerupse.

— Pe legea mea, despre ce cărţi vorbiţi?

— Iată una din ele, spuse arhidiaconul.

Şi deschizând fereastra chiliei, arătă cu degetul imensa biserică Notre-Dame, care, desenându-şi pe un cer înstelat silueta neagră a celor două turle, a coapselor ei de piatră şi a crupei monstruoase, părea un enorm sfinx cu două capete aşezat în mijlocul oraşului.

Arhidiaconul privi câtva timp în tăcere giganticul edificiu, apoi îşi întinse, cu un suspin, mâna dreaptă spre cartea tipărită care se afla deschisă pe masă şi mâna stângă spre Notre-Dame. Şi spuse, plimbându-şi privirea tristă de la carte la biserică:

— Vai! Aceasta o va ucide pe aceea.

Coictier, care se apropiase grăbit de carte, nu se putu împiedica să nu exclame:

— Nu, zău! Dar ce-o fi atât de temut în asta: GLOSSA IN EPISTOLA D. PAULI. *Norimbergae, Antonius Koburger*, 1474. Doar nu-i ceva nou. E o carte de Pierre Lombard, Maestrul Sentinţelor.

---

[63] Greşeşti, prietene Claude (lat.).

Oare fiindcă e tipărită?

— Precum spui, răspunse dom Claude, care părea pierdut întro adâncă meditaţie şi stătea în picioare, apăsându-şi degetul arătător, îndoit pe volumul ieşit din faimoasele tiparniţe de la Nüremberg. Apoi adăugă aceste cuvinte misterioase: Vai! Vai! Lucrurile mărunte le nimicesc pe cele mari: un dinte biruie un uriaş. Şoarecele de Nil ucide crocodilul, peştele-spadă ucide balena, cartea va ucide edificiul!

La mânăstire bătu semnalul de stingere în clipa când doctorul Jacques îi repeta în şoaptă însoţitorului său veşnicul refren: „E nebun!” la care, de data aceasta, însoţitorul îi răspunse:

— Cred că da.

Era ora când niciun străin nu mai putea rămâne în mânăstire. Cei doi vizitatori se retraseră.

— Maestre, spuse jupân Tourangeau, luându-şi rămas bun de la arhidiacon, îmi plac savanţii şi oamenii cu minte aleasă, iar pe dumneavoastră vă stimez îndeosebi. Veniţi mâine la palatul Tournelles şi întrebaţi de abatele Saint-Martin de Tours.

Arhidiaconul reintră în chilie uluit, înţelegând, în fine, cine era jupân Tourangeau şi amintindu-şi acest pasaj din Cartularul Sfântului Martin de Tours: *Abbas beati Martini, SCILICET REX FRANCIAE, est canonicus de consuetudine et habet parvam proebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere în sede thesaurarii*[64].

De atunci se zvoni că arhidiaconul avea dese convorbiri cu Ludovic al XI-lea, când maiestatea sa venea la Paris, şi că trecerea de care se bucura dom Claude îi punea în umbră pe Olivier le Daim şi pe Jacques Coictier, care, după cum îi era felul, se purta foarte aspru cu regele.

II – Aceasta o va ucide pe aceea

Cititorii ne vor ierta dacă vom zăbovi o clipă cercetând gândul care se ascundea sub cuvintele enigmatice ale arhidiaconului: *Aceasta o va ucide pe aceea. Cartea va ucide edificiul*.

După părerea noastră, gândul acesta avea două aspecte. Mai întâi, era gândul unui preot. Era spaima clerului în faţa unui

[64] Abatele fericitului Martin, cu siguranţă cel dintâi din Franţa, are venituri mai mici decât Sfântul Venantius şi trebuie să-şi aibă reşedinţa acolo unde e sediul vistieriei (lat.).

element nou: tiparul. Erau spaima şi ameţeala slujitorului altarului în faţa tiparniţei luminoase a lui Gutenberg. Erau amvonul şi manuscrisul, cuvântul vorbit şi cuvântul scris speriindu-se de cuvântul tipărit; era ceva asemănător cu uluirea unei vrăbii care l-ar vedea pe îngerul Legion deschizându-şi cele şase milioane de aripi. Era strigătul profetului când începe să audă foşnind şi mişunând omenirea emancipată, când vede în viitor inteligenţa dărâmând religia, opinia detronând credinţa, lumea scuturând jugul Romei. Era prorocirea filozofului care vede gândirea omenească, volatilizată de tiparniţă, evaporându-se din recipientul teocratic. Era groaza ostaşului care cercetează berbecul de bronz şi spune: „Turnul se va prăbuşi”. Cuvintele acestea însemnau că o putere avea să urmeze altei puteri. Cuvintele acestea voiau să spună: „Tiparniţa va ucide biserica”.

Dar sub acest gând, primul şi cel mai simplu, fără doar şi poate, se afla, după părerea noastră, un altul, mai nou, un corolar al celui dintâi, mai greu de zărit şi mai greu de contestat, o părere, la fel de filozofică, nu numai a preotului, ci şi a savantului şi a artistului. Era presentimentul că gândirea omenească, schimbându-şi forma, avea să-şi schimbe şi modul de expresie, că ideea capitală a fiecărei generaţii nu se va mai scrie cu acelaşi material şi în acelaşi fel, că marea carte de piatră, atât de solidă şi de durabilă, avea să facă loc cărţii de hârtie, şi mai solidă, şi mai durabilă decât ea. Sub raportul acesta, formula vagă a arhidiaconului avea un al doilea sens: ea însemna că o artă avea să detroneze o altă artă. Ea voia să spună: „Tiparul va ucide arhitectura”.

Într-adevăr, de la obârşia lucrurilor până în veacul al XV-lea al erei creştine, inclusiv, arhitectura e cartea mare a omenirii, expresia principală a omului în diversele lui stadii de dezvoltare, fie ca forţă, fie ca inteligenţă.

Când memoria primelor neamuri se simţi supraîncărcată, când bagajul de amintiri al speciei umane deveni atât de greoi şi de încâlcit, încât cuvântul, gol şi zburător, risca să piardă unele dintre ele pe drum, omul le-a transcris pe sol, în felul cel mai vizibil, cel mai trainic şi cel mai firesc totodată. Fiecare tradiţie fu pecetluită într-un monument.

Primele monumente au fost simple bucăţi de stâncă *neatinse ele fier*, spune Moise. Arhitectura începu ca orice scriere. Ea fu mai întâi alfabet. Se punea în picioare o piatră, şi era o literă, şi

fiecare literă era o hieroglifă, şi pe fiecare hieroglifă şedea un grup de idei, ca un capitel pe o coloană. Aşa făcură primele neamuri, pretutindeni, în acelaşi moment, pe toată faţa pământului. *Piatra ridicată* a celţilor poate fi găsită în Siberia asiatică, în pampasul Americii.

Mai târziu au fost făurite cuvinte. A fost aşezată piatră peste piatră, silabele acestea de granit au fost împerecheate, verbul a încercat unele combinări. Dolmenul şi cromlechul celt, tumulusul etrusc, galgalul ebraic sunt cuvinte. Câte unele, tumulusul mai ales, sunt nume proprii. Ba uneori, când se aflau la îndemână destule pietre şi o plajă întinsă, se scria o frază. Imensa îngrămădire de la Karnac e o întreagă formulă.

În sfârşit, s-au făcut cărţi. Tradiţiile născuseră simboluri, sub care ele dispăreau ca trunchiurile arborilor sub frunziş; toate aceste simboluri, în care omenirea credea, sporeau, se multiplicau, încrucişându-se, complicându-se din ce în ce; primele monumente nu mai ajungeau să le cuprindă; ele erau depăşite de pretutindeni; monumentele acestea abia dacă mai exprimau tradiţia primitivă, simplă ca şi ele, goală şi zăcând pe sol. Simbolul avea nevoie să înflorească în edificiu. Atunci arhitectura se dezvoltă odată cu gândirea omenească; ea deveni uriaşul cu o mie de capete şi o mie de braţe, şi fixă, sub o formă veşnică, vizibilă, palpabilă, întregul simbol nestatornic. Pe când Dedal, care e forţa, măsura, pe când Orfeu, care e inteligenţa, cânta, stâlpul, care e o literă, arcada, care e o silabă, piramida, care e un cuvânt, puse în mişcare în acelaşi timp printr-o lege a geometriei, printr-o lege a poeziei, se grupau, se combinau, se contopeau, coborau, urcau, se suprapuneau pe sol, se etajau în cer, până au scris, sub dictarea ideii generale a unei epoci, cărţile acestea minunate, care erau totodată şi edificii minunate: pagoda de la Eklinga, Rhamseionul din Egipt, templul lui Solomon.

Ideea-mamă, verbul, nu se afla numai în conţinutul tuturor acestor clădiri, ci şi în forma lor. Templul lui Solomon, de pildă, nu era deloc doar o simplă copertă a cărţii sfinte, ci însăşi cartea sfântă. Pe fiecare din incintele sale concentrice, preoţii puteau citi verbul, tradus şi înfăţişat ochilor, şi-i urmăreau astfel transformările din sanctuar în sanctuar, până ce-l sesizau în ultimul său tabernacol, sub forma lui cea mai concretă, care era tot arhitectură: arca. Astfel verbul era închis în edificiu, dar

imaginea lui se afla pe înveliş, ca figura umană pe sicriul unei mumii.

Şi nu numai forma clădirilor, ci şi locul care li se alegea vădea gândirea pe care ele o înfăţişau. După cum simbolul ce trebuia exprimat era plăcut sau mohorât, Grecia îşi încununa munţii cu temple armonioase la privit, India şi-i spinteca pe-ai săi ca să cizeleze acolo diformele pagode subterane, sprijinite de giganticele şiruri ale elefanţilor de granit.

Astfel, în timpul primilor şase mii de ani ai lumii, de la pagoda cea mai străveche din Hindustan până la catedrala din Köln, arhitectura a fost marea scriere a neamului omenesc. Şi aceasta e atât de adevărat, încât nu numai orice simbol religios, dar chiar şi orice gând omenesc îşi are pagina sa în imensa carte, precum şi monumentul său.

Orice civilizaţie începe prin teocraţie şi sfârşeşte prin democraţie. Această lege a libertăţii urmând unităţii e scrisă în arhitectură. Căci, insistăm asupra acestui punct, nu trebuie să considerăm că arta clăditului n-ar fi în stare decât să ridice temple, să exprime mituri şi simboluri sacerdotale, să transcrie în hieroglife, pe paginile ei de piatră, tablele misterioase ale legii. Dacă ar fi aşa, deoarece în toate societăţile omeneşti vine un moment când simbolul sacru e uzat şi şters de libera cugetare, când omul se sustrage de sub influenţa preotului, când excrescenţa filozofilor şi a sistemelor rod faţa religiei, arhitectura n-ar putea să reproducă noua stare a spiritului omenesc, filele ei încărcate pe faţă ar fi goale pe dos, opera ei ar fi trunchiată, cartea ei ar fi incompletă. Dar nu-i aşa.

Să luăm ca exemplu evul mediu, în care vedem mai clar fiindcă e mai aproape de noi. În timpul primei sale perioade, pe când teocraţia organizează Europa, pe când Vaticanul adună şi orânduieşte în jurul său elementele unei Rome făurite dintr-o Romă care zace prăbuşită în jurul Capitoliului, pe când creştinismul caută în ruinele civilizaţiei anterioare toate straturile societăţii şi reclădeşte din ruinele ei un nou univers ierarhic, a cărui cheie de boltă e biserica, se aude, mai întâi înăbuşit în acest haos, apoi se vede din ce în ce, sub suflul creştinismului, sub mâna barbarilor, ţâşnind din rămăşiţele arhitecturilor moarte, greacă şi romană, misterioasa arhitectură romanică, soră a clădirilor teocratice din Egipt şi din India, emblemă inalterabilă a catolicismului pur, hieroglifă imuabilă a unităţii

papale. Toată gândirea de-atunci e, într-adevăr, scrisă în acest sobru stil romantic. În ea se simte pretutindeni autoritatea, unitatea, impenetrabilul, absolutul, Grigore al VII-lea; pretutindeni preotul, şi nicăieri omul, pretutindeni casta, şi niciodată poporul. Dar vin cruciadele. Ele sunt o mare mişcare populară; şi orice mare mişcare populară, oricare i-ar fi cauza şi scopul, degajă totdeauna din ultimul ei precipitat spiritul de libertate. Noutăţile încep să-şi facă loc. Iată că se deschide epoca furtunoasă a Jaequeriilor, a Pragheriilor şi a Ligilor. Autoritatea se clatină, unitatea se bifurcă. Feudalitatea cere să ia parte la ospăţ alături de teocraţie, în aşteptarea poporului care se va ivi neapărat şi-şi va lua, ca totdeauna, partea leului. *Quia nominor leo*. Senioria răzbate deci sub casta preoţească, comuna sub seniorie. Faţa Europei s-a schimbat. Ei bine, faţa arhitecturii s-a schimbat şi ea. Ca şi civilizaţia, ea a întors pagina, şi spiritul nou al vremii o găseşte gata să scrie ce-i dictează el. Ea s-a reîntors din cruciade cu ogiva, ca naţiunile cu libertatea. Şi-atunci, pe când Roma se dezmembrează încetul cu încetul, arhitectura romanică moare. Hieroglifa părăseşte catedrala şi se duce să împodobească cu blazoane turnul, ca să dea prestigiu feudalităţii. Catedrala însăşi, edificiul odinioară atât de dogmatic, năpădită de-acum încolo de burghezie, de comună, de libertate, scapă din mâna preotului şi cade în stăpânirea artistului. Artistul o clădeşte după voia lui. Adio mister, mit, lege. Iată fantezia şi capriciul. Preotul, dacă îşi are biserica şi altarul lui, nu mai are nimic de zis. Cei patru pereţi sunt ai artistului. Cartea arhitecturală nu mai aparţine castei preoţilor, religiei, Romei; ea aparţine imaginaţiei, poeziei, poporului. De aici transformările rapide şi nenumărate ale acestei arhitecturi, care n-are decât trei secole, atât de izbitoare după imobilitatea stagnantă a arhitecturii romanice, care are şase sau şapte. Arta totuşi merge cu paşi de uriaş. Geniul şi originalitatea populară fac treaba pe care o făceau episcopii. Fiecare neam îşi scrie, în trecere, rândul pe carte; ele şterg vechile hieroglife romanice de pe frontispiciul catedralelor, şi abia dacă se mai vede dogma, răzbătând ici-colo pe sub noul simbol pe care ele îl depun. Draperia populară abia mai lasă să se ghicească osatura religioasă. Cu greu ne-am putea face o idee despre libertăţile pe care şi le iau atunci arhitecţii, chiar faţă de biserică. Vedem capiteluri împletite înfăţişând călugări şi maici împerecheaţi ruşinos, ca în Sala

Căminelor de la Palatul Justiţiei din Paris. Vedem păţania lui Noe sculptată în întregime, ca sub portalul cel mare din Bourges. Vedem un călugăr bahic, cu urechi de măgar şi cu paharul în mână, râzând în nasul întregii tagme, ca pe lavaboul abaţiei de Bacherville. Într-o asemenea epocă există, pentru gândirea scrisă în piatră, un privilegiu comparabil întru totul cu actuala noastră libertate a presei. E libertatea arhitecturii.

Libertatea aceasta merge foarte departe. Uneori un portal, o faţadă, o biserică întreagă prezintă un sens simbolic absolut străin cultului, ba chiar ostil Bisericii. Chiar din secolul al XIII-lea Guillaume de Paris a scris, ca şi Nicolas Flamel în secolul al XV-lea, asemenea pagini de răzvrătire. Saint-Jacques-de-la-Boucherie era în întregime o biserică de opoziţie.

Pe-atunci gândirea nu era liberă decât în felul acesta, de aceea nu se scria pe de-a-ntregul decât pe cărţi numite edificii. Fără forma edificiului, ea s-ar fi pomenit arsă în piaţă de mâna călăului, sub formă de manuscris, dacă ar fi fost atât de imprudentă încât să rişte asta. Gândirea-portal de biserică ar fi asistat la supliciul gândirii-carte. De aceea, neavând altă cale decât a clăditului ca să iasă la lumină, gândirea se năpustea din toate părţile spre ea. De aici imensa cantitate de catedrale care au acoperit Europa într-un număr atât de uimitor, încât ţi se pare de necrezut, chiar după ce le-ai verificat. Toate forţele materiale, toate forţele intelectuale ale societăţii convergeau spre un acelaşi punct: arhitectura. În felul acesta, sub pretextul clădirii bisericilor lui Dumnezeu, arta se dezvoltă în proporţii măreţe.

Atunci, oricine se năştea poet se făcea arhitect. Geniul risipit în mase, înăbuşit din toate părţile sub feudalitate ca sub un *testudo*[65] de scuturi de aramă, nu-şi găsea ieşire decât spre arhitectură, ieşea la lumină prin arta aceasta, iar Iliadele lui luau forma catedralelor. Toate celelalte arte se supuneau şi se rânduiau după arhitectură. Ea era făuritorul marii opere. Arhitectul, poetul, maestrul totaliza în persoana lui sculptura, care îi cizela faţadele, pictura, care îi colora vitraliile; la rândul ei, muzica făcea să-i cânte clopotele şi-i sufla în orgi. Totul, până şi biata poezie propriu-zisă, care se încăpăţână să zacă în manuscrise, era silită, dacă voia să fie ceva, să vină să se încadreze în edificiu, sub formă de imn sau de *proză*; acelaşi rol, la urma urmei, pe care îl jucaseră tragediile lui Eschil la serbările

[65] Înveliş (lat.).

sacerdotale ale Greciei, acelaşi rol pe care îl jucase Geneza în templul lui Solomon.

Astfel, până la Gutenberg, arhitectura e scrierea principală, scrierea universală. Cărţii acesteia de granit, începută de Orient, continuată de antichitatea greacă şi romană, evul mediu i-a scris ultima filă. De altfel, fenomenul unei arhitecturi a poporului succedând unei arhitecturi de castă, pe care l-am observat în evul mediu, se reproduce, cu întreaga mişcare analogă, în inteligenţa umană, de-a lungul celorlalte mari epoci ale istoriei. Astfel, pentru a nu enunţa aici decât sumar o lege care s-ar cere dezvoltată în tomuri întregi, în Orientul de sus, leagăn al timpurilor primitive, după arhitectura hindusă urmează arhitectura feniciană, această mamă îmbelşugată a arhitecturii arabe; în antichitate, după arhitectura egipteană, căreia stilul etrusc şi monumentele ciclopice nu-i sunt decât o varietate, urmează arhitectura greacă, faţă de care stilul roman nu e decât o prelungire supraîncărcată a domului cartaginez; în timpurile moderne, după arhitectura romanică urmează arhitectura gotică. Şi, dedublând aceste trei serii, s-ar regăsi acelaşi simbol la cele trei surori mai mari, arhitectura hindusă, arhitectura egipteană şi arhitectura romanică: adică teocraţia, casta, unitatea, dogma, mitul, Dumnezeu; iar pentru cele trei surori mai mici, arhitectura feniciană, arhitectura greacă, arhitectura gotică, oricare ar fi altminteri diversitatea de formă inerentă naturii lor, am regăsi, de asemenea, o aceeaşi semnificaţie: adică libertatea, poporul, omul.

Numească-se el brahman, mag sau papă, în clădirea hindusă, egipteană sau romanică se simte întotdeauna preotul, nimic altceva decât preotul. Nu tot aşa stau lucrurile cu arhitecturile poporului. Ele sunt mai bogate şi mai puţin sfinte. În cea feniciană se simte neguţătorul; în cea greacă, republicanul; în cea gotică, burghezul.

Caracterele generale ale oricărei arhitecturi teocratice sunt imuabilitatea, groaza faţă de progres, păstrarea liniilor tradiţionale, consfinţirea tipurilor primitive, potrivirea constantă a tuturor formelor omului şi naturii după toanele de neînţeles ale simbolului. Sunt cărţi tenebroase pe care numai iniţiaţii ştiu să le descifreze. Altminteri, orice, formă, ba chiar orice diformitate, îşi are un sens care o face inviolabilă. Nu cereţi clădirilor hinduse, egiptene, romanice să-şi reformeze desenul sau să-şi amelioreze

sculptura. Pentru ele, orice perfecţionare este o impietate. În arhitecturile acestea se pare că înţepenirea dogmei s-a întins peste piatră ca o a doua pietrificare. Caracterele generale ale clădirilor populare sunt, dimpotrivă, varietatea, progresul, originalitatea, marea bogăţie, mişcarea perpetuă. Ele sunt destul de desprinse de religie ca să se poată gândi la frumuseţea lor, s-o îngrijească, să-şi corecteze neîncetat găteala de statui şi de arabescuri. Ele aparţin vieţii şi au ceva uman, pe care îl amestecă neîntrerupt în simbolul divin sub care se produc încă. De aici, edificiile care pătrund în orice suflet, în orice minte, în orice imaginaţie, simbolice încă, dar uşoare de înţeles ca şi natura. Între arhitectura teocratică şi aceasta, deosebirea e ca de la o limbă de castă la o limbă populară, ca de la hieroglifă la artă, ca de la Solomon la Fidias.

Dacă rezumăm cele expuse până aici în mod foarte sumar, neglijând mii de dovezi şi totodată mii de obiecţii de amănunt, ajungem la următoarele: că arhitectura a fost până în secolul al XV-lea, principalul mod de exprimare al omenirii; că în acest răstimp nu s-a ivit în lume niciun gând ceva mai complicat care să nu devină edificiu; că orice idee populară, ca şi orice lege religioasă, şi-a avut monumentele ei; că neamul omenesc, în sfârşit, n-a gândit niciun lucru important pe care să nu-l fi scris în piatră. Şi de ce oare? Pentru că orice gândire, fie religioasă, fie filozofică, e interesată să se perpetueze; pentru că ideea care a mişcat o generaţie vrea să mai mişte şi altele şi să lase urme. Şi cât de firavă e nemurirea manuscrisului! Un edificiu este o carte mult mai solidă, mai trainică, mai rezistentă! Ca să nimiceşti cuvântul scris, e de ajuns o torţă şi un turc. Ca să dărâmi cuvântul clădit, trebuie o revoluţie socială, o revoluţie terestră. Barbarii au trecut peste Coliseu, potopul a trecut, poate, peste Piramide.

În secolul al XV-lea totul se schimbă.

Gândirea omenească descoperă un mijloc de a se perpetua care nu numai că e mai durabil şi mai rezistent decât arhitectura, dar e şi mai simplu şi mai la îndemână. Arhitectura e detronată. Literele de piatră ale lui Orfeu sunt înlocuite cu literele de plumb ale lui Gutenberg.

Cartea va ucide edificiul.

Invenţia tiparului e cel mai mare eveniment al istoriei. E revoluţia-mamă. E modul de expresie al umanităţii, care se

reînnoieşte total, e gândirea umană care leapădă o formă şi îmbracă alta, e totala şi definitiva schimbare a pielii şarpelui simbolic care, de la Adam încoace, reprezintă inteligenţa.

Sub forma tiparului, gândirea e mai nepieritoare ca oricând; ea e volatilă, insesizabilă, indestructibilă. Ea se amestecă cu aerul. Pe vremea arhitecturii, ea se făcea munte şi lua cu nădejde în stăpânire un veac sau un loc. Acum ea se face stol de păsări, se împrăştie în cele patru zări şi ocupă dintr-odată toate punctele văzduhului şi ale spaţiului.

Repetăm, cine nu vede oare că în felul acesta ea e mult mai durabilă? Din solidă cum era, a devenit vivace şi trece de la durată la nemurire. Un bloc îl poţi dărâma; dar cum să stârpeşti ceva aflat pretutindeni în acelaşi timp? După potop, muntele va fi pierit de mult sub valuri, dar păsările vor mai zbura încă; şi dacă o singură arcă mai pluteşte pe deasupra cataclismului, ele se vor aşeza pe ea, vor pluti cu ea, vor asista cu ea la retragerea apelor, iar noua lume care va ieşi din haosul acesta, trezindu-se, va vedea zburând deasupra ei, înaripată şi vie, gândirea lumii înghiţite de potop.

Şi cum să te mai miri că inteligenţa umană a ales tiparul în locul arhitecturii, când îţi dai seama că modul acesta de exprimare e nu numai cel mai conservator, dar şi cel mai simplu, cel mai comod, cel mai la îndemână pentru toţi; când te gândeşti că el nu târăşte ditamai povara şi nu mânuieşte unelte grele; când compari gândirea, care pentru a se exprima într-un edificiu e silită să pună în mişcare patru sau cinci alte arte şi tone întregi de aur, un munte întreg de pietre, o pădure întreagă de schele, un întreg popor de muncitori, când o compari deci cu gândirea care se face carte şi căreia îi e de ajuns un pic de hârtie, un pic de cerneală şi o pană? Tăiaţi brusc albia primitivă a unui fluviu cu un canal săpat sub nivelul său, şi fluviul îşi va părăsi albia.

De asemenea, priviţi cum, începând de la descoperirea tiparului, arhitectura seacă încetul cu încetul, se atrofiază şi se despoaie. Cum se mai simte că apa scade, că seva se duce, că gândul vremurilor şi al popoarelor se retrage din ea! Răcirea e abia sensibilă în secolul al XV-lea, tiparniţa e încă prea firavă şi-i sustrage arhitecturii cel mult un prisos de viaţă. Dar, începând din secolul al XVI-lea, maladia arhitecturii e vizibilă; ea nu mai exprimă în modul cel mai esenţial societatea, ci devine, în mod jalnic, o artă clasică; din galică, europeană, băştinaşă, devine

greacă şi romană, din adevărată şi modernă, devine pseudo-antică. Decadenţa aceasta e ceea ce se numeşte Renaştere. Decadenţă falnică totuşi, căci vechiul geniu gotic, soarele care apune în dosul uriaşei tiparniţe de la Mainz, mai răzbate încă o vreme cu ultimele lui raze prin toată hibrida îngrămădire de arcade latine şi de colonade corintice.

Amurgul acesta noi îl luăm drept un răsărit.

Totuşi, de îndată ce arhitectura nu mai e decât o artă ca oricare alta, de îndată ce nu mai e arta totală, arta suverană, arta tirană, ea nu mai are forţa de a reţine celelalte arte. Ele se emancipează deci, frâng jugul arhitecturii şi pornesc fiecare pe drumul propriu. Şi fiecare câştigă de pe urma despărţirii. Izolarea măreşte tot. Sculptura devine statuară, zugrăveala devine pictură, canonul devine muzică. Ai zice că vezi un imperiu care se destramă la moartea Alexandrului său şi ale cărui provincii devin regate.

De aici, Rafael, Michelangelo, Jean Goujon, Palestrina, aceste splendori ale orbitorului secol al XV-lea.

Odată cu artele, gândirea se eliberează şi ea de pretutindeni. Ereticii evului mediu făcuseră largi spărturi în catolicism. Secolul al XVI-lea frânge unitatea religioasă. Înainte de apariţia tiparului, reforma n-ar fi fost decât o schismă; tiparul a făcut o revoluţie. Înlăturaţi tiparul, erezia va fi lipsită de vlagă. Chiar de-ar fi fatal sau providenţial, Gutenberg e precursorul lui Luther.

Totuşi, când soarele evului mediu a apus cu desăvârşire, când geniul gotic s-a stins pentru vecie la orizontul artei, arhitectura se întunecă, se decolorează, se şterge din ce în ce. Cartea tipărită, viermele care roade clădirea, o suge şi-o înghite. Ea se despoaie, se desfrunzeşte şi slăbeşte văzând cu ochii. E meschină, săracă şi mută. Nu mai exprimă nimic, nici măcar amintirea artei din alte vremuri. Redusă la ea însăşi, părăsită de celelalte arte pentru că gândirea umană o părăseşte, ea cheamă lucrători în locul artiştilor. Geamul înlocuieşte vitraliul. Pietrarul ia locul sculptorului. Adio orice sevă, orice originalitate, orice viaţă, orice inteligenţă. Arhitectura se târăşte jalnic, cerşind din atelier în atelier, din copie în copie. Michelangelo, care încă din secolul al XVI-lea o simţea fără îndoială cum moare, a avut o ultimă idee, o idee a disperării. Titanul acesta al artei a îngrămădit Panteon peste Parthenon şi a făurit Sfântul Petru din Roma. Operă măreaţă, meritând să rămână unică, ultima

originalitate a arhitecturii, semnătura unui artist uriaş la sfârşitul uriaşei cărţi de piatră care se închidea. Odată cu moartea lui Michelangelo, ce face nefericita arhitectură, care îşi supravieţuia ei însăşi în starea de spectru şi de umbră? Ia Sfântul Petru din Roma şi-l copiază; îl parodiază. Aceasta e o manie. E o jale. Fiecare secol îşi are un Sfânt Petru din Roma al său; în secolul al XVII-lea, Val-de-Grâce, în secolul al XVIII-lea, Sainte-Geneviève. Fiecare ţară îşi are un Sfânt Petru din Roma al ei. Londra îl are pe al său, Petersburgul pe al său, Parisul are doi sau trei. Testament neînsemnat, ultima flecăreală a unei mari arte gârbovite de bătrâneţe, care recade în copilărie înainte de a muri.

Dacă, în locul monumentelor caracteristice de felul celor pe care le-am pomenit, am examina aspectul general al artei din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, am remarca acelaşi fenomen de descreştere şi de slăbire profundă. Începând de la Francisc al II-lea, forma arhitecturală a edificiului se şterge din ce în ce şi iese la iveală forma geometrică, aşa cum unui bolnav slăbit îi iese la iveală scheletul. Frumoasele linii ale artei fac loc recilor şi necruţătoarelor linii ale geometrului. O clădire nu mai e o clădire, e un poliedru. Arhitectura se zbate totuşi ca să-şi ascundă această nuditate. Iată frontonul grec care se înscrie în frontonul roman, şi viceversa. Şi e tot Panteonul în Parthenon, Sfântul Petru din Roma. Iată casele de cărămidă ale lui Henric al IV-lea, cu colţuri de piatră; Piaţa Regală, Piaţa Dauphine. Iată bisericile lui Ludovic al XIII-lea, greoaie, îndesate, boltite, scunde, purtând un dom ca o cocoaşă. Iată arhitectura mazarineană, urâtul *pasticcio* italienesc al celor Patru Naţiuni. Iată palatele lui Ludovic al XIV-lea, lungi cazărmi pentru curteni, ţepene, glaciale, plicticoase. Iată-l, în sfârşit, pe Ludovic al XV-lea, cu cicoarea şi fideaua, şi cu toţi negii, şi cu toate bubele, care sluţesc această veche arhitectură caducă, ştirbă şi cochetă. De la Francisc al II-lea la Ludovic al XV-lea, răul a crescut în progresie geometrică. Arta nu mai are decât pielea pe oase. Ea agonizează în mod jalnic.

Între timp, ce devine tiparul? Toată viaţa care părăseşte arhitectura trece în el. Pe măsură ce arhitectura scade, tiparul se umflă şi creşte. Capitalul de forţe pe care gândirea umană îl cheltuia în edificii îl cheltuieşte de acum înainte în cărţi. De aceea, din secolul al XVI-lea, tipografia, ridicată la nivelul arhitecturii descrescânde, luptă cu aceasta şi o ucide. În secolul

al XVII-lea ea e îndeajuns de stăpână, îndeajuns de biruitoare, îndeajuns de statornicită în victoria ei ca să dea lumii sărbătoarea unui mare secol literar. În secolul al XVIII-lea, după o îndelungată odihnă la curtea lui Ludovic al XIV-lea, ea apucă din nou vechea spadă a lui Luther, îl înarmează pe Voltaire şi se repede, năvalnică, la atacul vechii Europe, căreia i-a şi ucis expresia arhitecturală. În momentul când se încheie secolul al XVIII-lea, ea a nimicit tot. În al XIX-lea va începe să reconstruiască.

Întrebăm acum: care din cele două arte reprezintă în mod real, de trei secole încoace, gândirea umană? Care o traduce? Care exprimă, nu numai maniile ei literare şi scolastice, ci vasta, profunda, universala ei mişcare? Care se suprapune necontenit, fără întrerupere şi fără lacună, speciei umane în mers, monstrului cu o mie de picioare? Arhitectura sau tiparul?

Tiparul. Să nu ne înşelăm în privinţa aceasta. Arhitectura e moartă, moartă pentru totdeauna, ucisă de cartea tipărită, ucisă pentru că ea durează mai puţin, ucisă pentru că e mai costisitoare. Orice catedrală înseamnă un miliard. Să ne închipuim acum ce sume ar trebui pentru a rescrie cartea arhitecturală, pentru a face să mişune din nou pe pământ milioanele de edificii, pentru a reveni la epocile când monumentele erau atât de numeroase, încât, după spusele unui martor ocular, „ai fi zis că lumea, scuturându-se, îşi aruncase de pe ea vechea îmbrăcăminte ca să se acopere cu albul veşmânt al bisericilor”. *Erat enim ut şi mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam eccleciarum vestem indueret* (CLABER RADULPHUS).

O carte se face imediat, costă atât de puţin şi poate să meargă atât de departe! Cum să te miri că toată gândirea umană se scurge pe această pantă? Asta nu înseamnă că arhitectura nu va mai avea, pe ici pe colo, câte un monument frumos, câte o capodoperă izolată. S-ar putea prea bine să mai avem încă din când în când, sub domnia tiparului, o coloană făurită, presupun, de-o armată întreagă cu tunuri topite, după cum sub domnia arhitecturii am avut *Iliade* şi *Rovnanceros*, *Mahabharata* şi *Cântece ale Nibelungilor*, făcute de-un popor întreg din rapsodii îngrămădite laolaltă şi contopite. Marele accident al unui arhitect de geniu ar putea să survină în secolul al XX-lea, aşa cum a survenit Dante în secolul al XIII-lea. Dar

arhitectura nu va mai fi arta socială, arta colectivă, arta dominantă. Marele poem, marele edificiu, marea operă a umanităţii nu se va mai clădi, ci se va tipări.

Iar de acum înainte, dacă arhitectura se ridică accidental, ea nu va mai fi stăpână. Va suferi legea literaturii, care odinioară o primea pe a ei. Poziţiile respective ale celor două arte vor fi intervertite. E sigur că în epoca arhitecturii poemele, rare, e adevărat, seamănă a monumente. În India, Vyasa e stufos, ciudat, impenetrabil ca o pagodă. În Orientul egiptean, poezia are, ca şi edificiile, măreţia şi liniştea liniilor; în Grecia antică, frumuseţea, seninătatea, calmul; în Europa creştină, măreţia catolică, naivitatea populară, bogata şi luxurianta vegetaţie a unei epoci de reînnoire. *Biblia* seamănă cu Piramidele, *Iliada* cu Parthenonul, Homer cu Fidias. Dante, în secolul al XIII-lea, e ultima biserică romanică. Shakespeare, în al XVI-lea, e ultima catedrală gotică.

Astfel, pentru a rezuma ce am spus până aici, într-un fel desigur incomplet şi trunchiat, neamul omenesc are două cărţi, două registre, două testamente: arta clăditului şi tiparul, biblia de piatră şi biblia de hârtie. Nici vorbă, când priveşti aceste două biblii, atât de larg deschise în veacuri, ţi-e îngăduit să regreţi măreţia vădită a scrierii de granit, giganticele alfabete formulate în colonade, în stâlpi, în obeliscuri, soiul acesta de munţi omeneşti care acoperă lumea şi trecutul, de la piramidă până la clopotniţă, de la Kheops la Strasbourg. Trebuie să reciteşti trecutul pe aceste file de marmură. Trebuie să admiri şi să răsfoieşti neîncetat cartea scrisă de arhitectură; dar nu trebuie să negi măreţia edificiului pe care, la rândul său, îl ridică tiparul.

Edificiul acesta e colosal. Nu ştiu ce făcător de statistici a calculat că, punând unul peste altul toate tomurile ieşite din tipar de la Gutenberg încoace, s-ar acoperi distanţa, de la pământ la lună; dar nu despre felul acesta de mărime vrem să vorbim. Totuşi, când cauţi să aduni în minte o imagine totală a ansamblului produselor tiparului până în zilele noastre, ansamblul acesta nu ne apare oare ca o imensă construcţie, sprijinită pe lumea întreagă, la care omenirea lucrează fără răgaz şi al cărei capăt monstruos se pierde în negurile adânci ale viitorului? E furnicarul inteligenţei. E stupul către care toate imaginaţiile, ca nişte albine aurite, îşi poartă mierea. Clădirea are o mie de etaje. Ici-colo se văd ivindu-se pe rampele ei

peşterile întunecoase ale ştiinţei care se întretaie înăuntrul clădirii. Pretutindeni pe suprafaţa ei arta înveseleşte ochiul cu un lux de arabescuri, de ferestre în formă de roză şi de dantele. Aici fiecare operă individuală, oricât de capricioasă şi de izolată ar părea, îşi are locul ei şi iese la iveală. Armonia rezultă din întreg. De la catedrala lui Shakespeare până la moscheea lui Byron o mie de clopotniţe mici se înghesuie de-a valma pe metropola gândirii universale. La temelia ei s-au scris din nou câteva vechi titluri ale umanităţii, pe care arhitectura nu le înregistrase. La stânga intrării a fost pecetluit vechiul basorelief în marmură albă al lui Homer, la dreapta *Biblia* poliglotă îşi înalţă cele şapte capete ale sale. Hidra *Romancero*-ului se zburleşte ceva mai încolo, împreună cu alte câteva forme hibride, *Vedele* şi *Nibelungii*. De altfel, uimitorul edificiu rămâne veşnic neterminat. Tiparul, această maşină uriaşă care pompează necontenit toată seva intelectuală a societăţii, varsă neîncetat noi materiale pentru opera sa. Întregul neam omenesc e pe schelărie. Mintea fiecăruia e zidar. Cel mai umil îşi astupă locul care îi revine sau îşi pune piatra. Rétif de la Bretonne îşi aduce şi el coşuleţul cu moloz. În fiecare zi se ridică o nouă temelie. Independent de aportul original şi individual al fiecărui scriitor, există contingenţe colective. Secolul al XVIII-lea dă *Enciclopedia*, revoluţia dă *Monitorul*. Sigur, şi aici e o construcţie care creşte şi se îngrămădeşte în spirale fără sfârşit; şi aici există încurcătură a limbilor, activitatea neîntreruptă, trudă neobosită, muncă înverşunată a întregit omeniri, adăpost făgăduit inteligenţei împotriva unui nou potop, împotriva unei invazii a barbarilor. E al doilea turn Babel al neamului omenesc.

CARTEA A ŞASEA

1 – Scurtă privire imparţiala asupra vechii magistraturi

În anul Domnului 1482, nobilul Robert d'Estouteville, cavaler, senior de Beyne, baron d'Yvry şi Saint-Andry en la Marche, consilier şi şambelan al regelui şi comandant al pazei Parisului, era un preafericit personaj. Se împliniseră aproape şaptesprezece ani de când primise de la rege, în ziua de 7 noiembrie 1465, anul cometei, frumoasa sarcină de prévôt al Parisului, socotită mai mult rang decât slujbă, dignitas, cum spune Joannes Loemnoeus, *quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque praerogativis multis et juribus conjuncta est*[66]. În '82 era minunat lucru pentru un gentilom să aibă numire din partea regelui şi decrete care-i stabileau rangul încă de pe vremea căsătoriei fiicei nelegitime a lui Ludovic al XI-lea cu Domnul bastard de Bourbon. În aceeaşi zi în care Robert d'Estouteville îl înlocuise pe Jacques de Villiers la paza Parisului, jupân Jehan Dauvet îl înlocuia pe messire Hélye de Thorrettes la prima preşedinţie a curţii parlamentului, Jehan Jouvenel des Ursins lua locul lui Pierre de Morvilliers în slujba de cancelar al Franţei, Regnault des Dormans îi lua lui Pierre Puy funcţia de raportor al casei regale în consiliul de stat. Şi pe câte capete nu se plimbaseră preşedinţia, cancelaria şi funcţia de raportor de când Robert d'Estouteville era prévôt al Parisului! Funcţia îi fusese *încredinţată în pază*, spuneau decretele de numire; şi, fireşte, el o păzea bine. Se lipise de ea, se făcuse trup şi suflet, se identificase cu ea. Într-atâta, încât scăpase de furia schimbărilor care îl stăpânea pe Ludovic al XI-lea, rege bănuitor, cicălitor şi activ, care ţinea să-şi întreţină, prin numiri şi destituiri dese, elasticitatea puterii. Ceva mai mult chiar, bravul cavaler

[66] Dregătorie foarte puternică privind poliţia şi legată de nenumărate prerogative şi drepturi (lat.).

obţinuse pentru fiul său succesiunea funcţiei, şi se şi împliniseră doi ani de când numele nobilului Jacques d'Estouteville, scutier, figura lângă numele tatălui său în fruntea registrului slujbaşilor pazei Parisului. Rară, nici vorbă, şi preţioasă favoare! E adevărat că Robert d'Estouteville era un bun ostaş, că ridicase cu sinceritate steagul împotriva *ligii binelui public* şi că-i dăruise reginei un minunat cerb făcut din zaharicale, în ziua intrării ei în Paris în 14… În plus, se mai bucura şi de prietenia lui messire Tristan l'Hermite, prévôt al mareşalilor casei regale. Ducea deci un prea dulce şi plăcut trai messire Robert. Mai întâi, leafă grasă, la care se adăugau şi atârnau, ca nişte ciorchini în plus la viţa lui, veniturile grefelor civile şi criminale depinzând de el, plus veniturile civile şi criminale ale sălii de audiere d'Embas din Châtelet, fără să mai socotim câteva mărunte vămuiri la podul din Mantes şi din Corbeil, şi câştigurile provenite de pe urma măcinatului în Paris, a măsurării lemnului pus în vânzare şi a sării. Adăugaţi la acestea plăcerea de a expune, când trecea călare prin oraş, şi de a face să iasă la iveală, printre robele jumătate roşii, jumătate castanii ale consilierilor municipali şi ale ofiţerilor de pază mai mici în grad, frumoasa lui ţinută de război, pe care o mai puteţi admira şi astăzi sculptată pe mormântul său, la abaţia Valmont în Normandia, şi coiful cu marginile ridicate, care primise atâtea lovituri la Montihéry. Şi-apoi, e puţin lucru să fii mai mare peste sergenţii din garda Parisului, peste portarul şi paza de la Châtelet, peste cei doi auditori de la Châtelet, *auditores Castelleti*, peste cei şaisprezece comisari ai celor şaisprezece cartiere, peste temnicerul de la Châtelet, peste cei patru sergenţi înzestraţi cu fiefuri, peste cei o sută douăzeci de sergenţi având sarcina de a preţui bunurile puse în vânzare, peste cavalerul cu străjerii, substrăjerii, contrastrăjerii şi arierstrăjerii lui? E puţin lucru să ai dreptul de a judeca pricinile mari şi mici, de a pune pe roată, de a spânzura şi de a aplica supliciul târâtului, fără, să mai socotim jurisdicţiile mărunte, de primă instanţă (*in prima instantia*, cum spun legiuirile), asupra vicomitatului Paris, atât de glorios înzestrat cu şapte nobile tribunale? Se poate închipui ceva mai plăcut decât să dai sentinţe şi hotărâri, cum făcea zilnic messire Robert d'Estouteville, în Grand-Châtelet, sub ogivele largi şi turtite ale lui Philippe-Auguste? Şi să te duci, aşa cum obişnuia el, seară de seară, în fermecătoarea casă de pe strada Galilée, în incinta

Palatului Regal, casă primită ca zestre de la soţia lui, doamna Ambroisine de Loré, să te odihneşti acolo după oboseala pricinuită de trimiterea vreunui nenorocit să-şi petreacă, la rândul lui, noaptea în „odăiţa de pe strada de l'Escorcherie, unde judecătorii şi consilierii municipali voiau să-şi facă închisoarea lor, care odăiţă era lungă de unsprezece picioare, lată de şapte picioare şi patru degete şi înaltă de unsprezece picioare".

Dar messire Robert d'Estouteville avea nu numai justiţia sa particulară de prévôt şi viconte de Paris, dar se mai bucura şi de dreptul de a asista şi de a se amesteca în marea justiţie a regelui. Nu exista cap ceva mai înalt care să nu fi trecut prin mâinile lui înainte de a cădea în mâinile călăului. El fusese cel care se dusese la Bastille Saint-Antoine să-l ia pe domnul de Nemours, ca să-l ducă în Piaţa Halelor; şi tot el se dusese să-l ia, ca să-l ducă în Piaţa Grève, pe domnul de Saint-Pol, care nu se lăsa deloc şi striga, spre marea bucurie a domnului prévôt, căruia nu-i era deloc drag domnul conetabil.

Iată, desigur, mai mult decât ai avea nevoie ca să duci o viaţă fericită şi ilustră şi ca să meriţi într-o bună zi o pagină de seamă în interesanta istorie a celor care au îndeplinit funcţia de prévôt al Parisului, din care se poate afla că Oudard de Villeneuve avea o casă pe strada Măcelăriilor, că Guillaume de Hangast cumpără marea şi mica Savoie, că Guillaume Thiboust dărui maicilor de la Sainte-Geneviève casele sale de pe strada Clopin, că Hugues Aubriot locuia la palatul Porc-Epic, precum şi alte mărunţişuri.

Totuşi, deşi avea atâtea motive să privească viaţa paşnic şi voios, messire Robert d'Estouteville se trezi în dimineaţa de 7 ianuarie 1482 foarte posac şi prost dispus. De ce era atât de prost dispus? Nici el n-ar fi putut să spună. Să fi fost oare pentru că cerul era cenuşiu? Sau pentru că paftaua vechiului său centiron de la Montihéry era prost prinsă şi-i strângea prea milităreşte osânza, de prévôt? Să fi fost oare pentru că văzuse trecând pe sub fereastra sa nişte ticăloşi care îl sfidaseră, mergând câte patru laolaltă, în tunică fără cămaşă, cu pălării fără fund, cu desaga şi clondirul pe-un şold? Să fi fost din pricina presimţirii vagi a celor trei sute şaptezeci de livre, şaisprezece soli şi opt dinari pe care viitorul rege Carol al VII-lea avea să-i taie, în anul viitor, din veniturile funcţiei? Cititorul n-are decât să aleagă; cât despre noi, înclinăm să credem că era prost dispus pentru că era prost dispus.

De altfel, era a doua zi după o sărbătoare, zi de plictiseală pentru toată lumea şi, mai ales, pentru magistratul însărcinat să măture toate gunoaiele, la propriu şi la figurat, pe care le lasă o sărbătoare la Paris. Şi-apoi trebuia să judece la Grand-Châtelet. Şi s-a observat că judecătorii se aranjează de obicei în aşa fel, încât ziua lor de procese să le fie şi zi de proastă dispoziţie, ca să aibă totdeauna pe câte cineva asupra căruia să-şi descarce comod nervii, în numele regelui, al legii şi al justiţiei.

Între timp, judecata începuse fără el. Locotenenţii lui pentru pricinile civile, criminale şi particulare îşi făceau meseria după obicei şi, de la ora opt dimineaţa, câteva zeci de orăşeni şi orăşence, înghesuiţi şi împinşi într-un ungher întunecat al sălii de audiere d’Embas de la Châtelet, între o barieră solidă de stejar şi peretele sălii, asistau nespus de fericiţi la spectacolul variat şi înveselitor al justiţiei civile şi criminale împărţite de jupân Florian Barbedienne, magistrat la Châtelet, locotenent al domnului prévôt, cam alandala şi cu totul la întâmplare.

Sala era mică, joasă, boltită. În fundul ei se afla o masă împodobită cu crinul regal, un jilţ din lemn de stejar sculptat pentru domnul prévôt, deci gol acum, şi un scaun fără spătar, la stânga, pentru auditor, jupân Florian. Dedesubt stătea grefierul, mâzgălind de zor. În faţă se afla mulţimea; atât uşa cât şi masa erau păzite de numeroşi sergenţi îmbrăcaţi în tunici de postav gros, violet, cu cruci albe. Doi sergenţi de la Vorbitorul Cetăţenilor, îmbrăcaţi în jachete până la genunchi, jumătate roşii, jumătate albastre, făceau de pază în faţa unei uşi scunde şi închise ce se zărea în fund, în spatele mesei. O singură fereastră în ogivă, tăiată îngust în zidul gros, lumina cu o firavă rază de ianuarie două figuri groteşti: capriciosul demon de piatră sculptat în *cul-de-lampe*[67] în arca bolţii, şi judele aşezat în fundul sălii pe flori de crin.

Într-adevăr, închipuiţi-vi-l pe jupân Florian Barbedienne, auditor la Châtelet, stând la masa justiţiei, între două teancuri de acte, sprijinit în coate, cu picioarele pe trena robei sale de postav castaniu uni, cu faţa vârâtă în blana albă de miel din care sprâncenele păreau că-i sunt desprinse, roşu, ursuz, clipind din ochi, purtându-şi cu măreţie grăsimea obrajilor adunaţi sub bărbie.

---

[67] Ornament de tavan care seamănă cu partea inferioară a unei lămpi de biserică.

Auditorul era surd. Defect fără mare importanţă pentru un auditor şi care nu-l împiedica pe jupân Florian să judece fără apel şi în toată regula. E sigur că un jude trebuie doar să pară că ascultă; şi venerabilul auditor îndeplinea cu atât mai bine această condiţie, singura esenţială pentru o justiţie adevărată, cu cât atenţia nu-i putea fi tulburată de niciun zgomot.

De altfel, în public, judele avea un nemilos controlor al faptelor şi gesturilor sale în persoana prietenului nostru Jehan Frollo du Moulin, studenţaşul de ieri, acest *pieton* pe care puteai fi sigur că-l întâlneşti pretutindeni în Paris, exceptând locurile din faţa catedrei profesorilor.

— Asta-i bună! îi şoptea el prietenului său Robin Poussepain, care-i rânjea alături pe când el comenta scenele desfăşurate sub ochii lor. Uite-o pe Jehanneton din Tufiş, frumoasa fată a hingherului din Piaţa Nouă! Pe sufletul meu, o condamnă moşul! Vasăzică şi-a pierdut nu numai auzul, ci şi văzul. Cincisprezece soli şi patru dinari parizieni, fiindcă a purtat două *pater noster!* E cam scump. *Lex duri carminis*. Ăsta cine mai e? Robin Chief-de-Ville, care face zale! Fiindcă a devenit meşter şi a fost primit ca atare în sus-zisa breaslă? E plata lui de intrare. Hei! Doi gentilomi printre puşlamalele astea: Aiglet de Soins, Hutin de Mailly! Doi scutieri, *corpus Christi!* Aha, au jucat zaruri! Când o să-l văd aici pe rectorul nostru? O sută de livre pariziene amendă, pentru rege! Barbediennul loveşte ca un surd ce e! Să mă vezi ca pe frate-meu arhidiaconul, dacă n-o să joc mereu, dacă n-o să joc ziua, dacă n-o să joc noaptea, dacă n-o să trăiesc la joc, să mor la joc, să-mi joc sufletul după ce mi-am jucat cămaşa de pe mine! Sfântă Fecioară, ce de fete! Alta la rând, oiţele mele! Ambroise Lécuyère! Isabeau la Paynette, Bérarde Gironin! Le cunosc pe toate, pe Dumnezeul meu! La amendă! La amendă! Asta o să vă înveţe să mai purtaţi cordoane aurite! Zece taleri parizieni! Cochetelor! Oh! animal bătrân, surd şi tâmpit! Oh! Florian bădăranul! Oh! Barbedienne mojicul! Uite-l la masă cum înghite împricinaţi, cum mănâncă procese, înghite, rumegă, se îndoapă, se umflă. Amenzi, bunuri fără stăpâni cunoscuţi, taxe, cheltuieli, suprataxe pe imobile, lefuri, despăgubiri şi interese, gheenă, temniţă şi carceră, şi butuci, cu cheltuieli de judecată cu tot, le înghite ca pe cârnaţii de Crăciun şi ca pe pricomigdale! Uită-te la el, porcul! Aha! Bun! Încă o vânzătoare de amor! Thibaud la Thibaude, nici mai mult, nici mai

puţin! Fiindcă a ieşit de pe strada Glatigny! Cine-i flăcăul ăsta? Gieffroy Mabonne, ostaş cu arbaletă de mână. A defăimat numele Domnului. La amendă, Thibaude! La amendă, Gieffroy! La amendă, amândoi! Surdul bătrân! Pesemne că a încurcat cele două procese! Pariez că o pune pe fată să plătească pentru defăimare, şi pe arbaletier pentru dragoste! Atenţie, Robin Poussepain! Pe cine au să aducă? Ce de sergenţi! Pe Jupiter! Toţi copiii din haită sunt aici. Pesemne că e un vânt de soi. Vreun mistreţ. Chiar e unu', Robin! Chiar e unu?! Şi încă ce mistreţ! *Hercle!* E prinţul nostru de ieri, papa nebunilor, clopotarul nostru, chiorul nostru, ghebosul nostru, sluţenia noastră. E Quasimodo! ...

Şi chiar aşa era.

Fusese adus Quasimodo, legat burduf, prins în chingi, în funii, strâns în iavaşale şi sub pază bună. Căprăria de jandarmi care îl înconjura era însoţită de cavalerul pazei în persoană, purtând brodată stema Franţei pe piept şi stema oraşului pe spate. Altminteri, Quasimodo n-avea, în afară de sluţenie, nimic în el care să justifice alaiul acesta de halebarde şi de archebuze. Era întunecat, tăcut şi liniştit. Singurul lui ochi abia-abia dacă arunca din când în când câte o privire vicleană şi mânioasă spre legăturile care îl împovărau.

Cocoşatul plimbă aceeaşi privire în jurul său, dar atât de stinsă şi de adormită, încât femeile nu şi-l arătau cu degetul decât ca să râdă de el.

Între timp, jupân Florian, judele, răsfoi atent dosarul plângerii împotriva lui Quasimodo, pe care i-l întinsese grefierul, şi, după această scurtă cercetare, păru să cugete o clipă. Datorită măsurii acesteia de precauţie pe care avea totdeauna grijă s-o ia în momentul când începea un interogatoriu, judele ştia dinainte numele, calitatea, delictele acuzatului, alcătuia replicile prevăzute la răspunsurile prevăzute, şi izbutea să iasă la liman din toate meandrele interogatoriului, fără a lăsa să i se bănuiască prea mult surzenia. Pentru el, dosarul procesului era câinele orbului. Dacă se întâmpla să i se trădeze ici-colo infirmitatea prin câteva cuvinte fără noimă sau prin vreo întrebare de neînţeles, aceasta trecea drept subtilitate pentru unii şi drept tâmpenie pentru alţii. În ambele cazuri, onoarea magistraturii rămânea neatinsă; căci e mai bine ca un jude să treacă drept tâmpit sau subtil decât drept surd. Jupân Florian

avea deci mare grijă să-şi ascundă surzenia faţă de toţi şi izbutea de obicei atât de bine, încât ajunsese să-şi creeze şi lui iluzia. Ceea ce, de altfel, e mai uşor decât s-ar crede. Toţi gheboşii merg cu capul sus, toţi bâlbâiţii vorbesc mult şi cu emfază, toţi surzii vorbesc încet. Cât despre el, cel mult dacă se socotea niţeluş tare de urechi. Iată singura concesie pe care o făcea opiniei publice în privinţa aceasta, în clipele lui de sinceritate şi de examen al conştiinţei.

Rumegând deci bine afacerea Quasimodo, judele îşi dădu capul pe spate şi închise ochii, ca să pară mai măreţ şi mai imparţial, aşa încât deveni în momentul acela şi surd, şi orb totodată. Dublă condiţie, fără de care nu există judecător desăvârşit. Şi, în poziţia aceasta magistrală, îşi începu interogatoriul.

— Numele dumitale?

Dar iată un caz care nu fusese „prevăzut de lege”, acela când un surd ia interogatoriul unui alt surd.

Quasimodo, care n-avea cum să ştie ce fusese întrebat, continuă să-l privească ţintă pe judecător şi nu-i răspunse. Judele, surd şi neavând de unde să ştie că acuzatul era surd, crezu că-i răspunsese, cum făceau în genere toţi acuzaţii, drept care continuă, cu siguranţa lui mecanică şi stupidă:

— Bine. Ce vârstă ai?

Quasimodo nu răspunse nici la întrebarea aceasta. Judecătorul crezu că a răspuns şi urmă:

— Acum, ocupaţia.

Mereu aceeaşi tăcere. Între timp, cei de faţă începură să şuşotească şi să se uite unii la alţii.

— Destul! reluă judele, netulburat, când socoti că acuzatul îşi terminase al treilea răspuns. Eşti acuzat în faţa noastră: *primo*, pentru scandal nocturn; *secundo*, de violenţă necuviincioasă asupra unei femei nebune, în *praejudicium meretricis*; *tertio*, de răzvrătire şi neascultare faţă de arcaşii din garda stăpânului nostru, regele. Explică-te în privinţa tuturor acestor puncte. Grefier, ai scris ce-a spus acuzatul până acum?

La întrebarea aceasta nefericită, un hohot de râs izbucni, de la grefier până la public, atât de puternic, atât de nestăpânit, atât de molipsitor şi de general, încât cei doi surzi fură siliţi să-şi dea seama de el. Quasimodo se întoarse cu spatele, săltându-şi gheba cu dispreţ, pe când jupân Florian, mirat ca şi el şi bănuind

că râsetele spectatorilor fuseseră provocate de vreun răspuns nerespectuos de-al acuzatului, care i se păru vădit în clipa când cocoşatul ridică din umeri, îl apostrofă cu indignare:

— Pentru răspunsul pe care l-ai dat acum, ticălosule, ai merita ştreangul! Ştii cu cine vorbeşti?

Ieşirea aceasta nu avu darul să oprească explozia de veselie generală. Ea li se păru tuturor atât de ciudată şi de prostească, încât un râs nestăvilit îi cuprinse şi pe sergenţii de la Vorbitorul Cetăţenilor, un soi de valeţi de pică la care nerozia făcea parte din uniformă. Doar Quasimodo îşi păstra seriozitatea, pentru simplul motiv că nu înţelegea nimic din ce se petrecea în jurul lui. Judele, din ce în ce mai iritat, crezu că trebuie să continue pe acelaşi ton, sperând astfel să vâre în acuzat o spaimă care să se răsfrângă asupra publicului şi să-l readucă la respect.

— Vasăzică, tâlhar, depravat şi hoţ ce eşti, îţi permiţi să fii obraznic faţă de judele de la Châtelet, faţă de magistratul însărcinat cu poliţia populară a Parisului, cu cercetarea crimelor, a delictelor şi a purtărilor rele, însărcinat să controleze toate meseriile şi să interzică monopolul, să întreţină pavajele, să împiedice specula cu găini, cu orătănii de curte şi vânate, să conducă măsurarea buştenilor şi a altor soiuri de lemne, să cureţe oraşul de noroaie şi aerul de molime, într-un cuvânt să se ocupe necontenit de toate treburile obşteşti, fără simbrie şi fără nădejde de plată! Ştii oare că mă numesc Florian Barbedienne, că sunt locţiitorul domnului prévôt şi, în plus, comisar anchetator, controlor şi examinator cu egală putere în toate tribunalele?!…

Nu există motiv pentru ca un surd care vorbeşte altui surd să se oprească. Dumnezeu ştie unde şi când s-ar fi oprit maestrul Florian, lansat astfel din plin în înalta elocvenţă, dacă uşa cea scundă din fundul sălii nu s-ar fi deschis deodată şi n-ar fi lăsat să intre pe domnul prévôt, în persoană.

La intrarea acestuia, maestrul Florian nu-şi curmă vorba, ci, răsucindu-se pe călcâie şi îndreptind asupra şefului său cuvântarea cu care îl fulgerase pe Quasimodo o clipă mai înainte, spuse:

— Monseniore, cer orice pedeapsă veţi voi împotriva acuzatului aici de faţă, pentru gravă şi uluitoare lipsă de respect faţă de justiţie.

Şi se aşeză abia suflând, ştergându-şi picăturile mari de

sudoare care îi cădeau de pe frunte şi muiau ca nişte lacrimi pergamentele întinse în faţa lui. Messire Robert d'Estouteville încruntă sprâncenele şi-i făcu lui Quasimodo un semn atât de poruncitor şi de semnificativ, vrând să-i atragă luarea-aminte, încât surdul îl înţelese întrucâtva.

Domnul prévôt îi vorbi sever:

— Ce-ai săvârşit de te afli aici, ticălosule?

Bietul cocoşat, crezând că-l întreba cum îl cheamă, rupse tăcerea pe care o păstra de obicei şi spuse cu o voce răguşită şi guturală:

— Quasimodo.

Răspunsul se potrivea atât de puţin cu întrebarea, încât hohotele de râs începură din nou să circule, iar messire Robert strigă, roşu de mânie:

— Îţi baţi joc şi de mine, ticălos spurcat!

— Clopotar la Notre-Dame, răspunse Quasimodo, crezând că trebuia să-i explice judelui cine era.

— Clopotar! continuă domnul prévôt, care se trezise dimineaţa, după cum am spus, destul de prost dispus pentru ca mânia să nu mai aibă nevoie a-i fi aţâţată cu răspunsuri atât de ciudate. Clopotar! Am să pun să ţi se tragă pe spinare un clopot întreg de vergi, la răspântiile Parisului. Auzi, ticălosule?

— Dacă vreţi să-mi ştiţi vârsta, spuse Quasimodo, cred că împlinesc douăzeci de ani la Sfântul Martin.

De data aceasta, măsura fusese întrecută. Domnul prévôt nu se mai putu stăpâni:

— Ah, sfidezi justiţia, nemernicule! Domnilor sergenţi, o să mi-l duceţi pe ticălosul ăsta la stâlpul infamiei din Piaţa Grève şi-o să-l bateţi, şi-o să-l întoarceţi timp de-o oră. O să-mi plătească el, afurisitul! Şi vreau să se facă strigare despre prezenta judecată de către patru trâmbiţaşi oficiali, în cele şapte fiefuri ale vicomitatului Parisului.

Grefierul începu să redacteze imediat sentinţa.

— Pastele şi grijania! Grozavă judecată! exclamă din colţul său studenţaşul Jehan Frollo du Moulin.

Şeful justiţiei se întoarse şi-şi aţinti din nou asupra lui Quasimodo ochii scânteietori:

— Cred că nemernicul a spus *Pastele şi grijania!* Grefier, adăugă doisprezece dinari parizieni, amendă pentru luarea în deşert a celor sfinte, şi jumătate din ei să fie daţi bisericii Saint-

Eustache. Am deosebită credinţă în Sfântul Eustache.

În câteva minute, sentinţa fu scrisă. Conţinutul era simplu şi scurt. Legiuirea tribunalelor din vicomitatul Parisului nu fusese încă prelucrată de preşedintele Thibaut Baillet şi Roger Barmne, avocat al regelui. Ea nu era încă îmbâcsită de toate şicanele şi procedurile pe care i le-au introdus cei doi jurisconsulţi la începutul secolului al XVI-lea. Totul era clar, expeditiv, explicit. Se mergea drept la ţintă şi se vedea imediat la capătul fiecărei poteci, fără tufişuri şi fără ocoluri, roata, spânzurătoarea sau stâlpul infamiei. Ştiai cel puţin încotro mergi.

Grefierul îi prezentă sentinţa domnului prévôt, care îşi puse pecetea pe ea şi ieşi să-şi continue vizita în celelalte săli, cu o stare de spirit care pesemne că a umplut în ziua aceea toate temniţele Parisului.

Jehan Frollo du Moulin şi Robin Poussepain râdeau pe furiş.

Quasimodo privea totul cu un aer indiferent şi mirat.

Totuşi, în momentul când maestrul Florian Barbedienne citi şi el sentinţa pentru a o semna, grefierul simţi că-l cuprinde mila faţă de bietul osândit şi, în nădejdea că va obţine vreo micşorare a pedepsei, se apropie cât putu mai mult de urechea judelui şi-i spuse, arătându-i-l pe Quasimodo:

— Omul acesta e surd.

Spera ca prin similitudinea acestei infirmităţi să trezească mila maestrului Florian faţă de acuzat. Dar, mai întâi, am putut observa că jupân Florian nu ţinea deloc ca cineva să-şi dea seama de surzenia lui. Şi-apoi era atât de tare de urechi, încât nu auzi o iotă din spusele grefierului; totuşi, vrând să pară că a înţeles, îi răspunse:

— A, atunci se schimbă lucrurile... Asta n-o ştiam. Atunci, o oră în plus la stâlpul infamiei.

Şi semnă sentinţa astfel modificată.

— Bine i-a făcut, spuse Robin Poussepain, care-i mai purta încă pică lui Quasimodo. Asta o să-l înveţe minte să mai bruftuluiască oamenii.

II – Gaura cu şobolani

Să ne îngăduie cititorul să-l readucem în Piaţa Grève, pe care am părăsit-o ieri, împreună cu Gringoire, ca s-o urmărim pe Esmeralda.

E ora zece dimineaţa. În toate se simte ziua de după sărbătoare. Caldarâmul e acoperit cu tot felul de rămăşiţe, panglicuţe, cârpe, pene de panaş, picături de ceară de la lumânări, firimituri de la cheful public. Ici-colo, numeroşi gură-cască, cum spunem noi, răscolind cu piciorul tăciunii stinşi ai focului de sărbătoare, extaziindu-se în faţa Casei cu Stâlpi, la amintirea frumoaselor drapaje din ajun, şi privind acum cuiele, ultima plăcere. Vânzătorii de cidru şi de bere îşi rostogolesc butoaiele printre grupuri. Câţiva trecători ocupaţi se duc şi vin. Negustorii vorbesc între ei şi se strigă din pragul prăvăliilor. Serbarea, solii flamanzi, Coppenole, papa nebunilor se află pe toate buzele. Toţi se întrec să defăimeze şi să râdă. Şi, între timp, patru sergenţi călări care s-au postat în cele patru colţuri ale stâlpului infamiei au şi strâns în jurul lor o bună parte din gloata risipită prin piaţă, care se osândeşte la nemişcare şi la plictiseală în speranţa unei mici execuţii.

Acum, dacă cititorul, după ce a privit scena aceasta vie şi zgomotoasă ce se joacă în toate punctele pieţei, îşi îndreaptă privirea spre străvechea casă pe jumătate gotică, pe jumătate romanică de la Tour Roland, care face colţul cheiului spre apus, el va putea să observe la colţul faţadei o mare carte de rugăciuni publică, împodobită cu numeroase figuri colorate, apărată de ploaie printr-o mică streaşină, şi de hoţi printr-un grilaj care permite totuşi să fie răsfoită. Alături de cartea de rugăciuni se află un ochi de geam îngust, în ogivă, zăbrelit cu doi drugi de fier aşezaţi cruciş şi care dă spre piaţă; ferestruica aceasta e singura deschizătură ce lasă să intre un pic de aer şi de lumină într-o chilioară fără uşă, săpată în partea de jos a clădirii, în grosimea zidului vechii case, şi plină de-o linişte cu atât mai adâncă, de-o tăcere cu atât mai mohorâtă, cu cât o piaţă publică, cea mai populată şi mai zgomotoasă din Paris, mişună şi latră în jurul ei.

Chilia aceasta era faimoasă în Paris de aproape trei veacuri, de când doamna Rolande de la Tour-Roland, îndoliată după taică-său, mort în cruciadă, pusese să-i fie săpată în zidul propriei sale case, spre a se închide pentru totdeauna acolo, nepăstrând din palat decât locuinţa aceasta cu uşa zidită şi cu ochiul de geam deschis şi vara, şi iarna. Deznădăjduită, după ce dăruise totul săracilor şi lui Dumnezeu, domniţa aşteptase într-adevăr douăzeci de ani moartea în mormântul acesta anticipat, rugându-se zi şi noapte pentru sufletul răposatului ei tată,

dormind în cenuşă, fără să aibă măcar o piatră la căpătâi, înveşmântată într-un sac negru şi netrăind decât cu pâinea şi cu apa depuse de mila trecătorilor pe marginea lucarnei, primind astfel milostenia, după ce o făcuse. La moartea ei, în momentul când trecu în celălalt mormânt, îl lăsă pe acesta ca moştenire veşnică acelor femei mâhnite, mame, văduve sau fiice, care ar dori să se roage mult pentru alţii sau pentru ele şi care ar vrea să se îngroape de vii într-o mare durere sau într-o mare penitenţă. Săracii de pe vremea ei îi făcuseră o înmormântare bogată în lacrimi şi binecuvântări; dar, spre marea lor părere de rău, cuvioasa fiică nu putuse fi trecută în rândul sfintelor, neavând protecţie. Unii dintre ei, care erau un pic nelegiuiţi, speraseră că lucrul acesta se va face în paradis mai lesne decât la Roma şi se rugaseră, pur şi simplu, lui Dumnezeu pentru răposată, dacă papa n-o făcuse. Cei mai mulţi se mulţumiseră să socotească sfinţită amintirea Rolandei şi să facă moaşte din zdrenţele ei. Oraşul, la rândul său, aşezase, în cinstea domniţei, o carte publică de rugăciuni, pecetluită lângă fereastra chiliei, pentru ca trecătorii să se oprească din când în când acolo, măcar ca să se roage, iar rugăciunea să-i îndemne să se gândească la milostenie, ca bietele schimnice, moştenitoare ale cavoului doamnei Rolande, să nu piară cu totul de foame şi date uitării.

Altminteri, felul acesta de mormânt nu era lucru prea rar în evul mediu. Adesea, pe strada cea mai frecventată, în piaţa cea mai împestriţată şi mai asurzitoare, chiar în mijloc, sub copitele cailor, oarecum sub roţile căruţelor, întâlneai un beci, o gură de fântână, o chilioară zidită şi zăbrelită, în fundul căreia se ruga zi şi noapte o făptură omenească, închinată de bună voie vreunui bocet veşnic, vreunei mari ispăşiri. Şi toate gândurile pe care astăzi le-ar trezi în noi spectacolul acesta ciudat, chilia aceasta groaznică, soi de verigă intermediară între casă şi mormânt, între cimitir şi oraş, făptura aceasta vie scoasă din obştea omenească şi socotită de-acum înainte printre morţi, opaiţul acesta arzându-şi în întuneric ultima picătură de ulei, restul acesta de viaţă tremurând într-o groapă, suflul, vocea, rugăciunea aceasta eternă într-o cutie de piatră, faţa întoarsă pentru totdeauna spre lumea cealaltă, ochiul pe care îl şi luminează un alt soare, urechea lipită de pereţii mormântului, sufletul prizonier al trupului, trupul prizonier al unei carcere şi, sub acest dublu înveliş de carne şi de granit, zumzetul acestui

suflet chinuit, nimic din toate acestea nu înfiora mulţimea. Pietatea, nu prea raţională şi nu prea subtilă de pe atunci, nu vedea atâtea faţete într-un act de credinţă. Ea lua lucrurile în mare şi cinstea, venera, sfinţea la nevoie sacrificiul, dar nu-i analiza chinurile şi nu prea se înduioşa de ele. Se aducea din când în când ceva de mâncare bietului penitent, se uita prin gaură dacă mai trăieşte, nu-i cunoştea numele, abia dacă ştia de câţi ani începuse să moară, iar străinilor care întrebau despre scheletul viu supus putrezirii în beciul acela, vecinii le răspundeau simplu, dacă era un bărbat: „E pustnicul”, iar dacă era o femeie: „E pustnica”.

Aşa era privit totul pe atunci, fără metafizică, fără exagerare, fără lupă care să mărească, numai cu ochiul. Microscopul nu fusese încă inventat, nici pentru lucrurile materiale, nici pentru cele spirituale.

De altfel, deşi nu prea se mira nimeni, exemple ale acestui fel de schimnicie în mijlocul oraşelor erau, într-adevăr, dese, după cum spuneam mai adineauri. În Paris existau destule asemenea chilii pentru rugăciune şi pocăinţă; ele erau aproape toate ocupate. E adevărat că preoţimea se îngrijea să nu le lase goale, ceea ce ar fi dus la o slăbire a credinţei, şi avea grijă să fie vârâţi în ele leproşi atunci când nu se găseau penitenţi. În afara chilioarei din Piaţa Grève, mai era una la Montfaucon, una la Osuarul din cimitirul Inocenţilor, alta nu mai ştiu unde, la casa Clichon, cred. Şi altele, în multe locuri unde li se află urmele în tradiţii, din lipsă de monumente. Universitatea şi-o avea şi ea pe a ei. Pe colina Sainte-Geneviève, un fel de Iov al evului mediu a cântat vreme de treizeci de ani cei şapte psalmi ai pocăinţei, pe-o grămadă de bălegar, în fundul unei haznale de apă, luându-i de la capăt când isprăvea, psalmodiind mai tare noaptea, *magna voce per umbras*, iar iubitorului de antichităţi i se pare şi astăzi că-i aude vocea când intră în strada Fântânii-care-vorbeşte.

Ca să rămânem la chilia de la Tour-Roland, trebuie să spunem că ea n-a dus niciodată lipsă de schimnice. De la moartea doamnei Rolande, ea a fost rareori goală un an sau doi. Multe femei au venit aici să-şi plângă, până la moarte, părinţii, ibovnicii, păcatele. Spiritul răutăcios al parizienilor, care se amestecă în toate, chiar în lucrurile care îl privesc cel mai puţin, pretindea că fuseseră văzute puţine văduve în chilie.

O inscripţie latină scrisă pe zid, după moda epocii, îi arăta

trecătorului ştiutor de carte destinaţia pioasă, a chiliei. Obiceiul de-a explica o clădire printr-o scurtă inscripţie pusă deasupra porţii s-a păstrat până în secolul al XVI-lea. Astfel, se mai poate citi încă în Franţa, deasupra portiţei de la temniţa senorială din Tourville: *Sileto et spera*[68]; în Irlanda, sub blazonul de deasupra porţii castelului Fortescue: *Forte scutum, salus ducum*[69]; în Anglia, deasupra intrării principale a ospitalierului conac al conţilor Cowper: *Tuum est*[70]. Fiindcă pe atunci orice edificiu era o gândire.

Cum nu exista uşă la chilia zidită de la Tour-Roland, fuseseră gravate cu litere mari, latine, deasupra ferestrei, aceste două cuvinte:

TU, ORA[71].

Ceea ce făcuse ca poporul, al cărui bun simţ nu pune atâta fineţe în lucruri şi traduce bucuros *Ludovico Magno* prin *Poarta Saint-Denis*, să dea acestei cavităţi negre, întunecate şi umede nu mele de *Trou aux rats*, adică Gaura cu şobolani. Explicaţie poate mai puţin sublimă decât cealaltă, dar în schimb mai pitorească.

III – Povestea unei plăcinte din aluat de mălai

Pe vremea când se petreceau cele povestite aici, chilia de la Tour-Roland era ocupată. Dacă cititorul doreşte să ştie de cine, n-are decât să asculte convorbirea celor trei cumetre care, în momentul când ne-am fixat atenţia asupra Găurii cu şobolani, tocmai se îndreptau într-acolo, urcând de la Châtelet spre Grève de-a lungul apei.

Două dintre femeile acestea erau îmbrăcate ca nişte adevărate parizience destul de înstărite. Jabourile lor fine şi albe, fustele din lână amestecată cu bumbac, în dungi roşii şi albastre, ciorapii de bumbac alb, împletiţi, cu margini brodate în culori şi bine traşi pe picior, pantofii pătraţi de piele roşcată, cu pingele negre, şi mai ales ceea ce purtau pe cap, adică soiul acela de corn din material lucios, încărcat cu panglicuţe şi dantele, pe

---

[68] Taci şi nădăjduieşte (lat.).

[69] Paza tare îi apară pe conducători (lat.).

[70] Al tău este (lat.).

[71] Roagă-te (lat.).

care femeile din Champagne, concurând cu grenadirii din garda imperială rusă, le mai poartă încă şi astăzi, arătau că ele aparţin clasei negustoreselor bogate, situate la mijloc între ceea ce slugile numesc *o femeie* şi *o cucoană*. Ele nu purtau nici inele, nici cruci de aur, şi era lesne de văzut că făceau asta nu din pricina sărăciei, ci numai de frica amenzii. Însoţitoarea lor era gătită cam la fel, dar avea în ţinută şi în înfăţişare acel nu ştiu ce care o arată pe soţia notarului de provincie. După cordonul ridicat deasupra şoldurilor se vedea cât de colo că nu era de prea multă vreme la Paris. Mai adăugaţi la aceasta şi un jabou plisat, şi nişte noduri de panglicuţă la pantofi, şi faptul că dungile fustei erau în lăţime şi nu în lungime, şi o mie de alte enormităţi care indignau bunul gust.

Primele două mergeau cu pasul acela caracteristic pariziencelor care arată provincialelor Parisul. Provinciala ţinea de mână un băiat gras, care ţinea în mână o bucată mare de plăcintă.

Ne e neplăcut să adăugăm că, dat fiind asprimea anotimpului, băiatul îşi folosea limba drept batistă.

Copilul se lăsa târât, *non passibus aequis*[72], cum spune Virgiliu, şi se poticnea la fiecare pas spre marea indignare a mamei. E drept că el se uita mai mult la plăcintă decât la caldarâm. Fără doar şi poate că vreun motiv serios îl împiedica să muşte din ea (din plăcintă), căci se mulţumea doar s-o privească drăgăstos. Ar fi trebuit însă ca mama să ţină plăcinta, căci însemna o adevărată cruzime să-l supui pe grăsun la chinul lui Tantal.

În acest timp cele trei jupânese (căci numele de doamne era rezervat femeilor nobile) vorbeau toate odată.

— Să ne grăbim, jupâneasă Mahiette, îi spunea provincialei cea mai tânără dintre ele, care era totodată şi cea mai grasă. Tare mă tem să n-ajungem prea târziu. La Châtelet ni se spunea că au să-l aducă îndată la stâlpul infamiei.

— Na-ţi-o bună! Ce tot vorbeşti, jupâneasă Oudarde Musnier! răspundea cealaltă pariziancă. O să rămână două ore la stâlp. Avem tot timpul. Ai văzut vreodată un om pus la stâlpul infamiei, draga mea Mahiette?

— Da, zise provinciala, am văzut la Reims.

— Na-ţi-o bună! Ce poate să fie şi stâlpul vostru din Reims? O

---

[72] Îi erau altfel paşii (lat.).

cuşcă păcătoasă în care sunt întorşi numai ţărani. Mare lucru!

— Numai ţărani! exclamă Mahiette. La Târgul de Pânzeturi?! La Reims?! Ba am văzut acolo ucigaşi sadea, care îşi omorâseră tata şi mama! Ţărani! Drept cine ne iei, Gervaise?

De bună seamă că provinciala era cât pe-aci să se supere pentru onoarea stâlpului infamiei din Reims. Din fericire, discreta jupâneasă Oudarde Musnier schimbă vorba la timp.

— Fiindcă veni vorba, jupâneasă Mahiette, ce zici de solii noştri flamanzi? Aveţi şi la Reims soli la fel de chipeşi?

— Recunosc, răspunse Mahiette, că numai la Paris poţi vedea flamanzi ca ăştia.

— L-ai văzut printre ei pe marele ambasador, care e ciorăpar? întrebă Oudarde.

— Da, spuse Mahiette. Parc-ar fi un Saturn.

— Dar pe grăsanul a cărei faţă seamănă cu un pântece gol? continuă Gervaise. Şi pe mărunţelul cu ochii tiviţi cu pleoape roşii, ţepoase şi zdrenţuite ca un cap de scaiete?

— Caii lor sunt tare frumoşi, gătiţi aşa, după moda de la ei, spuse Oudarde.

— Ah, draga mea, o întrerupse provinciala Mahiette, luând la rândul ei un aer de superioritate, ce-ai fi zis dacă ai fi văzut, în ’61, la încoronarea de la Reims, acum optsprezece ani, caii prinţilor din compania regelui! Aveau pe ei tot felul de pături şi de valtrapuri; unele din postav de Damasc, ţesute cu fir de aur, îmblănite cu samur, altele, încărcate cu argintării şi cu ciucuri mari de aur şi de argint! Şi ce de bani au costat toate astea! Şi ce paji frumoşi călăreau pe cai!

— Asta nu înseamnă că flamanzii n-au avut şi ei cai foarte frumoşi, răspunse sec jupâneasa Oudarde, şi că n-au luat ieri seară o cină minunată la domnul staroste al negustorilor, la Primărie, unde li s-au servit drajele, hypocras, plante aromatice şi alte rarităţi.

— Ce tot vorbeşti, vecină? exclamă Gervaise. Flamanzii au cinat la Petit-Bourbon, la domnul cardinal.

— Ba nu. La Primărie!

— Da de unde! La Petit-Bourbon!

— Ba la primărie, continuă Oudarde cu glas acru, fiindcă doctorul Scourable le-a ţinut o cuvântare pe latineşte, de care au rămas foarte mulţumiţi. Mi-a spus bărbatu-meu, care e bibliotecar-oficial.

— Ba la Petit-Bourbon, răspunse Gervaise fără să se lase mai prejos, fiindcă iată ce le-a oferit procurorul domnului cardinal: douăsprezece vedre duble cu hypocras alb, rozè şi roşu; douăzeci şi patru lădiţe cu pricomigdale duble, de Lyon; tot atâtea făclii de două livre bucata, şi şase butoiaşe cu vin de Beaune, alb şi rozè, cel mai bun care s-a putut găsi. Sper că astea nu-s minciuni. Le ştiu de la bărbatu-meu, care comandă cincizeci de oameni la Vorbitorul Cetăţenilor şi care făcea azi-dimineaţă comparaţia între solii flamanzi şi cei ai papii Ioan şi ai împăratului Trebizondei, care au venit din Mesopotamia, la Paris, pe vremea ultimului rege, şi care purtau inele în urechi.

— Ba e atât de adevărat că au cinat la Primărie, răspunse Oudarde, puţin emoţionată de atâtea amănunte, pe cât e de adevărat că nu s-a mai pomenit asemenea belşug de mâncăruri şi zaharicale.

— Şi eu îţi spun că au fost serviţi de Le Sec, sergent al Oraşului, la palatul Petit-Bourbon, şi că din cauza asta te înşeli.

— Îţi spun că la Primărie!

— La Petit-Bourbon, draga mea! Dovadă că luminaseră în sticle magice cuvântul *Speranţă*, care e scris la intrarea cea mare.

— La Primărie! Dovadă că Husson Le Voir le-a cântat din flaut!

— Îţi spun că nu!

— Eu îţi spun că da!

— Eu îţi spun că nu!

Buna şi dolofana Oudarde se pregătea tocmai să răspundă, şi cearta ar fi ajuns poate la păruială, dacă Mahiette n-ar fi strigat pe neaşteptate:

— Ce de oameni s-au adunat acolo, la capătul podului! în mijlocul lor e ceva la care se uită.

— Într-adevăr, spuse Gervaise, aud sunete de tamburină. Cred că e mica Smeralda, care-şi face figurile cu capra. Hai repede, Mahiette, întinde pasul şi trage-ţi băiatul. Ai venit aici ca să vizitezi curiozităţile Parisului. Ieri i-ai văzut pe flamanzi, astăzi ai s-o vezi pe ţigancă.

— Pe ţigancă?! spuse Mahiette, făcând imediat cale-ntoarsă şi strângând cu putere mâna copilului. Ferească sfântul! O să-mi fure copilul! Vino, Eustache!

Şi începu să alerge pe chei, spre Grève, până ce ajunse dincolo de pod. Între timp, copilul, pe care îl târa după ea, căzu

în genunchi; mama se opri gâfâind. Oudarde şi Gervaise o ajunseră din urmă.

— Ţiganca asta să-ţi fure copilul?! zise Gervaise. Ce-ţi trăsneşte prin minte?

Mahiette clătină din cap, gânditoare:

— Ce-i ciudat, observă Oudarde, e că pustnica are aceleaşi idei despre ţigănci.

— Care pustnică? întrebă Mahiette.

— Ei! făcu Oudarde. Sora Gudule.

— Care soră Gudule? întrebă iar Mahiette.

— Se vede că eşti din Reims, dacă nici atâta lucru nu ştii! răspunse Oudarde. Pustnica din Gaura cu şobolani.

— Cum? întrebă Mahiette. Biata femeie căreia îi ducem plăcinta?

Oudarde încuviinţă din cap:

— Chiar ea. O s-o vezi îndată la ferestruica dinspre Piaţa Grève. Ea gândeşte la fel ca dumneata despre ţiganii vagabonzi care cântă din tamburină şi le ghicesc oamenilor norocul. Nu se ştie de unde i se trage sila asta faţă de ţigani şi de egipţieni. Dar dumneata, Mahiette, de ce fugi aşa, numai cât îi vezi?

— Oh, spuse Mahiette, apucând în palme capul blond al copilului, nu vreau să mi se întâmple ce i s-a întâmplat lui Pâquette la Chantefleurie.

— Ah, asta trebuie să ne-o povesteşti, dragă Mahiette, zise Gervaise, luând-o de braţ.

— Cum să nu, răspunse Mahiette, dar se vede că trebuie să fiţi din Parisul vostru ca să nu ştiţi atâta lucru! Am să vă spun deci – dar nu e nevoie să ne oprim din drum ca să vă povestesc – că Pâquette la Chantefleurie era o fată frumoasă, de optsprezece ani, pe când eu eram la fel ca ea, adică acum optsprezece ani, şi că ea e de vină dacă astăzi nu mai e la fel ca mine, o mamă, colea, de treizeci şi şase de ani, cu bărbat şi copil. De altfel, de la vârsta de paisprezece ani, slabă nădejde să mai fie! Era deci fiica lui Guybertaut, lăutar pe corăbii la Reims, acelaşi care a cântat în faţa regelui Carol al VII-lea, la încoronare, când a coborât pe râul nostru Vesle, de la Sillery până la Muison, şi chiar şi doamna Fecioară[73] se afla în corabie. Bătrânul tată muri când Pâquette era încă mică de tot; ea n-o mai avea deci decât pe maică-sa, soră cu domnul Mathieu Pradon, care a murit anul trecut, meşter

[73] Adică Ioana d’Arc.

alămar şi căldărar la Paris, pe strada Parin-Garlin. Vedeţi că era fată de familie. Mama, o femeie de treabă, din nenorocire n-a învăţat-o pe Pâquette decât să împletească găitane din fire şi mătase şi să facă mici jucărele, ceea ce n-a împiedicat-o pe micuţă să crească înaltă şi să rămână foarte săracă. Locuiau amândouă la Reims, pe malul râului, pe strada Marii Dureri. Fiţi atente la asta; aud că de-aici i s-a tras năpasta bietei Pâquette. În ’61, anul încoronării regelui nostru Ludovic al XI-lea, Domnul aibă-l în pază, Pâquette era atât de vioaie şi de drăguţă, încât peste tot o strigau numai Chantefleurie. Biata fată! Avea dinţi frumoşi şi-i plăcea să râdă ca să şi-i arate. Dar fata căreia îi place să râdă se îndreaptă spre plâns; dinţii frumoşi duc la pierzare ochii frumoşi. Aşa era deci Chantefleurie. Ea şi cu maică-sa îşi câştigau anevoie traiul. Ajunseseră destul de rău, de la moartea lăutarului. Găitanele nu le aduceau mai mult de şase dinari pe săptămână, ceea ce nu face nici măcar două monede cu vulturi. Unde erau vremurile când moş Guybertaut câştiga câte doisprezece soli parizieni la o singură încoronare, cu un cântec? Într-o iarnă – era chiar în anul ’61 – când cele două femei n-aveau nici butuci, nici vreascuri şi când era grozav de frig, lipsa asta îi dădu lui Chantefleurie culori atât de frumoase, încât bărbaţii o strigau: Pâquette, dar şi mai mulţi o numiră Pâquerette[74]! Şi ea a fost pierdută. Eustache, să te prind numai că muşti din plăcintă! Am văzut imediat că era pierdută: într-o duminică a venit la biserică cu o cruce de aur la gât. La paisprezece ani! Vă daţi seama! Primul a fost tânărul viconte de Cormontreuil, care îşi are locul de baştină la trei sferturi de leghe de Reims; apoi messire Henric de Triancourt, călăreţ al regelui, apoi unul de rang mai mic, Chiart de Beaulion, sergent în armată, apoi, decăzând mereu, Guery Aubergeon, valet la masa regelui, apoi Macé de Frépus, bărbier al Delfinului, apoi Thévenin le Moine, bucătar regal; şi mereu aşa, de la mai puţin tineri la mai puţin nobili, fata ajunse la Guillaume Racine, cântăreţ cu viola, şi la Thierry de Mer, lampagiu. Atunci, biata Chantefleurie a fost a tuturor. Ajunsese la ultimă lăscaie din piesa ei de aur. Ce să vă mai spun, jupâneselor! La încoronare, în acelaşi an ’61, ea a făcut patul regelui vagabonzilor! În acelaşi an! Mahiette suspină şi-şi şterse lacrima care-i apăruse în ochi.

— Povestea nu mi se pare deloc neobişnuită, spuse Gervaise,

---

[74] Floarea numită *bănuţel* sau *părăluţă*.

şi nu văd în ea nici ţigani şi nici copii.

— Răbdare! continuă Mahiette. O să vezi imediat şi copil. În ’66 – luna asta, la Sfânta Paula or să se împlinească şaisprezece ani – Pâquette născu o fetiţă. Nefericita de ea s-a bucurat din toată inima. De multă vreme îşi dorea un copil. Maică-sa, femeie de treabă care nu ştiuse decât să închidă ochii, murise. Pâquette nu mai avea pe nimeni în lume ca să iubească, pe nimeni ca s-o iubească. De cinci ani de când greşise, biata Chantefleurie ajunsese ca vai de capul ei. Era singură, singură în viaţa asta, arătată cu degetul, ocărâtă pe străzi, bătută de sergenţi, batjocorită de băietanii în zdrenţe. Şi-apoi, douăzeci de ani sosiseră; şi douăzeci de ani înseamnă bătrâneţea pentru vânzătoarele de dragoste. Dezmăţul începea să nu-i aducă mai mult decât îi adusese pe vremuri împletitul găitanelor; cu fiecare zbârcitură, mai pierdea un ban; iarna o ducea iar greu, lemnele i se răreau iar în vatră şi pâinea în paner. Chantefleurie nu mai putea să muncească, fiindcă, devenind voluptuoasă, se făcuse leneşă, şi suferea şi mai mult pentru că, făcându-se leneşă, devenise voluptuoasă. Aşa cel puţin explică părintele de La Saint-Remy de ce femeile acestea suferă de frig şi de foame mai mult decât alte calice, atunci când îmbătrânesc.

— Da, observă Gervaise, dar ţiganii?

— Aşteaptă o clipă, Gervaise! spuse Oudarde, care era mai puţin nerăbdătoare de felul ei. Ce-ar mai rămâne la sfârşit dacă ar fi totul la început? Continuă, te rog, Mahiette. Sărmana Chantefleurie!

Mahiette continuă.

— Biata nenorocită era deci tare tristă şi-şi strica obrajii plângând. Dar în ruşinea, în nebunia şi în părăsirea ei, i se părea că ar fi mai puţin de ocară, mai puţin nebună şi mai puţin părăsită dacă ar fi existat ceva sau cineva în lume pe care să-l poată iubi şi de care să fie iubită. Şi trebuia ca făptura aceea să fie un copil, căci numai un copil putea fi destul de neprihănit ca s-o iubească. Chantefleurie îşi dăduse seama de asta după ce încercase să iubească un hoţ, singurul bărbat care ar fi putut s-o dorească; dar, după puţină vreme, observă că tâlharul o dispreţuia. Femeilor acestora care-şi vând dragostea le trebuie ibovnic şi copil ca să le umple inima. Altminteri, sunt tare nefericite. Neputând să aibă ibovnic, ea îşi dori din toată inima un copil, şi cum tot mai era credincioasă, îşi îndreptă veşnica

rugă spre bunul Dumnezeu. Bunul Dumnezeu se îndură de ea şi-i dărui o fetiţă. Despre bucuria bietei nefericite, ce să mai vorbesc! A fost un potop de lacrimi, de mângâieri şi de sărutări. Chantefleurie îşi alăptă singură copilul, îi făcu scutece din velinţa ei, singura pe care o avea pe pat. Şi nu mai simţi nici frigul şi nici foamea. În scurtă vreme redeveni iar frumoasă. Fata bătrână face mama tânără. Vechea viaţă reîncepu, bărbaţii veneau din nou la Chantefleurie, ea găsi iar clienţi pentru ce vindea, şi din toate grozăviile acestea făcu cămăşuţe, scufiţe şi bărbiţe, pieptăraşe de dantelă şi boneţele de atlaz, fără să se gândească măcar să-şi cumpere ceva cu ce să se învelească. Domnule Eustache, ţi-am mai spus să nu muşti din plăcintă! Nici vorbă că micuţa Agnès (acesta era numele copilului, nume de botez, căci nume de familie de multă vreme nu mai avea Chantefleurie), nici vorbă că micuţa era mai înfăşată în panglici şi în broderii decât prinţesa prinţeselor! Ba, printre altele, avea şi o pereche de pantofiori cum nici regele Ludovic al XI-lea n-a avut! Maică-sa i-i cususe şi-i brodase ea însăşi, şi pusese în ei toate fineţurile unei găitănărese şi toţi fluturaşii unei rochii de-a Sfintei Fecioare. Erau într-adevăr cei mai drăguţi pantofiori roz care s-au putut vedea vreodată. Mici cât degetul ăsta al meu, trebuia să vezi cum ies din ei picioruşele ca să crezi că putuseră să intre. E adevărat că şi picioruşele erau atât de mici, atât de drăguţe, atât de roze! Mai roze decât atlazul pantofiorilor. Când o să ai copii, Oudarde, o să-ţi dai seama că nu există nimic mai frumos decât picioruşele şi mânuţele lor.

— Eu asta şi doresc, spuse Oudarde, oftând, dar aştept la bunul plac al domnului Audry Musnier.

— De altfel, continuă Mahiette, fetiţa Pâquettei n-avea numai picioruşe frumoase. Am văzut-o când număra doar patru luni. Era o minune! Avea ochii mai mari decât gura. Şi cel mai încântător perişor negru, care i se şi încârlionţase. La şaisprezece ani ar fi ajuns o mândreţe de brunetă. Maică-sa era, pe zi ce trecea, mai topită după ea. O mângâia, o săruta, o gâdila, o spăla, o dichisea, o mânca! Era nebună după fetiţă şi-i mulţumea lui Dumnezeu că i-o dăruise. Picioruşele ei, mai ales, erau pentru ea o nesfârşită uimire, un delir de bucurie! Maică-sa nu-şi mai dezlipea buzele de pe ele şi nu-i venea să-şi creadă ochilor, văzându-le atât de micuţe. Î le vâră în pantofiori, i le scotea din ei, i le admira, se minuna, privea lumina prin transparenţa lor, se

înduioşa încercând să le facă să meargă pe pat, şi şi-ar fi petrecut bucuroasă toată viaţa în genunchi, încălţând şi descălţând picioruşele astea, ca pe ale copilului Iisus.

— Povestea e frumoasă, spuse Gervaise cu jumătate glas, dar unde sunt ţiganii în toate astea?

— Iată, răspunse Mahiette. Într-o bună zi sosiră la Reims un fel de cavaleri foarte ciudaţi. Erau cerşetori şi haimanale care hoinăreau prin ţară, conduşi de ducii şi de conţii lor. Erau oacheşi, cu părul creţ şi purtau inele de argint în urechi. Femeile erau şi mai slute decât bărbaţii. Aveau feţele mai negre şi veşnic descoperite, purtau pe ele nişte scurte păcătoase, o zdreanţă de pânză ţesută din sfori şi prinsă pe umeri, şi-şi legau părul în coadă de cal. Copiii care li se tăvăleau printre picioare ar fi speriat şi maimuţele. O ceată de păcătoşi, afurisiţi de biserică. Veneau direct din Egiptul de Jos, la Reims, prin Polonia. Se spunea că papa îi spovedise şi că le dăduse canon să umble şapte ani de-a rândul pe jos prin lume, fără să se culce în paturi. De aceea ei îşi ziceau Pocăiţi şi puţeau. Se pare că pe vremuri au fost sarazini, din care pricină credeau în Jupiter şi cereau câte zece livre de Tours de la toţi arhiepiscopii, episcopii şi abaţii cu cârjă şi cu mitră. Asta, de pe urma unei bule de-a papei. La Reims veneau să ghicească norocul, în numele regelui din Alger şi-al împăratului Germaniei. Vă închipuiţi că toate astea au fost de ajuns ca să li se interzică intrarea în oraş. Atunci întreaga ceată poposi de bună voie lângă Poarta Braine, pe colina unde e o moară, lângă groapa fostelor cariere de cretă. Iar cei din Reims se repeziră care mai de care să-i vadă. Ei ţi se uitau în palmă şi-ţi făceau profeţii minunate. Erau în stare să-i prezică lui Iuda că o să fie papă. În privinţa lor umblau totuşi nişte zvonuri urâte, cum că ar fura copii, că ar tăia pungile de la brâu şi că nu s-ar da înapoi să mănânce carne de om. Oamenii cu minte la cap le spuneau nebunilor: „Nu vă duceţi la ei”, şi se duceau ei înşişi pe ascuns. Era deci o adevărată nebunie. Fapt e că noii sosiţi spuneau nişte lucruri de-ar fi uimit şi un cardinal. Femeile nu-şi mai încăpeau în piele, fălindu-se cu copiii lor de când ţiganii le citiseră în palmă tot soiul de minunăţii scrise în limba păgânească şi în turcă. Una avea un împărat, alta un papă, alta un căpitan de oşti. Biata Chantefleurie, împinsă de curiozitate, vru să ştie şi ea ce are şi dacă nu cumva micuţa ei Agnès avea să ajungă într-o bună zi împărăteasă a Armeniei sau altceva. O

duse deci la ţigani; şi ţigăncile se întrecură să-i admire copila, s-o mângâie, s-o pupe cu gurile lor negre şi să se minuneze de mânuşiţele ei. Vai, spre marea bucurie a mamei! Ele îi lăudară mai ales picioruşele şi pantofiorii atât de frumoşi. Copila n-avea încă un an pe-atunci. Dar începuse să bâiguie câteva cuvinte, râdea la maică-sa ca o nebunatică, era dolofană şi rotunjoară şi făcea sumedenie de gesturi mici şi încântătoare, ca ale îngerilor din paradis. Ţigăncile o speriară foarte tare, din care pricină se porni pe plâns. Dar maică-sa o sărută şi mai tare şi plecă încântată de viitorul pe care ghicitoarele i-l preziseră Agnèsei. Fetiţa avea să devină o frumuseţe, o virtute, o regină. Chantefleurie se reîntoarse deci în cocioaba ei de pe strada Marii Dureri, mândră că duce acolo o regină. A doua zi, profitând de-un moment când copila dormea pe pat, căci o culca întotdeauna cu ea, lăsă binişor uşa crăpată şi dădu fuga să-i povestească vecinei de pe strada Uscătoriei că într-o bună zi fiică-sa Agnès o să fie servită la masă de regele Angliei şi de arhiducele Etiopiei, şi o sută de alte minunăţii. La întoarcere, neauzind scâncete pe când urca scara, îşi spuse: „Bun! Fetiţa mai doarme încă”. Uşa o găsi mai larg deschisă decât o lăsase ea; biata mamă intră şi dădu fuga la pat… Fetiţa nu se mai afla acolo, locul era gol. Nu mai rămăsese nimic de-al copilei, în afară de unul din pantofiorii ei cei mai frumoşi. Chantefleurie se repezi afară din odaie, se aruncă pe scări în jos şi începu să se dea cu capul de pereţi, strigând: „Copilul meu! Unde mi-e copilul? Cine mi-a luat copilul?” Strada era pustie, casa izolată; nimeni nu putu să-i spună nimic. Chantefleurie porni prin oraş, scotoci toate străzile, alergă de colo-colo ziulica întreagă, înnebunită, rătăcită, cumplită, adulmecând pe la porţi şi pe la geamuri, ca o fiară care şi-a pierdut puii. Gâfâia, era despletită, înfricoşătoare, şi avea în ochi un foc care îi usca lacrimile. Oprea trecătorii şi le striga: „Fetiţa mea! Fetiţa mea! Fetiţa mea frumoasă! Celui ce-o să-mi dea fetiţa înapoi, am să-i fiu slugă, am să fiu sluga câinelui său şi-o să-mi mănânce inima dacă vrea.” În drum îl întâlni pe parohul de la Saint-Remy şi-i spuse: „Părinte, am să ar pământul cu unghiile, numai daţi-mi copilul înapoi!” Era ceva sfâşietor, dragă Oudarde; şi-am văzut cu ochii mei un om cu inima tare, pe jupân Ponce Lacabre, procurorul, cum plângea. Ah, biata mamă! Seara, ea se întoarse acasă. În lipsa ei, o vecină văzuse două ţigănci urcându-se acolo pe furiş, cu un pachet în braţe, apoi

coborând, după ce închiseseră uşa, şi fugind în grabă. După plecarea lor, se auzeau în odaia Pâquettei un fel de scâncete de copil. Mama râse în hohote, urcă scara de parcă ar fi avut aripi, împinse uşa de parcă ar fi izbit-o cu o ghiulea şi intră… Îngrozitor lucru, Oudarde! În locul micuţei şi drăgălaşei Agnès, atât de rumenă şi de proaspătă, care era un dar de la bunul Dumnezeu, un fel de mic monstru, hidos, şchiop, chior, pocit se târa pe duşumea, ţipând. Chantefleurie îşi acoperi ochii, cu groază. „Vai! strigă ea. Oare vrăjitoarele mi-au preschimbat fetiţa în animalul ăsta înspăimântător!” Vecinii se grăbiră să-l ia pe micul şchiop de-acolo. Altfel, ar fi înnebunit-o. Era un copil monstruos al vreunei ţigănci dăruită diavolului. Părea să aibă vreo patru ani şi vorbea o limbă neomenească: scotea nişte cuvinte imposibile. Chantefleurie se aruncase asupra pantofiorului, singurul lucru care-i mai rămăsese din tot ce iubise. Şi stătu atât de mult acolo ca împietrită, mută, fără să răsufle măcar, încât toţi o crezură moartă. Deodată, tremurând din tot trupul, ea acoperi pantofiorul cu sărutări furioase şi începu să suspine de parcă i-ar fi plesnit inima. Vă asigur că şi noi, toate, plângeam. Ea spunea: „Oh, fetiţa mea! Fetiţa mea frumoasă, unde eşti?” Şi asta ne sfâşia măruntaiele. Îmi vine să plâng şi-acum, numai când mă gândesc. Copiii, ştiţi, sunt măduva oaselor noastre. Bietul meu Eustache! Tu eşti aşa de frumos! Dacă aţi şti cât e de drăguţ! Ieri îmi spunea: „Eu vreau să mă fac jandarm”. Oh! Eustache al meu! Dacă te-aş pierde! Chantefleurie se ridică deodată şi începu să alerge prin Reims, strigând: „La şatra ţiganilor! La şatra ţiganilor! Chemaţi sergenţii să le ardă pe vrăjitoare!” Dar ţiganii plecaseră. Se lăsase o noapte neagră. Şi n-au putut fi urmăriţi. A doua zi, la două leghe de Reims, într-un tufiş între Gueux şi Tilloy, fură găsite resturile unui foc mare, câteva panglicuţe care aparţinuseră copilei Pâquettei, picături de sânge şi murdărie de ţap. Noaptea care trecuse fusese tocmai într-o sâmbătă. Şi nu se îndoia nimeni că ţiganii serbaseră sabatul în tufişul acela şi că mâncaseră copilul împreună cu Belzebut, aşa cum se obişnuieşte la mahomedani. Când Chantefleurie află lucrurile acestea groaznice, nu plânse, ci doar îşi muşcă buzele şi dădu să vorbească, dar nu putu. A doua zi, părul îi albise. După o zi, ea dispăru.

— Iată, într-adevăr, o poveste înfricoşătoare, care l-ar face să plângă şi pe-un burgund! spuse Oudarde.

— Nu mă mai mir că te temi atâta de ţigani, adăugă Gervaise.

— Şi-ai făcut cu atât mai bine, continuă Oudarde, că ai fugit adineauri cu Eustache al dumitale, mai ales că ăştia sunt egipţieni din Polonia.

— Da de unde! spuse Gervaise. Ăştia se spune că vin din Spania şi din Catalonia.

— Din Catalonia? Tot ce se poate, zise Oudarde. Polonia, Catalonia, Valonia, eu confund mereu ţinuturile astea trei. Lucru sigur e că sunt egipţieni.

— Şi cu siguranţă că au dinţi destul de lungi ca să mănânce copilaşi, adăugă Gervaise. Şi n-aş fi deloc mirată dacă Smeralda ar mânca şi ea puţintel din ei, strâmbându-şi guriţa. Capra ei albă face scamatorii prea isteţe, ca să nu fie ceva necurat la mijloc.

Mahiette mergea tăcută. Era cufundată în reveria aceea care e oarecum prelungirea unei povestiri dureroase şi care nu se încheie decât după ce şi-a propagat cutremurarea, din vibraţie în vibraţie, până la ultimele fibre ale inimii. Totuşi Gervaise o întrebă:

— Şi nu s-a putut afla ce-a devenit Chantefleurie?

Mahiette nu răspunse. Gervaise îşi repetă întrebarea, scuturând-o de braţ şi chemând-o pe nume. Mahiette păru că se trezeşte din gânduri.

— Ce-a devenit Chantefleurie? repetă ea, fără să-şi dea seama, vorbele de curând auzite; apoi, făcând un efort ca să-şi îndrepte atenţia spre sensul acestor cuvinte, continuă repede: Ah, nu s-a ştiut niciodată. Iar după o pauză, adăugă: Unii spun că au văzut-o ieşind din Reims, pe înserat, prin Poarta Fléchembault; alţii, în zori, prin vechea Poartă Basée. Un sărac i-a găsit crucea de aur agăţată de crucea de piatră, în arătura unde se ţine bâlciul. Giuvaerul ăsta a dus-o la pierzanie în ’61. Era un dar al frumosului viconte de Cormontreuil, primul ei ibovnic. Pâquette nu s-ar fi despărţit de crucea asta, oricât de nenorocită ar fi fost. Ţinea la ea ca la ochii din cap. De aceea, când am văzut că lepădase crucea, ne-am gândit toţi că era moartă. Totuşi, nişte oameni de la cârciuma de lângă Vantes spun că au văzut-o trecând pe drumul Parisului, desculţă, pe pietriş. Dar atunci ar fi trebuit să iasă prin Poarta Vesle, şi lucrurile nu se potrivesc. Sau, mai bine zis, eu cred într-adevăr c-a ieşit prin Poarta Vesle, dar a ieşit din lumea asta.

— Nu te-nţeleg, spuse Gervaise.

— Vesle, răspunse Mahiette, zâmbind cu melancolie, e râul.

— Biată Chantefleurie! zise Oudarde, străbătută de-un fior. Înecată!

— Înecată! continuă Mahiette. S-ar fi gândit oare bunul Guybertaut când trecea pe sub podul din Tinqueux, pe firul apei, cântând în luntre, că într-o bună zi micuţa lui Pâquette o să treacă şi ea pe sub podul ăla, dar fără cântec şi fără luntre?

— Dar pantofiorul? întrebă Gervaise.

— Dispărut, odată cu mama, răspunse Mahiette.

— Bietul pantofior! exclamă Oudarde.

Oudarde, femeie grasă şi simţitoare, s-ar fi mulţumit să ofteze împreună cu Mahiette. Dar Gervaise, mai curioasă, nu-şi terminase încă întrebările.

— Şi monstrul? o întrebă ea deodată pe Mahiette.

— Care monstru? se miră aceasta.

— Micul monstru egipţian lăsat de vrăjitoare la Chantefleurie în schimbul fetiţei? Ce-aţi făcut cu el? Trag nădejde că l-aţi înecat şi pe el.

— Asta nu, răspunse Mahiette.

— Cum! Atunci l-aţi ars? De fapt, aşa e mai drept. Un copil vrăjitor.

— Niciuna, nici alta, Gervaise. Domnul arhiepiscop s-a interesat de copilul din Egipt, i-a citit slujba cuvenită, l-a binecuvântat, i-a alungat cu grijă diavolul din trup şi l-a trimis la Paris ca să fie expus pe patul de lemn de la Notre-Dame, ca fiind copil găsit.

— Episcopii ăştia! bombăni Gervaise. Pentru că sunt savanţi, nu fac nimic ca toţi oamenii. Auzi dumneata, Oudarde, să pui diavolul la copiii găsiţi! Căci, nici vorbă, monstrul ăla mic era diavolul. Bine, Mahiette, şi ce-au făcut cu el la Paris? Îmi închipui că nu l-a vrut nicio fiinţă miloasă.

— Nu ştiu, răspunse Mahiette. Pe vremea aceea bărbatu-meu tocmai a cumpărat funcţia de notar la Beru, la două leghe de oraş, şi nu ne-am mai ocupat de povestea asta; unde mai pui că în faţa satului Beru sunt cele două dealuri de la Cernay, care te împiedică să mai vezi clopotniţele catedralei din Reims.

Tot sporovăind aşa, cele trei vrednice cetăţene ajunseseră în Piaţa Grève. Preocupate de discuţie, ele trecuseră fără să se oprească prin faţa cărţii publice de rugăciuni de la Tour-Roland şi

se îndreptau, fără să-si dea seama, spre stâlpul infamiei în jurul căruia mulţimea sporea clipă de clipă. Pesemne că spectacolul care atrăgea în momentul acela toate privirile într-acolo le-ar fi făcut să uite cu totul de Gaura cu şobolani şi de popasul pe care şi-i propuseseră să-i facă, dacă grăsunul Eustache, cel de şase ani, pe care Mahiette îl târa după ea, nu le-ar fi amintit brusc de el.

— Mămico, întrebă Eustache, de parcă vreun instinct l-ar fi înştiinţat că Gaura cu şobolani rămăsese în urma lui, acum pot să mănânc plăcinta?

Dacă Eustache ar fi fost mai isteţ, adică mai puţin pofticios, ar mai fi aşteptat puţin, şi numai la întoarcere, în cartierul Universităţii, acasă la jupân Audry Musnier, pe strada Madame-la-Valence, când între Gaura cu şobolani şi plăcintă s-ar fi aflat cele două braţe ale Senei şi cele şase poduri ale insulei Cité, ar fi riscat întrebarea aceasta timidă: „Mămico, acum pot să mănânc plăcinta?”

Aceeaşi întrebare, imprudentă în clipa când o puse Eustache, trezi atenţia Mahiettei.

— Aşa e! exclamă ea. Am uitat de pustnică. Arătaţi-mi Gaura cu şobolani, să-i duc plăcinta.

— Îndată, spuse Oudarde. Îţi faci o pomană.

Dar Eustache nu era de aceeaşi părere.

— E plăcinta mea! zise el, plecându-şi capul când pe un umăr, când pe celălalt, ceea ce, într-un asemenea caz, e semnul suprem al nemulţumirii.

Cele trei femei se întoarseră din drum şi, ajungând lângă casa Turnului Roland, Oudarde le spuse celorlalte două:

— Nu trebuie să ne uităm toate trei odată înăuntru, ca să n-o speriem pe pustnică. Voi două faceţi-vă că citiţi *dominus* în cartea de rugăciuni cât timp îmi ţin eu nasul la lucarnă. Pustnica mă cunoaşte un pic. Am să vă spun când puteţi veni.

Şi se duse singură la lucarnă. În clipa când privi înăuntru, o milă adâncă i se zugrăvi pe chip, şi faţa ei tare veselă şi deschisă îşi schimbă atât de brusc expresia şi culoarea, de parcă ar fi trecut de la o rază de soare la o rază de lună. Ochii i se umeziră, gura i se strânse, ca şi cum s-ar fi ţinut să nu plângă. O clipă mai târziu, ea îşi puse degetul pe buze şi-i făcu semn Mahiettei să vină să vadă.

Emoţionată, Mahiette veni în tăcere şi pe vârful picioarelor, ca

atunci când te apropii de căpătâiul unui muribund.

Într-adevăr, era tristă priveliştea care se oferea ochilor celor două femei, pe când ele priveau fără să se mişte şi fără să răsufle prin lucarna zăbrelită a Găurii cu şobolani.

Chilia era strâmtă, mai mult lată decât lungă, boltită în ogivă, şi văzută din interior semăna destul de bine cu alveola unei mari tiare de episcop. Într-un ungher, pe lespezile goale care formau pardoseala, stătea aşezată, sau mai degrabă chircită, o femeie cu bărbia sprijinită pe genunchi, cu braţele încrucişate şi strânse tare la piept. Astfel ghemuită, înveşmântată într-un sac cafeniu care o acoperea pe de-a-ntregul făcând cute largi, cu părul ei lung şi cărunt acoperindu-i faţa şi căzându-i până sub tălpi, femeia nu părea, la prima vedere, decât o formă ciudată, decupată pe fondul întunecos al chiliei, un fel de triunghi negricios, pe care lumina zilei venită prin lucarnă îl tăia fără milă în două nuanţe, una întunecată, alta luminată. Era unul din spectrele acelea, jumătate umbră, jumătate lumină, cum apar în vise sau în lucrările neobişnuite ale lui Goya, palide, imobile, sinistre, ghemuite pe vreun mormânt sau rezemate de zăbrelele vreunei celule de temniţă. Nu era nici femeie, nici bărbat, nici fiinţă vie, nici formă definită; era o formă, un fel de viziune în care se întretăiau fantasticul şi realul, ca întunericul şi lumina. Sub păru-i despletit şi revărsat până la pământ abia se desluşea un profil slab şi sever; rochia ei abia lăsa să treacă degetele unui picior gol, care se crispau pe lespedea tare şi rece. Vaga formă omenească întrezărită sub acoperământul acesta de doliu te înfiora.

Forma aceea, ţintuită parcă în pardoseala de piatră, părea că nici nu mişcă, nici nu gândeşte, nici nu respiră. Sub sacul subţire de pânză, în ianuarie, zăcând de-a dreptul pe o pardoseală de granit, fără foc, în întunericul unei temniţe a cărei lucarnă oblică lăsa să intre de afară numai vântul de gheaţă şi niciodată soarele, ea părea că nu suferă, părea chiar că nu simte. Ai fi zis că se prefăcuse în stană de piatră ca piatra celulei, gheaţă ca gheaţa iernii. Stătea cu palmele împreunate, cu privirea fixă! La prima vedere ai fi luat-o drept un spectru, la a doua drept o statuie.

Totuşi, din când în când, buzele vinete i se deschideau uşor la suflul respiraţiei şi tremurau, dar la fel de moarte şi de inconştiente ca frunzele purtate de vânt.

Totuşi, din ochii ei întunecaţi scăpa o plivire, o privire de nedescris, o privire profundă, lugubră, netulburată, mereu aţintită spre un colţ al celulei ce nu putea fi văzută de afară; o privire ce părea că leagă de nu ştiu ce obiect misterios toate gândurile întunecate ale acestui suflet chinuit.

Aşa arăta făptura care, după locuinţa ei, era numită pustnica, iar după îmbrăcămintea ei era numită la *sachette*[75].

Cele trei femei, căci Gervaise venise şi ea lângă Mahiette şi Oudarde, priveau prin lucarnă. Capetele lor opreau slaba lumină a chiliei, fără ca nefericita pe care o lipseau astfel de ea să pară a le da vreo atenţie.

— Să n-o tulburăm, spuse Oudarde în şoaptă, e în extaz, se roagă.

Dar Mahiette privea din ce în ce mai neliniştită chipul fiinţei aceleia, slăbit, ofilit, cu părul despletit, şi ochii i se umpleau de lacrimi.

— Ar fi tare ciudat, murmură ea.

Şi, vârându-şi capul printre gratiile lucarnei, izbuti să ajungă cu privirea până în colţul unde nefericita îşi ţinea mereu ochii aţintiţi. Când îşi scoase capul afară, faţa îi era udă de lacrimi.

— Cum îi spuneţi femeii acesteia? o întrebă ea pe Oudarde.

Oudarde îi răspunse:

— Îi spunem sora Gudule.

— Iar eu, zise Mahiette, eu îi spun Pâquette la Chantefleurie.

Apoi, punându-şi un deget pe buze, îi făcu semn Oudardei, care rămăsese înmărmurită, să-şi vâre capul prin lucarnă şi să privească.

Oudarde privi şi văzu, în colţul spre care ochii pustnicei erau aţintiţi cu extazul acela întunecat, un pantofior de atlaz roz, brodat cu mii de fluturaşi de aur şi argint.

Gervaise privi după Oudarde, şi apoi toate trei femeile, cu ochii la nefericita mamă, se porniră pe plâns.

Dar nici privirile şi nici plânsetele lor nu izbutiră să atragă atenţia pustnicei. Palmele ei rămaseră împreunate, buzele mute, ochii ficşi, şi celui care îi cunoştea povestea, pantofiorul astfel privit îi sfâşia inima.

Cele trei femei nu scoaseră niciun cuvânt; nu mai îndrăzneau să vorbească nici măcar pe şoptite. Tăcerea aceasta adâncă, durerea aceasta mare, uitarea aceasta în care totul, în afară de-

[75] De la cuvântul *sachet* (săculeţ).

un singur lucru, pierise, le dădea impresia unui altar în ziua de Paşti sau de Crăciun. Cele trei femei tăceau, se reculegeau, erau gata să îngenuncheze. Aveau impresia că intraseră într-o biserică în săptămâna mare.

În sfârşit, Gervaise, cea mai curioasă dintre ele şi deci şi cea mai puţin sensibilă, încercă s-o facă pe pustnică să vorbească:

— Soră! Soră Gudule!

Şi repetă chemarea aceasta de trei ori, ridicând glasul de fiecare dată. Pustnica nu se clinti. Niciun cuvânt, nicio privire, niciun suspin, niciun semn de viaţă.

La rândul ei, Oudarde rosti cu voce mai dulce şi mai mângâietoare:

— Soră! Soră Sainte-Gudule!

Aceeaşi tăcere, aceeaşi nemişcare.

— Ciudată femeie! exclamă Gervaise. N-ai clinti-o nici dacă ai trage cu bombarde în jurul ei.

— Poate că e surdă, spuse Oudarde, oftând.

— Poate că e oarbă, adăugă Gervaise.

— Poate că e moartă, spuse şi Mahiette.

Sigur e că, dacă nu părăsise încă trupul acesta inert, adormit, letargic, sufletul se ascunsese la adâncimi unde cele percepute de simţurile exterioare nu puteau ajunge.

— O să trebuiască deci să-i lăsăm plăcinta pe fereastră. Şi-o s-o ia vreun băiat. Cum să facem s-o trezim?

Eustache, până în clipa aceea atent la o trăsurică trasă de un câine mare, care tocmai trecuse, îşi dădu seama deodată că cele trei călăuze ale lui priveau ceva prin ochiul de geam şi, împins şi el de curiozitate, se urcă pe-un bolovan, se săltă pe vârful picioarelor, îşi lipi faţa îmbujorată de lucarnă şi strigă:

— Mămico, uite că văd şi eu.

La vocea aceasta de copil, limpede, proaspătă, sonoră, pustnica tresări şi-şi întoarce capul cu mişcarea seacă şi bruscă a unui arc de oţel; palmele ei lungi şi descărnate dădură la o parte părul de pe frunte, şi ochii-i miraţi, plini de mâhnire, deznădăjduiţi se aţintiră asupra copilului. Privirea aceasta ţinu doar o secundă.

— Doamne! strigă ea deodată, ascunzându-şi faţa în poală, şi se părea că vocea răguşită îi sfâşie pieptul. Doamne, cel puţin nu mi-i arăta pe-ai altora!

— Bună ziua, doamnă, zise copilul, cu multă seriozitate.

Totuşi zguduirea aceasta, o trezise ca să zicem aşa, pe pustnică. Un lung fior îi străbătu corpul din creştet până-n tălpi, dinţii îi clănţăniră, şi ea, ridicând un pic capul, spuse, lipindu-şi coatele de coapse şi luându-şi tălpile în palme spre a şi le încălzi:

— Oh! Ce ger!

— Sărmană femeie, zise Oudarde, cuprinsă de milă, vrei puţin foc?

Ea clătină din cap în semn de refuz.

— Atunci, continuă Oudarde, întinzându-i sticluţa, iată puţin hypocras care te va încălzi. Bea.

Ea clătină iar din cap, o privi fix pe Oudarde şi răspunse:

— Apă.

Oudarde stărui.

— Nu, soră, apa nu-i băutură de iarnă. Trebuie să bei un pic de hypocras şi să mănânci plăcinta asta din aluat de porumb pe care am copt-o pentru dumneata.

Ea respinse plăcinta întinsă de Mahiette şi spuse:

— Pâine neagră.

— Hai, zise Gervaise, năpădită la rândul ei de milă şi desfăcându-şi pelerina de lână, iată un veşmânt ceva mai călduros decât al dumitale. Puneţi-l pe umeri.

Ea refuză şi pelerina, cum refuzase şi sticluţa, şi plăcinta, şi răspunse:

— Un sac.

— Dar trebuie, trebuie să te bucuri şi dumneata un pic de faptul că ieri a fost sărbătoare, zise buna Oudarde.

— Mă bucur, răspunse pustnica. De două zile n-am apă în urcior. Şi adăugă, după o clipă de tăcere: Când e zi de sărbătoare, lumea mă uită. Şi bine face. De ce s-ar gândi la mine, care nu mă gândesc la ea? Dintr-un tăciune stins, te-alegi cu cenuşă rece.

Apoi, obosită parcă de-atâta vorbă, lăsă iar să-i cadă capul pe genunchi. Naiva şi miloasa Oudarde, care crezu că prin ultimele ei cuvinte pustnica se văitase tot de frig, o întrebă:

— Atunci, vrei puţin foc?

— Foc! rosti pustnica, cu un glas ciudat. Şi-o să-i faceţi puţin foc şi sărmanei fetiţe, care zace în pământ de cincisprezece ani?

Îi tremura tot trupul, glasul îi vibra, ochii îi străluceau, şi ea se ridică în genunchi. Apoi, întinzând deodată mâna-i albă şi slabă spre copilul care o privea cu ochi miraţi, strigă:

— Duceţi copilul de-aici! O să treacă ţiganca!

Şi căzu cu faţa la pământ, iar fruntea ei se izbi de pardoseală, sunând ca o piatră lovită de altă piatră. Cele trei femei crezură că a murit. Dar, după câteva clipe, ea se mişcă, şi ele o văzură târându-se pe genunchi şi pe coate până în colţul unde se afla pantofiorul. Şi-atunci nu mai îndrăzniră s-o privească, n-o mai văzură, dar auziră miile de sărutări şi miile de suspine, amestecate cu ţipete sfâşietoare şi zgomote surde ca ale unui cap care se loveşte de pereţi. Apoi, după una din loviturile acestea, atât de puternică încât se clătinară toate trei, ele nu mai auziră nimic.

— Să se fi omorât? zise Gervaise, îndrăznind să-şi vâre capul prin lucarnă. Soră! Soră Gudule!

— Soră Gudule! repetă Oudarde.

— Ah! Doamne! Nu mai mişcă! continuă Gervaise. Să fie oare moartă? Gudule! Gudule!

Mahiette, într-atât de tulburată, încât îşi pierduse graiul, făcu un efort.

— Staţi! spuse ea. Apoi, aplecându-se spre lucarnă, strigă încetişor: Pâquette! Pâquette la Chantefleurie!

Nici copilul care suflă cu nevinovăţie peste fitilul neaprins bine al unei petarde şi-o face să-i explodeze în ochi nu poate fi mai înspăimântat decât fu Mahiette de efectul acestui nume răsunând brusc în chilia sorei Gudule.

Pustnica tresări din tot trupul, se ridică în picioare, desculţă, şi se repezi la fereastră cu ochi atât de scăpărători, încât Mahiette, Oudarde, cealaltă femeie şi copilul se traseră înapoi până la parapetul cheiului.

Între timp, faţa sinistră a pustnicei se ivi lipită de gratiile lucarnei.

— Oh! Oh! strigă ea cu un râs înfricoşător. Mă cheamă ţiganca!

În clipa aceea, o scenă care se petrecea la stâlpul infamiei îi reţinu privirile rătăcite. Fruntea i se încreţi de groază. Pustnica îşi întinse afară din chilie braţele-i scheletice şi strigă cu o voce care semăna a horcăit:

— Aşadar, tot tu eşti, fiică a Egiptului! Tu mă strigi, hoaţă de copii! Ei bine! Fii blestemată! Blestemată! Blestemată! Blestemată!…

IV – O lacrima pentru o picătură de apă

Cuvintele acestea erau, dacă putem spune aşa, punctul de legătură între cele două întâmplări desfăşurate până acum paralel, în acelaşi timp, fiecare pe scena ei, una descrisă mai sus, în Gaura cu şobolani, cealaltă, care urmează, pe treapta stâlpului infamiei. Prima nu avusese alţi martori în afara celor trei femei, cunoscute acum cititorului; a doua avea ca spectatori întregul public pe care l-am văzut mai adineauri înghesuindu-se în Piaţa Grève, în jurul stâlpului infamiei şi al spânzurătorii.

Mulţimea aceasta, pe care cei patru sergenţi postaţi de la nouă dimineaţa în cele patru colţuri ale stâlpului o făcuseră să spere într-o execuţie oarecare, nu o spânzurare, fireşte, ci o biciuire, o tăiere a urechilor, ceva, în sfârşit, mulţimea aceasta sporise atât de repede, încât cei patru sergenţi, împresuraţi prea îndeaproape, fuseseră de câteva ori nevoiţi s-o *strângă*, cum se spunea pe-atunci, lovind-o cu matracele[76] sau împingând-o cu crupele cailor.

Gloata, disciplinată când era vorba să aştepte vreo execuţie publică, nu se arăta prea nerăbdătoare, ci se distra privind stâlpul infamiei, un fel de construcţie foarte simplă, alcătuită dintr-un cub de zidărie înalt de vreo zece picioare şi gol pe dinăuntru. O treaptă ţeapănă, din piatră grosolană, şi căreia i se spunea de obicei scara, ducea la platforma de sus, pe care se vedea o roată orizontală din lemn de stejar solid. Osânditul era legat de roata aceasta, în genunchi, cu mâinile la spate. O osie de lemn pusă în mişcare de-un scripete ascuns în interiorul micului edificiu învârtea roata încet-încet, menţinând-o mereu în plan orizontal, astfel că faţa osânditului se arăta, rând pe rând, spre toate punctele pieţei. Asta se numea *a întoarce* un criminal.

După cum se vede, stâlpul infamiei din Piaţa Grève era departe de-a oferi toate plăcerile stâlpului infamiei de la Hale. Nimic arhitectural. Nimic monumental. Nici acoperiş cu cruce de fier, nici turlă octogonală ajurată, nici colonete gingaşe înflorind spre marginea acoperişului în capiteluri de acante, nici jgheaburi himerice şi monstruoase, nici lemnărie cizelată, nici sculptură fină, adânc scobită în piatră.

Trebuia să te mulţumeşti doar cu cei patru pereţi de piatră, cu două rezemătoare de gresie, şi cu spânzurătoarea păcătoasă, tot

[76] Matrac – băţ, ciomag.

din piatră, uscată şi goală, aflată alături.

Amatorii de arhitectură gotică n-ar fi găsit aici prilej de desfătare. E adevărat că bravii gură-cască din evul mediu nu prea se sinchiseau de arhitectură şi că lor puţin le păsa de frumuseţea unui stâlp al infamiei.

Osânditul sosi, în sfârşit, legat de dricul unei căruţe; când fu suit pe platformă, când putu să fie văzut din toate punctele pieţei, legat cu funii şi curele de roata stâlpului, un val de huiduieli nemaipomenite, amestecate cu râsete şi urale, izbucni în toată piaţa. Mulţimea îl recunoscuse pe Quasimodo.

Într-adevăr, el era. Schimbarea sorţii se dovedea ciudată. Să fii legat la stâlp, acolo unde în ajun ai fost salutat, aclamat şi proclamat papă şi prinţ al nebunilor, în alai cu ducele de Egipt, cu regele Thunes şi cu împăratul Galileii! De bună seamă însă că în mulţime nu exista nicio minte, nici chiar a lui, a celui sărbătorit şi osândit, rând pe rând, care, cu limpezime, să facă această asociaţie. Gringoire şi filozofia lui lipseau de la spectacol.

Curând, Michel Noiret, trâmbiţaş oficial al regelui, stăpânitorul nostru, sili gloata să tacă şi citi sentinţa, potrivit rânduielii şi poruncii domnului prévôt. Apoi trecu în dosul căruţei, împreună cu oamenii săi îmbrăcaţi în uniforme.

Quasimodo, nepăsător, nici nu clipea măcar. Orice împotrivire din partea lui fusese făcută imposibilă prin ceea ce se numea pe-atunci, în stilul cancelariei judecătoreşti, *tăria şi siguranţa legăturilor*, ceea ce vrea să însemne că toate curelele şi verigile îi intraseră pesemne în carne. De altfel, tradiţia aceasta a puşcăriilor şi a ocnelor nu s-a pierdut, iar cătuşele o mai păstrează încă aidoma la noi, popor civilizat, blând şi uman (punând în paranteză ocna şi ghilotina).

Osânditul se lăsase dus, împins, purtat, suit, legat şi răzlegat. Pe faţa lui nu se putea citi decât o mirare de sălbatic sau de cretin. Lumea îl ştia surd; acum ai fi zis că e şi orb.

Îl puseră în genunchi pe platforma circulară şi el nu se împotrivi. Îi scoaseră haina şi cămaşa, dezgolindu-l până la brâu, şi el îi lăsă. Îl înhămară într-un nou sistem de curele şi de catarame, şi el îngădui să fie încătărămat şi legat. Doar din când în când răsufla zgomotos ca un viţel al cărui cap atârnă şi se bălăngăne pe marginea căruţei măcelarului.

— Vita! spuse Jehan Frollo du Moulin către prietenul său Robin

Poussepain (căci amândoi studenţii îl urmaseră pe osândit, aşa cum se cuvine). Înţelege şi el, cât un cărăbuş închis într-o cutie!

Când mulţimea văzu cocoaşa lui Quasimodo dezgolită, când îi văzu pieptul de cămilă şi umerii lui învârtoşaţi şi păroşi, izbucni în hohote nebune de râs. În toiul veseliei, un bărbat purtând uniforma oraşului, mărunt dar voinic, se urcă pe platformă şi se aşeză lângă osândit. Numele lui trecu repede din gură în gură. Era jupân Pierrat Torterue, schingiuitor oficial al închisorii Châtelet.

El începu prin a pune într-un colţ al stâlpului infamiei un clepsidră de nisip, neagră, a cărei parte de sus era plină de nisip roşu ce se scurgea spre partea de jos; apoi îşi scoase tunica bicoloră, şi mulţimea văzu atârnând în mâna lui dreaptă un bici subţire şi şfichiuitor făcut din curele lungi, albe, lucioase, înnodate, împletite, întărite cu gheare de metal. Iar cu mâna stângă îşi suflecă nepăsător cămaşa în jurul braţului drept până la subsuoară.

În acest timp, Jehan Frollo striga înălţându-şi capul blond şi buclat pe deasupra mulţimii (pentru asta se urcase pe umerii lui Robin Poussepain):

— Priviţi, domnilor şi doamnelor! Iată că va fi biciuit zdravăn jupân Quasimodo, clopotarul fratelui meu, domnul arhidiacon de Josas, un soi de jalnică arhitectură orientală, cu spinarea clădită în chip de dom şi cu picioarele în coloane spiralate.

Iar mulţimea, mai ales copiii şi fetele, se prăpădeau de râs.

În sfârşit, schingiuitorul izbi cu piciorul în podea. Roata începu să se învârtească. Quasimodo se clătină, prins în chingi. Uluirea zugrăvită brusc pe faţa lui diformă stârni şi mai vârtos hohotele de râs din preajmă.

Deodată, în clipa când roata, învârtindu-se, aduse în faţa lui jupân Pierrat spinarea monstruoasă a lui Quasimodo, jupân schingiuitorul ridică braţul, şfichiuirile subţiri şuierară ascuţit prin văzduh ca un ghem de năpârci şi se abătură cu furie pe spinarea nefericitului.

Quasimodo zvâcni dureros, ca trezit pe neaşteptate din somn. Începea să înţeleagă. Se zvârcoli în legături; o strâmbătură de mirare şi de durere îi schimonosi muşchii feţei, dar nu scoase niciun suspin. Întoarse doar capul, mai întâi înapoi, spre dreapta, apoi spre stânga, clătinându-l, aşa cum face taurul când e pişcat în coastă de un tăun.

Urmă o a doua lovitură, apoi o a treia, şi încă una, şi încă una, fără încetare. Roata se învârtea mereu şi loviturile curgeau într-una. Curând ţâşni sângele; mulţimea îl văzu şiroind în mii de firişoare pe umerii negri ai cocoşatului, iar şfichiuirile subţiri, în rotaţia lor care sfâşia aerul, îl împrăştiară în stropi peste cei de faţă.

Quasimodo îşi reluase, măcar în aparenţă, nepăsarea de la început. Încercase mai întâi, pe ascuns şi fără sforţări prea vădite, să-şi rupă legăturile. Oamenii văzuseră cum ochii lui prind să scapere, cum muşchii i se împietresc, iar membrele i se încordează, văzuseră curelele şi verigile întinzându-se. Efortul era puternic, uluitor, disperat. Dar străvechile unelte de caznă ale justiţiei rezistară, plesnind doar pe alocuri, şi-atâta tot. Quasimodo recăzu, istovit. Pe chipul său, uluirea făcu loc unui sentiment de descurajare amară şi adâncă. Închizându-şi unicul ochi, cocoşatul îşi lăsă capul în piept şi făcu pe mortul.

Din clipa aceea nu se mai clinti. Nimic nu-l putu face să se mai mişte. Nici sângele care-i şiroia într-una, nici loviturile date cu furie sporită, nici mânia schingiuitorului, care se aţâţa singur şi se îmbăta de plăcerea de a aplica pedeapsa, nici zgomotul cumplitelor şfichiuiri, mai ascuţite şi mai şuierătoare decât limbile unor vipere.

În sfârşit, un aprod de la Châtelet îmbrăcat în negru, călare pe un cal negru, aflat lângă scară de la începutul executării osândei, întinse varga de abanos spre ceasul de nisip. Schingiuitorul se opri. Roata se opri. Ochiul lui Quasimodo se redeschise încet.

Biciuirea se sfârşise. Două ajutoare ale schingiuitorului oficial spălară umerii însângeraţi ai osânditului, îl frecară cu nu ştiu ce alifie care închise pe loc toate rănile şi-i aruncară pe spate un fel de şorţ galben croit ca un patrafir. Între timp, Pierrat Torterue pusese să i se stoarcă pe pavaj şfichiurile biciului, înroşite şi ude de sânge.

Dar pentru Quasimodo încă nu se sfârşise totul. Mai trebuia să îndure ceasul acela la stâlpul infamiei, pe care jupân Florian Barbedienne îl adăugase atât de chibzuit la sentinţa lui messire Robert d'Estouteville; totul, spre marea slavă a vechiului joc de cuvinte, fiziologic şi psihologic, al lui Jean de Cumene: *Surdus absurdus*[77].

Clepsidra de nisip fu deci răsturnată, iar cocoşatul fu lăsat pe

---

[77] Surdul e absurd (lat.).

platformă, legat cum era, pentru ca justiţia să fie împlinită până la capăt.

Norodul, în evul mediu mai ales, e în societate cum e copilul în familie. Cât timp rămâne în starea lui de primă ignoranţă, de copilărie morală şi intelectuală, se poate spune despre el ca despre un copil: *Această vârstă este fără milă*.

Am văzut că, în general, Quasimodo era urât de oameni, pentru mai multe motive, ce-i drept. În toată mulţimea din piaţă abia dacă exista vreun spectator care să n-aibă motive să se plângă împotriva răutăciosului cocoşat de la Notre-Dame. De aceea se bucurau toţi văzându-l la stâlpul infamiei, iar aspra osândă pe care o îndurase şi jalnica stare în care fusese lăsat, departe de a-i mişca pe oameni, le înrăise ura, înarmând-o cu un pic de veselie.

De aceea, *vindicta publica* odată satisfăcută, după cum se mai exprimă şi astăzi bonetele pătrate în păsăreasca lor, veni rândul miilor de răzbunări particulare. Aici, ca şi în Sala Mare, izbucniră mai ales femeile. Toate aveau câte ceva împotriva cocoşatului, unele din pricina răutăţii, altele din pricina sluţeniei lui. Acestea din urmă erau cele mai furioase.

— Oh! Mască a lui Antichrist! spunea una.

— Călăreţ pe coada măturii! striga alta.

— Frumoasa strâmbătură tragică! urla o a treia. Te-ar face papă al nebunilor, dacă azi ar fi ieri!

— Bun! adăuga o bătrână. Iată strâmbătura de la stâlpul infamiei. Când o s-o vedem şi pe cea de la spânzurătoare?

— Când au să te vâre sub clopotul mare, la o sută de picioare sub pământ, clopotar afurisit?

— Şi totuşi, diavolul ăsta sună *Angelus!*

— Oh! Surdul! Chiorul! Ghebosul! Monstrul!

— Are o mutră, c-ar face o femeie să lepede mai degrabă decât toate leacurile şi medicamentele.

Iar cei doi studenţi, Jehan du Moulin şi Robin Poussepain, cântau cât îi ţinea gura vechiul cântec popular:

O spânzurătoare
Pentru tâlhăroi,
Un rug cât mai mare
Pentru maimuţoi.

Ploua cu ocări, cu huiduieli, cu blesteme, cu râsete şi, pe

alocuri, chiar cu pietre.

Quasimodo era surd, dar vedea clar, iar furia mulţimii era la fel de bine zugrăvită pe feţe ca şi în cuvinte. De altfel, pietrele aruncate explicau hohotele de râs.

La început, cocoşatul se stăpâni. Dar încet-încet, răbdarea lui, care înfruntase biciul schingiuitorului, cedă şi se lăsă învinsă de pişcăturile acestea de insecte. Taurul Asturiei, care nu s-a prea speriat de asalturile picadorului, e scos din sărite de câini şi de fluturarea fâşiilor de pânză colorată.

Quasimodo aruncă mai întâi o privire lentă şi ameninţătoare asupra mulţimii. Dar, legat cum era, privirea nu-i ajută să alunge muştele care-i pişcau rana. Atunci se zbătu în legături, şi zvâcnirile lui furioase făcură să scârţâie din temelii vechea roată a stâlpului infamiei. Drept urmare, batjocurile şi huiduielile se înteţiră.

Atunci nefericitul, neputând să-şi sfarme zgarda de fiară sălbatică prinsă în lanţ, se linişti. Doar din când în când, câte un geamăt de furie îi sălta cavităţile pieptului. Faţa nu i se roşise şi nu se vedeau semnele ruşinii pe ea. Cocoşatul era prea departe de civilizaţie şi prea aproape de natură ca să ştie ce e ruşinea. De altfel, în halul lui de sluţenie, mai putea fi simţitor la ocară? Dar mânia, ura, deznădejdea aduceau încet pe faţa lui hidoasă un nor din ce în ce mai mohorât, din ce în ce mai încărcat cu o electricitate care scăpăra mii de fulgere în unicul ochi al ciclopului.

Totuşi, norul se lumină o clipă la trecerea unui catâr care străbătea mulţimea purtând în spinare un preot. De îndată ce zări în depărtare catârul şi preotul, faţa bietului osândit se îmblânzi. În locul furiei care o schimonosea, se ivi un zâmbet ciudat, plin de-o blândeţe, de-o bunătate, de-o duioşie de nedescris. Pe măsură ce preotul se apropia, zâmbetul devenea mai limpede, mai desluşit, mai radios. Era ca şi cum nefericitul saluta venirea unui salvator. Totuşi, când catârul ajunse destul de aproape de stâlp pentru ca osânditul să poată fi recunoscut de preot, acesta din urmă îşi coborî privirea, schimbă brusc direcţia şi dădu pinteni animalului, de parcă s-ar fi grăbit să scape de nişte chemări înjositoare şi n-ar fi ţinut deloc să fie salutat şi recunoscut de-un păcătos aflat într-o asemenea situaţie.

Preotul acela era arhiepiscopul dom Claude Frollo.

Norul se lăsă din nou, şi mai întunecat, pe fruntea lui Quasimodo. Zâmbetul mai stărui un timp amestecat în el, dar descurajat, amar, de-o tristeţe profundă.

Vremea trecea. Cocoşatul se afla acolo de cel puţin o oră şi jumătate, sfâşiat, schingiuit, ocărât într-una şi aproape ucis de loviturile pietrelor.

Deodată el se zbătu din nou în lanţuri cu şi mai multă disperare, făcând să tremure toată lemnăria pe oare se afla şi, rupând tăcerea păstrată cu încăpăţânare până atunci, strigă cu o voce răguşită şi furioasă, care semăna mai mult a lătrat decât a strigăt omenesc şi care acoperi zarva huiduielilor:

— Apă!

Strigătul acesta deznădăjduit, departe de a stârni mila, oferi încă un prilej de distracţie bunului popor parizian ce se afla în jurul scării şi care, trebuie să spunem, luat de-a valma şi ca mulţime, nu era deloc mai puţin crud şi mai puţin abrutizat decât vagabonzii din Curtea Miracolelor, unde l-am condus mai înainte pe cititor, şi care erau, pur şi simplu, pătura cea mai de jos a gloatei. În jurul nefericitului osândit nu se ridică niciun glas în afară de cele care îşi băteau joc de setea lui. Fără îndoială că în clipa aceea, cu faţa lui împurpurată şi năduşită, cu ochiul năuc, cu gura spumegând de mânie şi de durere şi cu limba pe jumătate scoasă, el părea mai degrabă grotesc şi respingător decât vrednic de plâns. Şi mai trebuie spus că, chiar de s-ar fi aflat în mulţime vreo inimă miloasă de bărbat sau de femeie care să se simtă ispitită să aducă un pahar cu apă nenorocitei făpturi chinuite, în jurul scârnavelor trepte ale stâlpului infamiei domnea o asemenea prejudecată faţă de ruşine şi de înjosire, încât ea era de ajuns ca să-l alunge pe bunul samaritean.

Peste câteva minute, Quasimodo îşi îndreptă spre mulţime privirea disperată şi repetă cu un glas şi mai sfâşietor:

— Apă!

Şi toţi râseră iar.

— Bea asta! îi strigă Robin Poussepain, aruncându-i în obraz un burete îmbibat în şanţul cu lături. Ţine, surd ticălos! Îţi eram dator.

O femeie îi zvârli o piatră în cap:

— Să te-nveţi minte să ne mai trezeşti noaptea cu dangătele tale, blestematule!

— Hei, flăcăule, urla un olog, căznindu-se să-l atingă cu cârjă,

o să ne mai faci farmece de sus, din turlele de la Notre-Dame?

— Uite un blid, ca să bei! strigă un bărbat, aruncându-i în piept un urcior spart. Tu eşti ăla care doar ai trecut prin faţa nevesti-mi, şi-ai şi făcut-o să nască un copil cu două capete!

— Şi pisica mea a fătat un pisoi cu şase labe! lătră o babă, aruncând în el cu o ţiglă.

— Apă! repetă pentru a treia oară Quasimodo, gâfâind din greu.

În clipa aceea văzu cum gloata se dă în lături. O fată îmbrăcată ciudat ieşi din mulţime. Fata era însoţită de o căpriţă albă, cu coarnele poleite, şi ţinea în mână o tambură.

Ochiul lui Quasimodo scânteia. Era ţiganca pe care încercase s-o răpească noaptea trecută, din care pricină el simţea vag că ispăşea acum, lucru, de altminteri, cu totul neadevărat, căci pedeapsa se datora numai faptului că era surd şi că fusese judecat de un surd. Quasimodo nu se îndoi nicio clipă că ţiganca venea şi ea să se răzbune şi să-i tragă o lovitură, ca toţi ceilalţi.

Şi chiar o văzu urcând repede scara. Mânia şi ciuda îl sufocau. Ar fi vrut să poată dărâma stâlpul, şi dacă fulgerul din ochiul lui ar fi putut trăsni, ţiganca s-ar fi pomenit preschimbată în pulbere înainte de a ajunge pe platformă.

Fără să spună un cuvânt, ea se apropie de osânditul care se zvârcolea zadarnic, încercând să scape şi, desprinzându-şi plosca de la brâu, o duse cu blândeţe la buzele arse ale nefericitului.

Atunci, din ochiul acela, până mai adineauri atât de uscat şi de aprins, se văzu rostogolindu-se o lacrimă mare, care curse încet de-a lungul obrazului diform şi-atâta timp schimonosit de deznădejde. Era poate prima lacrimă pe care o vărsase vreodată nefericitul cocoşat.

Cu toate acestea, el uită să bea. Nerăbdătoare, ţiganca făcu mutrişoara ei şi ţinu, zâmbind, plosca la gura colţată a lui Quasimodo. El bău cu înghiţituri prelungi. Îl ardea setea.

Când isprăvi, nefericitul îşi întinse buzele negre, fără doar şi poate ca să sărute mâna frumoasă care îl ajutase. Dar fata, care, poate, era de felul ei neîncrezătoare şi-şi mai amintea şi încercarea de atac din noaptea trecută, îşi trase mâna cu gestul caracteristic al unui copil ce se teme să nu fie muşcat de un animal.

Atunci bietul surd îşi aţinti asupra ei privirea dojenitoare şi nespus de tristă.

Oriunde, priveliştea aceasta a unei fete atât de frumoasă, de proaspătă, de pură, de încântătoare şi de firavă totodată, care alergase plină de milă să ajute atâta nenorocire, sluţenie şi răutate, ar fi fost înduioşătoare. La un stâlp al infamiei însă, priveliştea era sublimă.

Întreaga mulţime simţi acest lucru şi începu să bată din palme şi să strige: „Bravo! Bravo!” în clipa aceea, de la lucarna chiliei, pustnica zări ţiganca lângă stâlpul infamiei şi-i aruncă sinistrul ei blestem:

— Fii blestemată, fiică a Egiptului! Blestemată! Blestemată!

V – Sfârşitul poveştii cu plăcinta

Esmeralda păli şi coborî clătinându-se de pe platformă. Vocea pustnicei o urmări şi-atunci:

— Coboară! Coboară! Tâlhăriţă din Egipt, o să te urci tu iar acolo!

— Au apucat-o furiile pe pustnică, se mulţumi să şuşotească gloata; şi atâta tot.

Căci femeile acestea erau temute, drept care nimeni nu se atingea de ele. Pe-atunci nimeni nu se lega bucuros de cineva care se ruga zi şi noapte.

Sosise ceasul când Quasimodo trebuia dus de-acolo. De aceea fu dezlegat, iar mulţimea se împrăştie.

Lângă Grand-Pont, Mahiette, care se îndrepta spre casă împreună cu prietenele ei, se opri brusc.

— Ia spune, Eustache, ce-ai făcut cu plăcinta?

— Mamă, spuse copilul, pe când voi vorbeaţi cu doamna aia din gaură, a trecut un câine mare şi-a muşcat din plăcintă. Atunci am mâncat şi eu din ea.

— Cum, domnule, zise iar Mahiette, ai mâncat-o toată?

— Câinele e de vină, mamă. I-am spus şi n-a vrut să m-asculte. Atunci am muşcat şi eu, na!

— Grozav copil! exclamă mama, zâmbind şi dojenindu-l totodată. Ştii, Oudarde, el singur e în stare de pe acum să mănânce toate cireşele din livada noastră de la Charlerange. De-aia spune bunică-său că o să ajungă căpitan. Să te mai prind eu, numai, domnule Eustache! Hai, leule!

CUPRINS